

WID - LC

DK
511
.B77
S62x

HD WIDENER

Hw CCRT \$

WID-LC

DK

511

.B77

S62x

**HARVARD
COLLEGE
LIBRARY**

С. С. Смоль-Стоцкий

БУКОВИНСЬКА РУСЬ.

Культурно-історичний образок.

Написав

проф. др. Ст. Смоль-Стоцкий.

НАКЛАДОМ „БУКОВИНИ.“

ЧЕРНІВЦІ 1897.

З друкарні товариства „Руска Рада“
під зарядом Івана Хромовського.

WID-LC

DK

511

.B77

S62x

SMAL-STOCKYJ

"BUKOVYNS'KA RUS'"

76*1

I.

Коротенький огляд історії молдавської Русі.

(Ярослав Осмомисл. — Іванко Ростиславич, князь Берладский. — Звідки взяли Волохи на Буковині? — Засноване Молдавії (Богдан I.). — Молдавія руска держава. — Александер Добрий і Стефан Великий. — Відносини молдавських воеводів до галицьких Русинів. — Перемесене столиці із Сучави в Яси. — Молдавія під Туреччиною. — Стан культури перед прилученням до Австрії.)

„Галицький Осмомисле Ярославе! Високо ти засів на золотокованім своїм престолі! Ти гори угорські підпер своїми полками зелізними, дорогу (в Русь) ти королеви (угорскому) заступив і зачимив ворота Дукаю, кидаючи каміне (таранами) через облаки, суд судячи аж по Думай“ — так співає півець „Слова о полку Ігоревім“ про галицького князя Ярослава Осмомисла, що панував від р. 1153—1187. І се не видумка поетична. За панованя Ярослава Осмомисла Русь галицька обіймала нинішню галичину всхідну аж до устя Серету і Прута в Дукай. Наша Буковина і Молдавія належали тоді до галицького руского князя. Ба, вже перед тим власть Галицьких князів сягала аж по Дунай, бо

в грамоті, виданій 1134-го р. Мисиврийским купцям, пише ся руский князь Іванко Ростиславич „від стола Галицкого князь Берладский“, т. зн. в Берладі мав тоді Іванко Ростиславич свою столицю, а сам був залежний від „стола Галицкого“. ¹⁾ Ми бачимо, що в 12-ім віку Русини напевно замешкували землі молдавські і буковинські, що власть князів руских сягала по Дунай. Про Волохів тут в тих часах ще і чутки нема. А посунули ся Русини в тоті полудневі краї зараз потім, коли Печеніги около половини 11-го віку були примушені їх опустити і перенести ся за Дунай. ²⁾

Силу руску в тих краях зломил и не дали єї розрости ся Татари, що в половині 13-го віку (1241-го р.) кинули ся на Русь і на Угорщину, несучи скрізь пострах і спустошене. Вони запанували тут і пановане їх тривало через яких сто літ.

Міжтим упало болгарске царство (1018 р.), що до него належала также теперішня Волощина і Семигород; ³⁾ пановане Болгарів в тих землях лишило по собі нестертий слід в грецкім обряді, якого придержують ся Волохи, бо від Болгарів прийняли Волохи, замешкуючі тоті краї, християнство. ⁴⁾ Той упадок болгарского царства вихіснували Мадяри і заняли Семигород. Аби сей край для себе обезпечити, кольтонізують Мадяри Семи-

¹⁾ Kaindl: Zur Geschichte der Stadt Czernowitz. Czernowitz 1888. стр. 6.

²⁾ Kaindl: Geschichte der Bukowina I. 30.

³⁾ Traugott Tamm: Über den Ursprung der Rumänen, Bonn 1891 стр. 126.

⁴⁾ Тамже 117.

город Секлерами і Саксамп, а первістні слов'янсько-волоські мешканці Семигороду спускають ся з гористої своєї правітчини¹⁾ на доли — в Волощину, а відтак на Буковину і в Молдавію. Так прийшли перші Волохи на Буковину із Семигороду і Мармарошу.

Сприяли тому особливо военні походи угорського короля Людвика Великого (1341—1382) против Татарів, в котрих брали живу участь Марморошські Волохи. Тоті походи немов показали Волохам дорогу, куди вони могли розширити ся. Перший воевода волоський Драгош (1342—1344), що осів ся з Волохами на Буковині, був ще залежний від угорського короля, був тут немов его намістником, але вже Богдан I-ий (1348—1355) умів вибороти собі незалежність і став ся таким чином основателем молдавії. Нова его держава дістала назву від ріки Молдави, що плине через Брязу, Кімполунґ, Фрасин, Гумору, а єї границі на північ і всхід не сягали з самого початку дальше як по Радівці і Сучаву. Північна часть нинішної Буковини, від Дністра аж в гористі околиці над Серетом і Черемшом, належали тоді до Галичини, де (1349) заланував польський король Казимир, бо династія руских князів вимерла. Нема що і говорити, що тота північна часть нинішної Буковини була тоді ч и с т о р у с к а, се річ сама собою ясна; але і в ново заснованій тоді державі молдавській, т. зн. в нинішній полудневій Буковині

¹⁾ Тамже 134. Ціла книжка Тамма написана на те, щоб доказати, що Семигород є правітчиною волоської народности. Виводи автора для мене переконуючі.

і північній Румунії жили, як ми вже бачили, з давен давна Русини; самі волоскі традиції вказують на се, що Драгош застав тут Русинів. Зрештою і тепер ще бачимо в самім Кімполунгскім повіті чисто рускі села як Арджел, Кірлібаба, Бряза, Руспебоул, Руска Молдавица, Джеміне, Остра, Фрасин, Чумурна.

Коли-ж границі Молдавії посунули ся відтак більше на північ, на землю Шипиньску аж до Дністра (за Александра Доброго 1401—1433), а также і на землі над Черемшом, на теперішній повіт Вижницький (за Стефана Великого 1499 р.), так що північні границі Молдавії супротив Галичини стали тоті самі, що є нині,¹⁾ тоді елемент руский в молдавській державі став значно перевагати Волохів. Не задля чого иньшого, але просто задля тої переваги елементу руского в молдавській державі рущить ся династія, на дворі господарів молдавських в Сучаві панує мова руска,²⁾ у всіх урядових письмах уживає ся тодішня письменна мова руска, а в церкві зрущена мова церковно-словянська. Волоского слова в публичнім житю Молдавії тоді зовсім не чути. Тим то і поясняє ся сей історичний факт, що *молдавске госиодарство* аж до половини 17-го віку *має характер чисто руский*.

Найславнійша доба в історії Молдавії се часи панованя династії Мушатів (1375—1582).

¹⁾ Kaindl: Gesch. d. Buk. II. 13, 19, 86.

²⁾ Подібні випадки подибуємо часто в історії. І так Скандинавці, що заснували руску державу, зрущили ся; турецькі Болгари, що заснували болгарську державу, винародовили ся і стали Слов'янами; німецькі Франки, що від них лишило ся імя Франції, зроманізували ся і т. п.

Особливо два воеводи відзначили ся в тих часах: Александер Добрий (1401—1433) і Стефан Великий (1457—1504).

Александер Добрий постарав ся о власну організацію церковну. До его часів належала Молдавія в духовних справах до православної митрополії галицької,¹⁾ відси одержувала своїх свьященників. Аж Александер ввєднав у Царгородского патрiарха, що той висвьятив для Молдавії владика, котрий безпосередно залежав від патрiарха; нарешті удало ся ему заснувати самостійну митрополію Сучавську (1409).

Стефан Великий був славний войовник. Він воював часто з Волощиною, з Угорщиною, з Турками і з Польщею. Розширив значно границі Молдавії на полудневий всхід аж до Чорного моря, на північ аж по Дністер і Черемош, здобув навіть Покуте, але лиш на короткий час.²⁾ Славна була его побіда над польським королем Ольбрахтом (1497) коло Глибокої, так що склалась приказка: „за короля Ольбрахта вигинула шляхта.“

Гарно почала Молдавія розвивати ся, але той розвиток спинили Турки. Вже 1512-го р., за Богдана III-го, стає Молдавія турецькою провінцією. Тепер настають для Молдавії чим раз гірші часи. 1582-го р. вимерла династія Мушатів а на престолі молдавськім засідають по черзі люди, котрі уміли більше заплатити Туреччині. Між ними були і багаті молдавські бояри і Греки і Альбанці, ба навіть і один циган, доки нарешті з початком 18-го віку не запанували в Молдавії

¹⁾ Kaindl: Geschichte der Bukowina II. 46 сл.

²⁾ Там же 86.

Фанаріоти, т. є. грецькі богачі, що уміли Туреччині найліпше оплатити ся; за те визискували і здирали край до крайности.

Оден з послідних Мушатів, Александер IV-ий Лопушнянський (1552—1561 і 1563—1568) стояв в дуже приязних зносинах з одновірними Русинами галицькими, як і взагалі за цілий той час зносини Молдавії з галицкою Русею були дуже приязні. Він відбудував у Львові погорівшу церков, котра від того носить по нинішній день імя церкви волоскої. Часи его важні ще і тим, що тоді перенесено столицю краю і митрополію із Сучави в Яси. Обставини Молдавії тоді значно змінили ся і вже не Угорщина і Польща як доси, а Туреччина стала мати виключний вплив на долю Молдавії; треба отже було мати Туреччину на оці. Зрештою коли полуднево-східні границі Молдавії досягли Дунаю і Чорного моря, треба було і столицю перенести знад північних границь більше в осередок держави. Тото перенесенє столиці із Сучави мало для народности рускої в Молдавії дуже важкі наслідки. Коли столиця молдавська найшла ся більше серед Волохів, то річ очевидна, мова волоска стала із публичного життя Молдавії витискати мову руску. Перший раз появляє ся мова волоска в грамотах молдавських за господаря Василя Лупула (1634—1654). Се саме той господар, що став сватом Богдана Хмельницького, видавши свою доньку Роксанду за Богданового сина Тимоша. В війні, яка задля того повстала з Семигородом, Волощиною і Польщею, — бо Тиміш піддав Лупулови плян здобути Волощину і Семигород і таким чином утворити велику державу — згинув Тиміш Хмельницький під Сучавою.

Се саме той господар, що за его часів (1642-го р.) відбув ся спільний синод православний рускої і молдавської церкви в Ясах, в котрім взяли участь руский митрополит Київський Петро Могила, молдавський митрополит Сучавський Варлаам, рускі і молдавські владики, архимандрити, игумени і богослови, а на котрім осуджено і відкинено артикули віри патріярха Лукаріса, що був свого часу покликаний князем Константином Острожским на Русь на ректора школи. Тісні звязи лучили тоді Молдавію з Русею-Україною!

Безперестанні зміни господарів молдавських, що вкуповували ся у Туреччини на престіл молдавський головно на те, аби здирством краю збогатити ся, вічні напади ворогів довели Молдавію на сам край пропасти. Крайна нужда запанувала в краю, люди перестали займати ся хліборобством, непевні свого житя, ватаги опришків множили ся і пљундували цілий край.

Коли розкриємо давні картки історії молдавської Русі, коли згадаем еї бувальщину, то страшний сум огорне наше серце. Відорвана з давних давен від своєї рідні, від руских братів, по короткім проблеску дїпшої долї, коротала вона цілими віками своє жите під властїю грабителїв Молдавії, а властиво в турецькім ярмі; попадала в чим раз більшу нужду і темноту і вже здавало ся, що вона засуджена на неминучу загладу, на доконечне винародовлене. Земля, котру молдавська Русь займала, богата і родюча, була цілими віками побоевищем незлічимих війск; тут товпили ся армії татарські, угорські, польські, волоскі, турецькі, козацькі, російські; тут ширила ся майже рікрічно тревога огнем і мечем, земля то-та спустопіла, збідніла. В парі з біднотою і

нуждою ішла темнота. Густа темрява духова покривала цілими віками той природою так щедро випосажений край; світло культури не кидало сюди ні одного свого проміння, маси народу проживали тут майже в напів дикім стані: одні раби — обробляючи в поті чола землю, то скитаючи ся з місця на місце і випасаючи худобу, другі бояри і шляхта — споживаючи в солодкім неробстві і розпусті плоди рук чужих. Духовенство стояло посередині: для рабів було воно паном, для панів рабом. Инакше і бути не могло там, куди всяка культура ішла із Стамбулу, де турецькі султани і наші розложили свій табор.

Вправді темнота є загальною ознакою цілого середнього віку, та всеж таки в західній Європі не зривали з культурою бодай упривіліювані класи, кохали і ширили здобутки давних віків, давних Греків і Римлян; на тій твердій підвалині зростала культура нова, дужшала мисль людська помимо всяких перепон і спровадила часи загальної освіти, чого в Молдавії і в зародках не видати. Тут залягла скрізь густа мрака невіжества і міжтим коли при кінці 16-го і в першій половині 17-го в. українська Русь виявляє свою найбільшу силу і в тій світлій добі своєї історії ставить найзавзятійший опір своєму економічному і духовому підневоленню; міжтим коли і галицька Русь, що оставала віками під лянським панованем, оказує все ще признаки життя, ба навіть і угорська Русь рухає ся, пропадає молдавська Русь в тяжкій неволі так, що немов про ню і слых пронав, — вона майже конає.

Коли-ж ми порівнаєм сей сумний і невідрадний образ бувальщини молдавської Русі з теперішнім станом буковинської Русі, де просвіта

ширить ся невинним кроком і під найбіднійшу стріху і під тою стріхою бачимо жите і почуте народне, котре викликало аж потребу письменства ; коли зважимо, що буковиньска Русь видала кількох писателїв знаних не лише на цілій Русі, але і поза єї границями, і коли ми можемо на певно сказати, що вона відродила ся, то мусимо почути — а з нами і кождий добрий чоловік — в серці радість з того, що нарід, засуджений своїми давними обставинами на цілковиту загладу, не пропав, і судячи по теперішних ознаках его національного життя, вже таки не пропаде.

Тут мимоволї насуває ся нам питане; яким чудом-дивом се стало ся? — Відповідь на се питане як також показане і розяснене всякого руху культурного і літературного серед буковиньских Русинів аж до найновіших часів буде предметом сеї розправи.

II.

Прилученє Буковини до Австрії.

(Значіне сеї події для буковиньскої Русі. — Сполучене розірваннє частий Русі і значіне того факту).

Величезну ріжницю і важну зміну, яку за примічаємо межі теперішним а давним станом буковиньскої Русі, маєм завдячувати тій обставинї, або радше тому щастю, що Буковина прилучена зістала до Австрії. Рік 1775-ий, в котрім дня 5-го мая остаточно підписана зістала в Царгороді угода межі Туреччиною і Австрією в справі відступлення Буковини Австрії (заняла Австрія Буковину вже в осени 1774-го р.), е для

Буковини взагалі, а для буковинської Руси з особна незмірної ваги. Він має для неї те саме значіне, що р. 1772-ий для галицької Руси. Обом сим краям, а особливо Русинам в тих краях, що зносили цілими віками то турецьку то шляхотську самоволю, припала в сих роках ліпша доля; вони почувли ся в австрійській державі, котра будучи добре зорганізованою і урядженою відповідно до вимог тодішньої європейської цивілізації і культури, зараз таки поліпшила лиху долю покритвджених, а що важнійше, зробила і мужиків также людьми.

Завдатки культурні, т. є того образоване і осьвіта, з якими буковинська Русь мала ступити на дорогу нового культурного життя, були дуже сумні. У нас треба було що йно будити безчувствєнні маси з вікового сну, треба було починати таки від самої азбуки, треба було силоміць приводити тоті маси до пізнаня, що людина може просьвічати ся і що осьвіта потрібна і користна.

Застановивши ся глєбше над значінем сих слів, порозумієм, яке тяжке завдане припало Австрії, коли вона мала сповнити своє культурне післанництво в сих краях, коли вона хотїла з новопрдбаних мас зробити державних обивателів і зрівнати їх з другими своїми обивателями. А вжеж культура і цивілізация не дасть ся дивгнути одним почерком пера; до того треба праці, тяжкої і мозольної праці не одиниць а цілих мас людий щирої волї; на те складають ся добутки цілих поколінь. Тим то і пояснює ся тога обставина, що помимо великих заходів правительства і щирих людий Русь буковинська в осьвіті і культурі завсїди ще початкує.

Конець 18-го віку важний для нас ще і з иньшої причини. Звістно, що Русь, колись могутча і слава, обезсилена татарским погромом, розспалась на дрібні кусні. Галичину заняла Польща; Україну, Волинь і Поділе Литва; угорська Русь належала до угорских відтак до австрійских королів і цїсарів, а буковинська до Молдавії, властиво-ж до Туреччини. По кровавій, славній і енергічній обороні своєї волі в першій половині 17-го в. подїлилась вона наново, бо лївобережна Україна піддала ся московському цареві. Розірвані частини, пробуваючи без найменшої звязи з собою, коротали своє жите. Аж при кінци 18-го в. почали вони знов лучити ся, так що Русь наша найшла ся лише під двома державами: Австро-Угорщиною і Росією. Таким чином зискала Русь дуже багато, бо єї сили знов сполучили ся, а впливаючи взаїмно на себе могли далеко більше зробити і осягнути. Особливо скористала на тім буковинська Русь, котра довгий час була безпосередно сполучена з Галичиною. Правда, була і тут перешкода для живійшої виміни гадок. Рїжність віри, на котру люди, що стоять на низкім щєбли осьвіти і не дійшли ще до національного самопізнання, кладуть більшу вагу як на спільність національну, спиняла довгий час щирійші взаємини між Русинами галицкими а буковинськими.¹⁾ В зле зрозумілім православію видїли буковинські Русини довгий час свою народність, свою культуру, свій добробит, і длятого

¹⁾ За те здаєть ся з угорскою Русею мали Буковинці в перших часах нашого віку живійші зносини, як на се вказує факт, що твори угорского Русина Лучкая і т. п. подибують ся з часта на Буковині.

навіть ніби освічені Русини були (а по часті е ще і нині) скрайними сепаратистами культурними, хотіли би становити якусь осібну Русь; з тої то причини, не маючи ніякої моральної підпори від своїх братів, оставали вони довго по заду. Але чим більше ширить ся на Буковині освіта, тим ясніше почуває ся братня звязь з галицкою і прочою Русею.

Вже самі тоті два факти: прилучене до Австрії і духова звязь з галицкою (і угорскою), і через ню, а в новітших часах также безпосередно, і з українскою Русею були запорукою лучшої будучности буковинської Руси; все проче спочивало, спочиває і буде спочивати в еї власних силах, в еї власній праці. Тоті три чинники склали ся на то, що доля буковинської Руси стала такою, якою е тепер; оскільки, коли і як кожний з них дійствував, се покаже ся.

III.

Буковина в часі прилученя до Австрії.

(Число мешканців. — Відносини суспільні. — Народність мешканців. — Русини также „Волохи.“ — Стан культурний.) —

Пригляньмо ся насамперед Буковині близше в часі еї переходу під Австрию. Р. 1775-го замешкувало Буковину в 250 оселях яких 100.000 душ.¹⁾ Мужики становили головну силу мешкан-

¹⁾ Zieglaue: Geschichtliche Bilder, Czernowitz 1893. I. 12. „Die Bukowina .. ist bewohnt von sehr vieler griechischer Geistlichkeit des Basilianer Ordens, die nebst sehr vielen allhier wohnenden kleinen Edelleuten auch mit solchen (d. i. gleich jenen) stark possessionirt sind: es befinden

ців. Супроти мужиків стоїть невеличке число дідичів і духовенства; купців, ремісників і урядників було тоді в нашім краю дуже мало.

Економічно і соціяльно упривілюваною клясою були дідичі, т. зв. шляхта, і в части духовенство. Дідичам, монастирям і владикам належала т. зв. більша або панська посілість і їм, або їх посесорам мусіли мужики робити паньщину.

Відносини мужиків до дідичів і до оброблюваної ними землі стали в давній Молдавії, особливо в 18-ім в. неясні, аж князь Константин Маврокордато, що панував в Молдавії з перервами аж 4 рази (в часах межі 1733—1769) звільнив мужиків з крпацтва і неволі, а князь Григорій Ііка видав 1-го січня 1766 золоту грамоту (хрізов), котрою управилив і докладно означив обовязки паньщизняні мужиків супроти дідичів; постанови тої грамоти мали силу і під Автриєю аж до 1848-го року.

Довгий час не могла вправді Австрия добре зорієнтувати ся в тих відносинах, і коли в розпорядженю з 22-го марта 1787 придержувано ся що до буковинських мужиків австрійских підданьчих законів і уважало ся їх властителами землі, яка була дня 1-го листопада 1786-го р. в їх руках, то вже 16-го марта того самого року відкликано се розпоряджене і мужики уважають ся лише тимчасовими посідателями, котрим ді-

sich in der Bukowina bis 200 possessionirte (дідичі) Armenier und Griechen, dann gegen 800 Juden-und mehr als 21.000 Bauernfamilien inclusive Zigeuner; grosse und wirkliche Bojaren sind nur 2 allhier, gegentheilig sehr viele wirkliche Bojaren in der jenseitigen Moldau, die allhier possessionirt“ — пише ен. Енценберг в своім справозданю.

дич міг по упливі кожного року її відобрати. Але вже 26-го липня того таки самого 1787-го р. завершило ся правительство до попереднього погляду, і хоть чеськоавстр. надворна канцелярия ще і 9-го квітня 1812-го р. сумніває ся, чи є на Буковині рустикальна (мужицка) власність, то найвисшою постановою з дня 4-го марта 1813 рішено наділити підданих буковинських мужиків дідичною власністю.¹⁾

Після постанов золотої грамоти князя Гіки були мужики обовязані²⁾ робити панам паньщину 12 днів в році, давати десятину від всякого жнива, що року одну курку, клубок пряжі, возити оден день в році з ліса дрова і бути помічними при направі всіх будинків. Підданчі обовязки буковинських мужиків були отже незрівнано лекші ніж в Галичині (де було 52—156 днів паньщини) і в других краях. Але „самоволя дідичів і посесорів чинила, що мужик проживав в нужді без надії на ліпшу, долю“³⁾ а „утиски, обходжене як з невільниками і необмежена власть дідичів над підданими мали такі наслідки, що підданим і на думку не приходило брати ся до якогось промыслу; вони не оставали довго на однім місци а при ледаякій нагоді ішли там, де нїбито гадали поліпшити свою долю.“ Під Австриєю по-

1) Гл. Bidermann: Die Bukowina unter österr. Verwaltung. Lemberg 1876. стр. 28. Порівнай: Über den Ursprung und die Entwicklung des Unterthausverhältnisses in der Bukowina. Czernowitz 1848.

2) Zieglaue: Geschichtliche Bilder I. 17. сл.

3) Zieglaue: Gesch. Bilder Czernowitz 1896. III. 12, 71. Порівнай также II. 64.

лекшала в тім зглядї доля мужиків. Полекшало їм ще і по тій причині, що австр. правительство утворило із дібр монастирських і єпископських релігійний фонд та перебрало его в свій заряд. Урядники цїсарські обходили ся з підданими мужиками після приписів, а се мало свій добрий вплив і на долю тих мужиків, що робили паньщину дїдичам.

Окрім паньщини платили мужики ще податки¹⁾ і то від одної родини 2 зр. 30 кр., а від кождої вівці або кози 5 кр., а від кождої безроги і кождого улія пчїл 12 кр., а за сіль цїлий черновецький дистрикт 500 зр. річно, а подарунок рїздвяний від цїлого дистрикту 620 зр. 30 кр. — притім мусїли ще утримувати і езекутників податкових, що їздили від села до села і від кождого з осібна збирали податок.

Мужики не мали всі однаково багато землі. Було яких 1000 родин, що мали 40- а навіть 60-дневий ґрунт і по 100, 200 і 300 овець; було знов з 1200 таких родин мужицьких, що мали менше, а знов кілька тисяч таких, що мали лише 2 або 4-дневий ґрунт, а були і такі що не мали зовсім жадної землі а жили зарібниками або винасали худобу.²⁾

З боярів молдавських лишив ся на Буковині оден Балш.³⁾ Менша шляхта ділила ся зрештою на масїлів, рупташів і звичайних шляхтичів. Шляхта оплачувала державі деякі данини.

Духовенства було в часі прилученя Буковини до Австрії майже в трое тільки, що тепер.

1) Zieglaue: Geschichtliche Bilder I. 28 сл.

2) Тамже I. 16 сл.

3) Тамже I. 75.

Воно ділило ся на чорне і біле духовенство. Чорне: черці і черниці переживали в монастирях, котрих було на Буковині по верх 30 і удержували ся почасти з дїбр монастирських, а почасти з жебранини. Сьвітське, біле духовенство не мало ніякого сталого доходу, а жило з приходів за треби.

Кушці і ремісники буковинські се Вірмени і жида. Жили вони головно в 3 буковинських містах: в Чернівцях,¹⁾ в Сучаві і в Серетї.

Що до народности представляла Буковина в часї прилученя таку саму сумішку як і тепер. І в 18-ім в. замешкували Буковину Волохи, Русини, Німці, Вірмени, жида, Мадяри, Поляки, Москалі, Словаки і цигани. З поміж тих народів уважають себе звичайно Волохи корінними мешканцями Буковини, автохтонами краю. але, як ми бачили, без найменьшої підстави. Коли є тут хто правдивим автохтоном, то певно Русини. Що Молдавія не була спершу виключно волоским а руско-волоским краєм, на се вказують подані нами повіше історичні факти; але і 17-го віку, т. зн. з часів, коли вже дійсно Молдавія, посунувшись на полудне, приняла в себе більше волоского елементу, маємо від Георгія Креквіца з Семігороду, що знав Молдавію докладно, зовсім певну вість про народність мешканців Молдавії. В книжці виданій Креквіцом в Франкфуртї 1685-го р.

¹⁾ Чернівці були в тих часах простим селом; 1774-го р. жило тут всего на всего 278 родин, т. зн. 1390 душ; не було ані одного мурованого дому. Порівн. Zieglaer: Gesch. Bilder I. 37. Kaindl: Zur Geschichte der Stadt Czernowitz.

під заголовком: „Beschreibung des ganzen Königreiches Ungarn“ на стр. 390-ій стоїть таке про Молдавію: „Jetzt wohnen Reussen (=Русини), Tartern, Sarmaten (=Поляки), Ratzen (=Серби), Armenier, Bulgaren, Siebenbürger, Teutsche und viel Zigeuner... darinnen“¹⁾. Тота вість доказує, що Молдавію (а ще тим менше Буковину) не можна було в 17-ім віку уважати краєм волоским. Те саме стверджує і справозданє генерала Енценберга з дня 14-го лютого 1781 до галицької генеральної коменди, в котрім сказано, що на 23.000 родин, які живуть на Буковині, заледви 6000 родин є правдиво волоских, а і тоті уважає капітан Сульцер за зрумуньщених Словян.²⁾ І генерал Сплєні в своїм Beschreibung des Bukowiner Distriktes каже, що населене Буковини складало ся тоді „meistens aus Polnischen (т. зн. з Польщі, до котрої належала і руска Галичина і Поділе), Siebenbürgischen, Walachischen und respective Moldauischen Emigranten“. Застала отже на Буковині Австрія Руси-

¹⁾ Порівнай Bidermann: Die Bukowina² стр. 45, котрий і від себе на підставі історичних даних каже: „So erklärt es sich, warum noch im 17. Jahrhunderte das Fürstenthum Moldau keineswegs als eine Domäne des rumänischen Volksthumes angesehen wurde.“

²⁾ Polek: Die Anfänge des Volksschulwesens in der Bukowina. Czernowitz 1891. стр. 43. „Das in diesem Bukowiner District befindliche Land Volk bestehet meistens aus flüchtig und anderen verschiedenen anhero gelofenen Volk, und ich werde nicht irren, so ich sage, dass aus denen beiläufig 23.000 Familien schwerlich 6000 wahre Moldauerfamilien sich vorfinden werden.“

нів, а на се окрім очевидної дійсности є ще і виразні свідoctва. Енценберг' в своїм Meldung з дня 8-го серпня 1779 до галицької енер. коменди каже виразно, що він „allschon vor 6 und vor 3 Jahren folglichen 2 Malen diesen ganzen Grund beritten und die Russniaken oder Russisch Kimpolunger Inwohner als sehr fleissige und geschickte Leute kennen gelernt habe“¹⁾. Важна тут ще і замітка незнаного коментатора до письма енер. Спленього Beschreibung... (надворний секретар Єніш?): „Всу den Talenten und Gemüthsgaben des Landvolkes sowie auch bey ihren Sitten und Gebräuchen dörfte wohl ein Unterschied zwischen den Rusniaken und Moldauern zu machen sein. Beyde Nationen sind Graeci Ritus non uniti, von beyden Nationen giebt es Unterthanen in dem neuen kais. Antheil der Moldau“²⁾. А Енценберг' промовляє до Русинів кіцманського повіту поруски 11-го квітня 1783 при нагоді передачі єпископських дібр в заряд державний.³⁾ Але чи треба ще ліпшого свідка на се, як владика Доситей Херескул? Він же сам каже в урядовім актї (1781), що „на Буковинї більше ніж половина лю-

1) Polek: Die Anfänge 42.

2) Polek: General Spleny's Beschreibung der Bukowina. Czernowitz 1893. стр. 162.

3) Zieglaer: Gesch. Bilder III. 87. „Ich habe... an dieselben (до св'ященників і двірників з старшиною) sowohl in der moldauischen als auch ruthenischen oder russniakischen Sprache eine... Anrede gehalten.“

дий говорить по руски¹⁾. І се справді так було і так є. Тепер маємо на Буковині 268.367 Русинів, а 208.301 Волохів.

Коли ми говоримо про Русинів і про Волохів як про народности, то тим ніяк не хочемо твердити, що у них в часі прилученя Буковини до Австрії були вже розвинені свідомість і почуте народности, а значить се лиш тільки, що найбільші маси мешканців Буковини уживали в бесіді мови рускої або волоскої. Релігія становила тоді головну ріжницю між людьми, а що так Русини як і Волохи були православні, а для православних у нас витворила ся з давна назва „Волохи,“ то і Русини і Волохи не почувуючи релігійної ріжниці між собою, уважали себе за одну громаду, оден нарід, ба навіть називали себе одним імям Волохів, котре слово має тоді (а почасти ще і тепер) очевидно релігійне а зовсім не етнографічне значіне. Але власне тота назва Волохів, котру Русини прикладали также до себе, щоб тим означити, що вони є православні, мала серед нових обставин в Австрії важкі наслідки, бо Австрія розуміла се слово в етнографічним а не в релігійнім змислі: воно стало ся політичним чинником на Буковині. Відси то походить, що обі тоті народности на Буковині не однаково і нерівномірно розвивали ся. Волохами правительство більше займало ся і опікувало ся ніж Русинами.

¹⁾ Zieglaue: Geschichtliche Bilder, Czernowitz 1895 II. 151. „Da in der Bukowina mehr als der halbe Theil die russische Sprache redet, so wären russische Kirchenbücher erforderlich, die bisher mit grossen Kosten aus den russischen Staaten hergeholt worden sind.“

Вірменів (разом з Греками) було з двіста родин, що мали більшу посілість, а крім того жило тоді в Сучаві яких 118 вірменських родин, що займали ся торгівлею. І Вірмени не становили тоді, так само як не становлять і тепер, якоїсь осібної нації: слово Вірменин означає властиво лиш приналежність до вірменської церкви; мало хто з Вірменів говорить по вірменськи, але помимо того, що можна-б їх що до народности зачислити одних до Волохів, других до Поляків і т. д., релігія держить їх при купі.

Жидів було в часі прилученя до Буковини около 800 родин. І вони не становлять властиво жадної осібної народности, а лиш віроісповідну громаду; тепер є вони підпорою Німців. Енценберґ каже про жидів, що вони „нещастем краю, нічого не працюють а живуть з поту і праці християн,“ „в їх руках вся торгівля, вони всюди арендарями і посесорами,“ а „християни їх підданими.“¹⁾ Вони відтак розмножили ся страшно на Буковині і є їх тепер 82.717 душ.

Німецьких кольоній є кілька на Буковині і разом з урядниками є тепер Німців в нашім краю поверх 40.000. Їх число зросло також під Австрією.

1) Zieglaue: Gesch. Bilder I. 67 сл. „Nun erübrigt noch jener Stand, der in der That der unmittelbar verderblichste, dem Müssigange ergebene ist und vom Schweisse der beschäftigten Christen sich reichlich und nicht sonderlich bekümmert unterhält, das ist die Judenschaft“. — „Es ist fast nicht möglich, diesem so schädlichen und blos dem Müssigang sich ergebenden Insect (жидам) allen seinen Intriguen zuvorzukommen“.

Всі верстви населення Буковини стояли в часі прилучення нашого краю до Австрії на дуже низкім щаблі освіти і культури. Не див-проте, що Енденберґ називає Буковину (в письмо з 20-го лютого 1783) „rohes und finstereſi Land.“¹⁾ Що дотичить мужиків, то причини їх загальної темноти ясні. Піддані були не на те, щоб учити ся і поступати в культурі, але щоб робити паньщину. Та не ліпше кохала ся культура межі класами упрівікованими — між панами і духовенством. І про тоті класи суспільности каже Силені в пропомятнім письмі (з дня 10-го грудня 1774), „dass hier zu Lande die ganze Noblesse von der Literatur kaum etwas wisse“.²⁾ Той сам Силені в своїм описі Буковини каже, що шляхта і духовенство не мають майже ніяких наук або якогонебудь иншого вихованя і що сам владика чоловік неучений,³⁾ а Енденберґ говорить про шляхту, що вона лиш імям ріжнить ся від мужиків.⁴⁾ Про черців пише знов Енденберґ (в справозданю з 20-лютого 1783), що вони „von roher Lebensart und blöden Verstand“⁵⁾ і що ціле духовенство зовсім без всякої науки і навіть в справах віри зовсім не-

1) Polek: Die Anfänge 39.

2) Polek: Die Anfänge 5.

3) Polek: Beschreibung 32. „Der Edelmann sowohl als der geistliche Stand hat fast gar keine Studien oder sonstige Education, und der Bauernstand ist folglich um so roher“. Про владика дословно: ein Mann von gar keiner Literatur (Polek: Anfänge 14).

4) Zieglauer: Gesch. Bilder I. 143.

5) Polek: Die Anfänge 11.

тямуще.¹⁾ Досить зрештою вказати на те, що надворна рада воєнна (4-го червня 1783) просить карловецького митрополита, аби вислав на Буковину сьвященника, „um dem Bischofe, dem Consistorium und überhaupt den Landeseinwohnern die nöthigen Begriffe der Religion beizubringen,“²⁾ бо „в тих часах не було на Буковині ані одного чоловіка, котрий би міг перебрати на себе обовязок, підготовити кандидатів до стану духовного,“ бо „на Буковині зовсім нема учених сьвященників“.³⁾ An gelehrten Individuen mangelt es noch durchgängig in der Bukowina, пише Енденберг дня 3-го мая 1784.⁴⁾ — Одним лиш визначало ся тогдишне духовенство, а то погордою всіх иньших віроісповідань і релігійною загорілостю.⁵⁾

1) Polek: Beschreibung 52. „Alle diese Clerisey ist ohne aller Wissenschaft und diese Unwissenheit erstreckt sich bei denen mehresten auch auf die Glaubenssachen“. — Тамже 124. „Selbst die Geistlichkeit, die von amtswegen die Lehrer des Volkes sein sollte, stecket in der tiefsten Unwissenheit.“

2) Polek: Anfänge 46.

3) Onciul: Einiges über den Gang und die Entwicklung der theol. und Clerikalen Cultur in der Bukowina, Romänische Revue 1888 Bd. IV. 599 сл.

4) Тамже 595.

5) Polek: Beschreibung 124. „Sie verachtet alle andere Religionen, ob sie schon den Unterschied derselben gegen die kaum begreift, und diese Verachtung ist fast auch das Einzige, was sie dem Volk einzufössen sich bemühet.“ — Тамже 34. „Ob schon auch die Popen von dem Unterschiede deren Religionen fast keinen Begriff haben, so sind sie doch in ihrer dergestalt fanatisch, dass sie alle übrigen

То ішло так далеко, що і до православних із Скиту Манявського не мали довірія¹⁾, за те більше прихильні були Москалям.²⁾

Може і прикро нам, що австрійські енерали видають таке сумне свідощтво культурне для Буковинців, але не говорить з них злоба ані пересада; — инакше на Буковині тоді бути не могло, Австрія не застала прецінь тут властиво ані одної школи. Правда, були школи в Радівцях (владича) і в Сучаві (митрополича), як се ми напевно знаємо про р. 1777, були школи і по селах, як про се ми довідуем ся із донесеня Черемошского протопопа з дня 13-го червня 1788³⁾, але тоті школи ледви чи заслугоують на імя шкіл. В них учили на церковних книгах читати, дещо писати, рахувати і співу церковного. Служили вони головно на те, аби сяк так достарчити кандидатів до стану духовного,⁴⁾ а походили здає ся з часів князя Константина Маврокордата, котрий наказав, аби не висвячувати таких людей на священників, що не

Christen, besonders aber die Catholiken, kaum für etwas besseres als für Juden und Heiden gelten lassen“. — Polek: Anfänge 55. „der hierländige Unterthan ist von Vorurtheilen, Religionsfanatismo und vielen Argwohn gefesselt“ — каже Енценберг.

1) Polek: Anfänge 39.

2) Polek: Beschreibung 35. „Die Gleichheit der Religion macht..., dass sie denen Russen mehr zugethan sind“ (очивидно — більше ніж Австрії!).

3) Polek: Anfänge 9, 10, 11.

4) Onцил, тамже IV. 593.

вміють читати і писати.¹⁾ Найліпша з них була ще здається монастирська школа в Путні, а яка там була наука, про се довідуем ся припадково із свідощтва, виставленого 1-го квітня 1788 игуменом сего монастиря Георгієви Балушескулови (пізнійшому владиці бувовиньському), що він „від свого 5-го до 12-го року учив ся там часослова, псалтирі, октоїха, молдавського і руского (!) катехизму, писати листи по волоски, співати після грецького напіву, граматики, землениси після книжки Буфіе, переложеної владикою Амфілохієм, реторики, про ехізму церковну із книги „Камень преткновения“, листу архієп. Євгенія, історії церковної від початків християнства аж до 9-го віку і до синоду флорентийського після Евсевія і иньших істориків, наконєць скороченої Плятонської теології.“²⁾ В Сучаві учили ще также грецької мови, але вишого образования, такого образования, яке пр. подавала свого часу киевська академия, не подавали, як бачимо, тоті школи. Правда, кожний святик був обовязаний платити річно 4 зр. на школи єпис. Радовецькому, котрий відсилав цілу суму разом около 1650 зр. митрополитови до Яс, та з сих гроший не мала Буковина жадної користі.

Панів буковинських або молдавських що до освіти зовсім не можна порівнювати з панамі в Польщі (в Галичині), де були висші школи, академії, і де наука подавала ся цілком на європейський лад. Один боярин Балш, що знав окрім „der Landessprache“, ще і мову латинську, ні-

¹⁾ Kaindl: Geschichte der Bukowina II. 129.

²⁾ Polek: Anfänge 10.

мецку і французску і посідав якусь науку. Також і духовенство руске в Галичині, хоть як було підупало, все-ж таки стояло вище своєю освітою, ніж духовенство буковинське і молдавське, котре ледви уміло читати церковні книги; писати не всі сьвященники знали, хиба настоятелі, тай то пр. вікарій митрополита і игумен монастиря в Сьв. Ілїї, Макарій, не умів ні писати ні читати¹⁾). Монастирі буковинські не заходили ся коло просвіти так, як пр. Василіяни рускі.

Низкий степен ь освіти висших слоів суспільности, недостаток всякого змаганя в тім напрямі впливали лихо на низші верстви, і загальна темнота залягала цілий край. Не диво проте, коли ось як характеризують тодішню культуру на Буковині енер. Сплені і Енденберг: „Сьвященники і мужики віддають ся піяньству²⁾, а се доводить їх до бійки. Злодійство у них річ звичайна і взагалі подобають Буковинці більше на варварів як на сяк так окресаних Европейців“³⁾

¹⁾ Zieglauer: Gesch. Bilder I. 53.

²⁾ Горілки достарчала Буковинцям У к р а ї н а. „Die Bukowina versieht sich mit Branntwein aus der Ukraine“ — пише Енденберг. Назва „Україна“ була тоді утерта і знана. Zieglauer: Gesch. Bilder I. 95.

³⁾ Polek: Beschreibung 33. „ Der geistliche und Bauernstand sind insbesondere dem Trunk ergeben, welcher sie zu muthwilligen Raufereien und Ungehorsam verleitet, so dass der Moldauer in Wein und Brandwein betrunken, sich auch dem Militari zu widersetzen imstande ist. Der Diebstahl ist bei ihnen nichts ungeweines, überhaupt sind sie in allem ihren Thun und Lassen ungeschliffen und mehr einem barbarischen als einem sonstig nur mittelmässig gesittetem Europäischen Volke zu vergleichen.“

„кожної хвилі чути про розбої і рабівництва“¹⁾
„лінивість уважає голота за найбільшу розкіш“²⁾
„сей лінивий і темний нарід не дбає, щоб землю
добре справити“³⁾ „мешканці Буковини не мають
поняття про управу землі і про промисл“⁴⁾, „ба.
навіть не слїдно у них любови до батьківщини,
і через те вони радо вандрують“⁵⁾.

Не завадить притім звернути увагу на те,
що оба тоті мужі державні роблять деяку ріж-
ницю в тім зглядї між Волохами а Русинами. І
так коментатор до Силенього Опису Буковини
каже: „Волохи більше цїкаві але і більше лукаві
ніж Руснаки; за те Руснаки кохають ся в хлї-
боробстві і живлять ся не кукурудзою але збі-
жем,“ „Руснаки більше віддають ся пиянству“;
„убране Руснаків охайнїйше“⁶⁾. А Енценберґ в
своїм донесеню до галицької коменди (з дня 8-го

1) Тамже 49. „Alle Augenblick höret man von Stras-
senraub und Mord.“

2) Тамже 33. „Die Faulheit wird von dem Pöbel als
der Grund der Glückseligkeit betrachtet.“

3) Тамже 35. „Dieses faule und unwissende Volk
verwendet gar keine Industrie, den Erdboden zu cultiviren.“

4) Polek: Anfänge 69. „Die Inwohner haben fast noch
keine Begriffe von der Cultur und von der Industrie.“

5) Polek: Beschreibung 75. „Ja selbst die Liebe zu
seinem Vaterland, dieses Vorurtheil, welches sonst das elen-
deste Land dem besten vorzieht, heisst nichts bey diesem
ohnhin meistens aus Polnischen, Siebenbürgischen, Wallachi-
schen und respective Moldauischen Emigranten bestehenden
folglichen zum Wandern gewohnten Volk.“

6) Polek: Beschreibung 162 сл. „Die Moldauer haben
mehr aufgeweckten Geist, sind aber auch arglistiger als die
Rusniaken; hingegen sind diese mehr dem Feldbau er-

серпня 1779) пише: Руснаків пізнав я за людьми дуже пильних і зручних¹⁾.

Серед таких обставин не може бути бесіди про якусь літературу, про висші духові потреби і занятя. За те невіжество, забобони, грубі обичаї, неморальність просто розкошували собі на Буковині. За град палили 1785-го р. в Яблониці, Конятині, Довгополю відьми, за посуху (1790) топили їх в Шерівцях і Вербівцях²⁾. Загороди мужицкі по селах були страшно порозкидувані, одна від другої на милі далеко; хати нужденні; худоба не знала, що то стайня, і чи зима чи літо, все пробувала під голим небом; не було жадних доріг або гостинців; жадної поліції, через що велика небезпечність життя і маєтку; справедливість вимірювала ся за гроші, хто більше дав, того право, а правували ся всі безнастанно; про лікарів, акушерок, шпиталі тут ніхто не чував; венерична хвороба була страшенно розширена; — одним словом люди жили тут в на півдикім стані³⁾. Коли-ж тепер Буковина культурно так значно піднесла ся, то має се завдячити Австрії.

geben, besonders da sie sich nicht mit Kukurutz als die gemeine Nahrungsgattung der Moldau und Walachay, sondern mit Körndel nähren“ — „Übrigens wenn es zwar nur zu richtig ist, dass das Landvolk, besonders aber die Rusniaken dem Trunk der starken Getränke ergeben sind...“ — „Was die Kleidungsart betrifft, ist jene der Rusniaken et was niedlicher.“

¹⁾ Polek: Anfänge 42. „Die Russniaken oder Rnssisch Kimpolunger Inwohner als sehr fleissige und geschickte Leute kennen gelernt.“

²⁾ Polek: Anfänge 12.

³⁾ Порівняй Ziegler: Gesch. Bilder I. 82 сл.

IV.

Початки шкільництва на Буковині.

(Засноване шкільного фонду. — Засноване німецьких шкіл. — Кривда Русиків і обави правительства. — Перші учителі Буковини. — Учебники шкільні. — Перші успіхи.)

Зараз таки по прилученю Буковини взяла ся Австрія цивілізувати сей край, і хоч в перших роках вся єї увага була звернена більше на політичний бік і треба єї було рішити питане, яку управу завести в новопридбанім краю, все-ж таки було также єї старанем заводити школи і тим чином класти підвалини до здвигнення культури. Вже перші війскові управителі Буковини, енерали Сплєні і Енценберґ, що подавали правительству такі докладні образки культурні з Буковини²⁾, і положили для нашого краю в кождім згляді величезні заслуги, дбали также про засноване шкіл. І так Сплєні вже 18-го грудня 1774 жадає заснованя 4-класових латинських шкіл в Чернівцях і в Сучаві, семинарії духовної в Радівцях і конвікту для шляхти в Чернівцях, щоб бодай висші класи суспільности — шляхта і духовенство — могли собі присвоїти якесь знане, головно щоб навчили ся німецької мови і тим приспособили ся до публичної служби, і аби таким чином з часом виховати также стан учительський. Але сего не можна було так скоро перевести в

²⁾ Порівнай видані головно Zieglaue-ом і Polek-ом книжки. на котрі ми покликаем ся на ріжних місцях.

жите¹⁾. Треба було передусім роздобути якийсь фонд на утримане шкіл. І в тім згляді Сплєні положив заслуги, бо за его старанем вийшло дня 26-го квітня 1777 розпоряджене, аби гроші, які доси збирав владика Радовецький від кожного попа і діякона по червінцеві на школи, не відси- лали ся митрополитови Яскому а лишали ся в краю, „damit durch diese Gelder nach und nach ein fundus erzielet werde, woraus die Schulen zu Radautz und Suczawa ordentlich eingerichtet und in guten Stand gesetzt werden können“²⁾. Таким чином придбав Сплєні фонд шкільний, з котрого утримували ся, як бачимо се із рахунків за рік 1780, волоскі школи в Чернівцях, Путні, Радівцях, Сереті, Кімполунгу і в Сучаві, а крім того ще і латинська, грецька і німецька школа в Сучаві³⁾. Правда, тоті школи то були, то зане- падали, задля недостатку учительских сил⁴⁾, але на кожний спосіб заснованем фонду на утримане шкіл заслужив ся Сплєні чимало для просьвіти на Буковині.

В марті 1778 став войсковим управителем Буковини єн. Енценберг. Він вже від 1779-го р. дуже назирає на засноване німецьких шкіл. Помалу допровадив до того, що і владика, котрий спершу не дуже оказував ся прихильним таким школам, 1783-го року сам жадає засно-

¹⁾ Тамже 12—16.

²⁾ Тамже 18.

³⁾ Polek: Anfänge 21.

⁴⁾ Тамже 32. 33.

ваня німецьких шкіл.¹⁾ Надворна Рада воєнна годить ся нарешті (1783) на внесенє Енденберґа що до заснованя німецьких шкіл. Але ледви було-б се можна перевести, якби новий товчок в тій справі не вийшов був таки від самого цїсаря Йосифа II. Сей незабутний монарха відвідавши весною 1783-го р. Буковину і переконавши ся на власні очі о страшній темноті, яка залягала цілий край, рад був всіма силами его піднести. Він заснував релігійний фонд, з котрого мали утримувати ся також і школи і тим положив тривку підвалину до освіти на Буковині. Правда, показали ся нові перепони: на цілій Буковині не можна було найти учителів. Черці і сьвітске духовенство було зовсім не здібне на учителів²⁾, воно не могло навіть достарчити катихетів до тих шкіл.³⁾ Учителів треба було проте відкись спроваджувати, а що до православних руских черців із Скиту Манявского православний владика буковинський не мав довірія⁴⁾, то загадали спровадити учителів із Семигороду і Славонії. Велику вагу клали при тім на знанє волоскої мови. Надворна Рада воєнна видаючи розпорядженє що до заснованя німецьких шкіл на Буковині, додає від себе: „Zur Erreichung des erklärten Absehen wird es notwendig seyn, dass diejenige, welche als Schullehrer in die Bukowina zu stehen kommen sollen, nebst der deutschen und lateinischen, auch der Landes

1) Тамже 36.

2) Тамже 10.

3) Тамже 85.

4) Тамже 39.

üblichen nemlich der Wallachischen Sprach kundig sind.“¹⁾

Владає тут відразу в очи, що на руску мову тодішня управа не звертає ніякої уваги, хочь той сам Енценберг дає сьвідощтво, що Русини були на Буковині. Стало ся тут з рускою мовою те саме, що в Галичині, де так же лиш польську мову уважали за мову краєву, хочь сама надворна канцелярия в своїм розпорядженю з дня 22-го марта 1777 виразно признає, що руске населене краю виносить zwey Drittheile der Inwohner (дві третини всіх мешканців).²⁾ Галичина прийшла під Австрию від Польщі — отже уважала ся у австрійских властей краєм польским, а Буковина від Молдавії — отже краєм молдавским т. зн. волоским, а польска і волоска мова — мовою краєвою!

Таким чином буковиньскі Русини вже з самого початку були в своїм розвитку вкорочені і упосліджені. Ба, не досить на тім. Із всяких пізнійших розпоряджень можемо переконати ся, що уряд сам прикладав рук до румунізації Русинів. Надворна Рада воєнна присилаючи дня 19 листопада 1785 мале число руских (прецінь!) книжок шкільних на Буковину, каже, що вона притім має „намір“, um desto sicherer die Verbreitung der Moldauischen und der Teutschen Sprach zu erwürken, anbey aber auch bey denen noch vorhandenen — bloss der Russischen Sprach kundigen Buccowinern das etwa sonst entstehen könnende bedenkliche

¹⁾ Polek: Anfänge 41.

²⁾ Там же 43.

Mistrauen hindanzuhalten¹⁾, а §. 18 des geistlichen Regulierungsplanes постановляє, що „in denen bereits errichteten und respective noch zu errichten kommenden Normal-, Bezirks- und Trivialschulen ist der Unterricht nur in der Teutschen und Moldauischen Sprache zu ertheilen“. І дійсно пр. до Заставни посилають 1786-го р. на учителя Василя Андруховича з Вапківців „und zwar deswegen, weil er der Russisch und Moldauischen Sprache kundig, folglich auch im Stande war, der zwischen dem Niester (Дністер) und Pruth befindlichen Russischen Jugend den Moldauischen Schulunterricht bezubringen“!²⁾ Се-ж значить очевидна румунізація, котру переводив уряд через школу! В такому незавиднім положеню находили ся Русини вже з самого початку на Буковині; щастє, що ще брали взгляд на те, аби учителі уміли бодай говорити по руски, і могли порозуміти ся з рускими учениками!

В половині грудня 1783-го р. завітали до Буковини перші єї учителі de Marki і Thallinger з Германштату.³⁾ Школи отво-

¹⁾ Тамже 73. Прецінь давне австрійське правительство все таки числило ся із „недовірієм“ у Русинів; недовіріє Русинів до правительства уважало для держави „небезпечним“; але помимо того той „намір“ правительства, підпомагати винародовлене Русинів, характеристичний і по нинішний день; характеристична і тота політика — разом і стричи і голити. Коби лиш з тої причини довіріє Русинів не замінало ся в недовіріє і не стало небезпечним! А е вже деякі познаки того.

²⁾ Polek: Anfänge 95.

³⁾ Тамже 61.

рено з кінцем січня 1784 в Чернівцях (de Marki) і в Сучаві (Thallinger). В тих школах мали учити (після розпор. надв. Ради військової з дня 17-го січня 1784) німецьке, латину і греку, а з часом крім читання, писання і рахунків ще також історію натуральну, географію, стиль і господарство; але на представлене Енценберґа залишено науку греки на пізнійше.¹⁾ Очевидно з огляду на буковинські відносини не можна було зараз з початку учити не то греки, але і латини, і дійсно тих мов не вчили;²⁾ були отже тоті школи властиво тривіальні, бо учили т. зв. *trivium*, т. зн. читати, писати і рахувати.³⁾ Крім того показало ся, що оба учителі не вміли по волоски,⁴⁾ хоть всіма силами самі старали ся як найскорше поповнити сей недостаток. Дальше показало ся, що „für die Nationaljugend“, себ-то для дїтий буковинських, не було книжок, отже Енценберґ жадає, аби ему енер. коменда прислала катехизмів і букварів, і вже 1784-го р. в червни прислано жадані книжки (волоскі). Але-ж тут показала ся цікава річ: консисторія найшла, що мова волоска тих книжок не така як на Буковині.⁵⁾ Нарешті прислала надв. Рада військова в серпню 1785-го р. 1000 примірників читанок, 1000 рахункових книжок і 1000 катехизмів *halb deutsch und halb wallachisch*, а в січню 1786 ще 1000 примірників *von dem aus der Teutschen in die Moldauische*

1) Тамже 67.

2) Тамже 69.

3) Тамже 75.

4) Тамже 81.

5) Тамже 71.

Sprache übersetzten ersten Theil des Handbuchs für Schulmeister und Lehrer, i 275 примірників russisch-deutsche (прецѣнь!) Catechismen,¹⁾ та про toti russisch-deutsche Catechismen каже de Marki, що в них statt der russischen die slavonische Sprache angewendet war.²⁾

Книжки тоті і всякі прибори шкільні роздавали да ром, але помимо того показало ся, що властиво лиш німецькі діти, головно діти жовнірів, ремісників, користали із тих шкід, а число der Moldauischen Schüler було дуже мале.³⁾ Причина була тота, що в Чернівцях і в Сучаві були свої школи (=дяківки), а также і агітація попів („Einblasungen der Popen“⁴⁾). Аби буковинські діти привабити, рішено давати премії (медалики), а также одїж — і се помогло: число учеників збільшило ся.

На тих двох школах не могло все опинити ся. Правительство бажало помалу завести всюди на Буковині такі школи. Передусім треба було виховати учителїв. Проте вже 1784-го р. 22-го квітня просить Енценберґ консисторию, аби вибрала „einige junge aufgeheiterte gesittete Leute“ і вислала їх або до Чернівців або до Сучави, „damit selbe die Normal-Lehr-Methode erlernen, sohin als Land-Schul-Lehrer angestellt werden. Таким кандидатам на учителїв обіцяно 3 зр. місячної стипендії; та помимо того найшло ся ледви

1) Тамже 72.

2) Тамже 75. Порівнай также низше, де говорить ся про книжки шкільні.

3) Тамже 73.

4) Тамже 77.

9 кандидатів (діяконів і попів), але і ті понайбільше утїкли відтак в Молдаву. Треба було стипендію підвисшити на 5 зр. місячно (а платню учителїв із 8 на 10 зр.), і тоді ледви найшло ся 5 кандидатів.¹⁾

Р. 1785-го призолила надв. Рада воєнна настановити в обох школах помічників учителїв *aus denen Nationalisten*²⁾ т. зн. із родовитих Буковинцїв.

Але найгірше стояла справа з православними катехитами; не було на Буковинї сьвященника, котрий би умів учити катехизму.³⁾ Що йно з основанем клерикальної школи стан той поліпшив ся.

Такі були початки науки шкільної на Буковинї, але вже в короткім часї було видно поступ. Уже 1785-го р. можна було отворити нову школу в Серетї (уч. Белецкан), обсадити ліпше школу „національну“ в Чернівцях (уч. Василевич), а 1786-го р. отворити повітову школу в Заставнї (уч. Андрухович), *о котру допомагали ся (!) самі мешканці* (міжтим коли про мешканцїв кімполунського повіту владиґа каже, що вони ворожо віднесли-б ся до школи). І Путилівцї просили тоді о школу і 1786 отворено єї в Путилові і в Кімполунґу. Р. 1788 повстали до того ще нові школи: в Раранчу, в Кіцмани, Вашківцях і Фратівцях.

Так отже коли 1780 не було ще ані одної публичної школи на Буковинї⁴⁾, то 1788 було 2

¹⁾ Тамже 80 сл.

²⁾ Тамже 83.

³⁾ Тамже 85.

⁴⁾ Тамже 99.

нормальні взірцеві школі (в Чернівцях і Сучаві), а крім того ще і 10 повітових шкіл für die moldauische Sprache (в Чернівцях, Сучаві, Сереті, Заставні, Путилові, Кімполунгу, Вашківцях, Раранчу, Кіцмани і Фратівцях). Добрий початок зроблено.

V.

**Доля народного шкільництва на Буковині
від р. 1786—1868.**

(Прилучене Буковини до Галичини і наслідки сеї події для шкільництва. — Загальна реакція. — Шляхта а освіта народна. — Управа лат. консисторії. — Руска мова в школах. — Латинізація і польонізація через школи. — Учителі, їх відносини і образуване. —)

Міжтим зайшла для дальшого розвитку шкільництва на Буковині значна перепона. Року 1786 зістала Буковина, мабуть за старанем Поляків²⁾, прилучена до Галичини і в тісній звязи з Галичиною, яко єї буковинський округ, оставала вона аж до р. 1850-го, в котрім стала воєводством і одержала самостійну управу.

Отся подія — прилучене до Галичини — була для Буковини дуже великої ваги і принесла єї чимало шкоди, особливо на ниві шкільництва. Ще-ж доки жив Йосиф II-ий, доки єго величезний геній вглядав і в найменші подробиці, доки він сам желізною рукою переводив свої еконо-

²⁾ Bidermann: Die Bukowina, 7.

мічні і державнополітичні реформи, котрі опирали ся на мужику і клали его культуру, его добробит за підвалини могутости і сили державної, доти нічо не змінило ся. Але-ж 1790-го р. умирає Йосиф II-гий, а з ним пішли в гріб і его реформи. По его смерти наступають скрізь часи реакції, котра не обмежала ся на економічним підневоленю шляхті підданого мужицтва, але досягла і другого боку мужицких интересів — боку морального, і спинила поступ і просвіту на довгі часи. Бо і в тім згляді старав ся Йосиф II-гий звільнити кайдани, під котрими стогнав мужик; реакція-ж вдоволяла бажаням шляхти.

Революційна буря, котра звіялась була тоді над Европою і такого лиха накоїла усім верховодячим веретвам суспільности, особливо в Австрії, вивіяла до чиста всі поступові думки з урядових кругів австрійських, всі гадки про розбуджене і оживлене народних мас¹⁾. „Die Besorgnis vor gefährlichen Folgen der gestatteten freieren Bewegung auf dem Gebiete des Unterrichtes trieb die kaum erst eingeschlagene Bahn zu verlassen.“ — „Von allen Leuten wurde Leopold der II. um Aufhebung der Josephinischen Einrichtungen bestürmt.“²⁾ Вправді війна з французскою республікою а опісля з Наполеоном не дала розвинути ся політичній реакції так скоро і остро, як би се могло стати ся в часах супокійних. Вся енергія і увага уряду була звернена на справи загра-

¹⁾ Заневич: Літературні стремління Галицких Русинів в „Житю і Слові“ т. I. стр. 359.

²⁾ Ficker: Bericht über österr. Unterrichtswesen aus Anlass der Weltausstellung 1873. стр. 6.

ничні і воєнні, і уряд не мав коли входити в усі дрібниці справ краєвих і домашніх¹⁾, але відвернувши ся від реформ Йосифа II-го зближив ся уряд більше до шляхти, а шляхта старала ся знов з свого боку вихиснувати сей прихильний вітер, який тепер для неї повіяв в високих урядових кругах.

Коли-ж таке діяло ся в Австрії взагалі, то ще в більшій мірі відчуло ся се в Галичині. Давні тяжкі часи для мужицтва галицького повернули назад, а що Буковина була лише округом галицьким, то і єї досягнула тяжка рука реакції, — коли може не так дуже в економічнім, то зате тим більше в просвітнім згляді.

Треба признати, шляхта галицька дуже добре і відразу зрозуміла шкоду, яку могла єї принести народна освіта, вона добре виділа неминучу погибель своїх кастових привілеїв, котра мусіла виїти з народної просвіти.²⁾ Нехай собі і буде апокрифом Projekt na zniszczenie Rusi zjednoczonej, który r. 1717 ze skrytości najaw wyszedł (надрук. у Поремби у Львові певно в 40-вих роках), все-ж таки не без фактичної підкладки є гадки висказані там, „аби зборонити учити ся по школах“, „бо таким чином зістаючи в простацтві, до великого (Русини) прийдуть убожества і остануть ся в крайній погорді“, „аби ані розумом ради собі дати не могли“...

¹⁾ Заневич: Літер. стрем. тамже 358.

²⁾ Тамже 363. Не можна тому дивувати ся, що шляхта взагалі в тих паньщизняних часах освіті народній не сприяла. Вона бояла ся своєї економічної руйни, а погляди єї не визволили ся тоді ще із кастової вузкоглядности, не обіймали цілої людскости.

Тому то вона і під Австрією старала ся спити народну освіту, і скоро лише знов прийшла до значія, зараз таки висказала свої бажання наново і старала ся їх перевести. В книжці з р. 1790-го, яка появила ся в Ясах під заголовком: *Betrachtungen über die Verfassung von Galizien, die Ursachen seines Verfalls, und die Mittel dem Lande wieder aufzuhelfen*¹⁾ стоїть на стр. 333—335 виразно: „Рільництво є однісеньким скарбом Галичини. Через зрівнане всіх станів, через допущене простого народу до всіх почестий і через розпочате цивільзоване поспільства поносить рільництво як найбільші страти. Син мужика забуває на своє призначіне; забуває, що він родив ся для плуга, і починає розгадувати над способами, як би свій стан вивисшити. Батько его, пірваний такими пустими мріями, марнує свій маєток на виховане сина, і через те стають ся оба непотрібним для держави тягарем. Син, прибрівши виховане панад свій стан, не вертає вже до хлїборобства; батько, змарнувавши свій маєток, не годен вже его поправити. Через то тратить рільництво чим раз більше; бо коли поспільство буде допущене до загальних прерогатив, то зменьшить ся число рільників, а шляхта, котрій тяжко забуги свої покривджені привілеї, не

¹⁾ Aus dem Polnischen übersetzt. Zweite Beilage до книжки: *Magna Charta von Galizien, oder Untersuchungen der Beschwerden des galizischen Adels polnischer Nation über die österreichische Regierung. Jassy 1790.* Попів. мій відчит в річницю 25-літної літературної діяльності Осипа Федьковича в буковиньскім календарі на рік 1887-ий, стр. 45.

збільшує ся зовсім тим, що мужицтво зменшить ся. Цивілізувати нарід значить: просвітити его немов на те, аби міг пізнати свої недостатки і свій негаразд — бо і під найлагіднішим уставодавством стан мужицький не може бути приемним, коли бачить над собою людей щасливіших. А монархія, в котрій кожний образований чує, що природа сотворила его рівним з другими, тратить після моєї думки ґрунт під ногами. Революція у Франції повинна тут кождому монарсі бути пересторогою⁴. Сими послідними словами старала ся шляхта налякати правительство, котре і без того було затревожене новими подїями в Франції, сама-ж де могла, там спиняла народну освіту і нівечила всі противні змаганя і пориви. Великий успіх в тій боротьбі завдячує вона ще і тій обставині, що для своїх антикультурних інтересів уміла вже з давна позискати два дуже важні чинники: латинське духовенство і польський національний шовінізм. Тримуючи в темноті підневолений нарід руский, вони тим самим підтримували пановане польского елемента на рускій землі; ширенем польского слова, польскої літератури, латинської віри придушували вони руску народність а за те розширювали границі і обсяг польскої культури! Так отже свої кастові інтереси уміла шляхта представляти в світлі загально польских інтересів; таким чином її антикультурні змаганя окривали ся авреолею патріотизму і поривали за собою¹).

¹) Заневич: Літер. Стремління, тамже 363. Зовсім такої самої тактики придержуть ся ще і тепер наші волоскі бояри; і вони свою вражду против всяких просвітно-культурних змагань наших патріотів, свої заходи,

Діставши знов перевагу старала ся шляхта не допускати до отвореня шкіл народних, а де ніяким чином заведене школи не дало ся оминутти, там дбала вона о то, аби вони не були народними, а польськими. Засновувати школи і їх утримувати, посилати діти до школи, залежало і так лише від доброї волі і охоти громади і родичів, а коли зважимо до того загальну неохоту і відразу темних людей до школи, коли ще додамо, що ті школи, які засновувано, не могли задля свого німецького або польського і волоского характеру переломити згаданої у Русинів неохоти, то буде нам ясно, чому відтак довгий час не чути нічого про нові школи. Бо міжтим коли 1792-го р. було на Буковині 32 школи, а мало ся заснувати ще нових 28, остало ся незадовго по тім розпорядженю лише 15, а то німецько-волоска головна школа в Чернівцях, 9 німецько-волоских тривіальних шкіл, 2 волоскі школи а одна малярська і одна вірменська школа.

До того сумного упадку народного шкільництва на Буковині причинила ся еще більше нова устава шкільна, видана 11-го серпня 1805-го р. (т. зв. *politische Schulverfassung*), котра передала управу народних шкіл в руки латинської консисторії, де установлено осібногo референта, т. зв. схолястика. Тота наскрізь реакційна устава

аби спинити нарід руский в розвитку, уміють окрити ся евом волоского патріотизму; і вони уміли собі позискати для своїх антикультурних змагань тоті самі два важні чинники. Загорілість національна, що завсїди е офензивна, звернена на загарбане чужого, не дає патріотам волоским добачити того, що зачерез те і їх власний люд терпить, а всі ми, чи Русини чи Волохи, чужим интересам служим.

панувала аж до р. 1848-го! Вона то затвердила *usus*, засновувати школи лише там, де доказана їх доконечна потреба, і де громади більшу часть видатків самі можуть понести¹⁾.

„Діяльність властей за розширюванем народної науки була тоді далеко меньше жива, ніж в часах Марії Тереси і Йосифа II-го, а особливо уряди патримоніяльні відважували дуже часто материяльний интерес патронів і дідичів занадто скрупулятно супроти незрівнано важнійших публичних интересів, так що перешкоди про засноване дуже потрібних шкіл протягали ся цілими десятками літ“ — каже Фіккер в згаданім своїм справозданю²⁾. Дальші наслідки тої устави шкільної були, що вже 1813 р. після розпорядження *der Studienhof-Commission* замінено на Буковині народні школи по більшій части на рим. католицькі школи, а коли лат. консисторія 1816-го р. дістала виключний надзир над школами, тоді вже очевидно замінила їх в рим. кат. виховавчі і наукові заклади.

Звістно, які погубні наслідки мала тога управа лат. консисторії для руских шкіл в Галичині. За єї старанем виперто руску мову зі всіх шкіл головних, і по більшій части также із шкіл народних. Вона споводувала справоздане (з 13-го грудня 1816) галицької губернії до надв. канцелярії, в котрім стоїть дословно: „Такий освічений, ліберальний і справедливий уряд, як австрійський, не може мати ніяких політичних причин, аби в Галичині не допускати науки польського читаня і писаня. Він не може ані бажати,

¹⁾ Ficker: Bericht über österr. Unterrichtswesen 31.

²⁾ Тамже 35.

анї мати на ціли духа партійного, а коли-б звернути увагу і на політичний бік, то певно було-б менше відповідним замість польскої мови ширити мову руску-котра є лише нарічієм мови московскої! Ходило тут іменно о реформу народних шкіл на підставі нового закона. Митрополит Мих. Левіцький предвиджуючи, що при знанім ворожім успособленю лат. консисторії супроти Русинів і при єї енергії справа рускої мови в школах може погіршити ся, поставив 13-го серпня 1816-го р. до уряду жадане, аби у всіх сельских школах руских завести науку рускої мови, мотивуючи своє жадане тим, що лиш наукою в рідній мові молодїж руска зрозуміє лїпше науку віри і обрядів церковних, зможе лїпше розвинути свої сили духові і ублагороднити ся. Се справедливе і основне представлене митр. Мих. Левіцького не помогло нічого; воно викликало лише згадане повисше донесене галицької губернії; а коли може задля того жаданя митр. Левіцького і приказало центр. правительство відтримати губерніяльну нараду в справі допущеня до шкіл рускої мови, і заявило, „що в жадній народній гр. кат. школі не може бути заказана наука руского читаня і писаня, бо нема заказу образувати ся в рідній мові і в мові своєї віри,“ то на тій губерніяльній нараді, в котрій окрім митр. Левіцького, крилошанина Могильницького і 11 губерніяльних радників брав участь также і лат. архiep. Анквич і лат. канонїк Минасевич, запала ухвала, що „у всіх народних школах і рускі дїти мусять учити ся польскої мови, бо лиш польска мова є в Галичинї мовою краювою, котрою монарха промовляє до народу. Коли-ж

хто хоче дати мужикови гр. кат. віри спосібність, читати свій катехизм і богослужебні книги, то треба лиш перекласти їх на мову польську, або передрукувати латиньським письмом, замість без потреби множити *задля мужиків* мови і письма.“

— Так дивила ся лат. консисторія на мову руску, такі гадки ширила вона в урядових кругах, і тим заподіяла велику кривду не лиш рускій мові, але спинила цивілізацію „поспільства“ взагалі. Нічого не поміг важкий протест, який против сеї ухвали заложив митр. Левіцький і крилош. Могильницький в особнім додатку до протоколу губерніяльної наради; руску мову упосліджено, а польщене Русинів поступало на підставі остаточного рішення сеї справи з дня 22-го мая 1718 скорим кроком наперед.¹⁾ Від того часу датує ся майже цілковите спольщене міст і місточок в рускій Галичині, від того часу датує ся і значне спольчене міст і місточок также і на Буковині (Кіцмань, Вашківці, Садагура, Чернівці, Серет...).

Коли так нещасно повернула ся справа рускої мови і цивілізації „поспільства“ в Галичині під впливом лат. консисторій, то ще сумнійший був вплив тої шкільної влади на розвій народного шкільництва на Буковині. Тут прилучив ся до польонізаційних змагань лат. консисторій еще і великий еї антагонізм против православія; діяльність лат. консисторій була отже тут звернена против національних і реаліційних інтересів буковинського населеня. Все то спровадило великий упадок народного шкільництва на Букови-

¹⁾ Порівнай: Заневич: Літер. Стремління, тамже стр. 364 сл.

ні. Богато шкіл закрито, а позіставші переміне-но розпорядженем надвор. шкільної комісії (1812) по більшій часті в рим. кат. школи. Таким чином були се заведеня для латинізації і польонізації. Учителі мусіли прийняти лат. віру, або лишити свої посади; багато шкіл закрито лише для того, що учителі не хотіли переступити на лат. віру¹⁾. Разом з латинізацією ішло польщене шкіл; 1817-го р. заведено пр. в Кіцмани обовязково польску мову²⁾. Коли ще додати, що учителі мали обовязок „die deutsche Sprache der Jugend in jeder Classe vollkommen beizubringen“³⁾, і що учителі після розпор. надзору шкільного з р. 1824-го „nur insoferne sich der rumänischen oder polnischen (в Кіцмани!!) Sprache bedienen sollen, als solche zur Erklärung des Vortrages notwendig sei, damit derselbe von den Schülern verstanden werde; sonst sollen sich die Lehrer der deutschen Sprache bedienen“⁴⁾, то стане нам ясно, який пожиток могли мати Русни з таких шкіл. Ба, в розпор. надзору шкільного з р. 1825-го сказано знов: „Die Schuljugend ist zur Erlernung der polnischen oder moldau-

1) Гл. Lagler: Die Volksschule in Kotzman, 21. Попри-внай Siegmund Grünberg: Das Volksschulwesen der Bukowina. Österreichisch-Ungarische Revue (1888) т. V. стр. 199. „Ebenso verderblich wirkte die religiöse Unduldsamkeit des Lemberger Consistoriums durch Verdregung der nicht katholischen Lehrer. An ihre Stelle kamen meist polnische Lehrer.“

2) Lagler, тамже 25.

3) Тамже 26.

4) Тамже 30.

ischen Sprache anzuhalten, je nachdem die Mehrzahl der Schüler polnische oder moldauische Kinder seien, da die Muttersprache als Grund zur Erlernung der deutschen Sprache anzusehen sei.“ На вивчене рускої мови, котра була властиво рідною мовою школярів (пр. в Кіцмани), не звертали навіть уваги, а сю Русинам заповідяну кривду уневинняє ся тим, „weil es keine in der ruthenischen Sprache abgefassten Bücher gibt, die als Lehrbücher vorgeschrieben wären“¹⁾. А хто-ж мав постарити ся о потрібні книжки, як не власть шкільна?! Що йно 1848-го р. згадує ся (в Кіцманській школі) руска книжка Добрянського з Перемишля²⁾.

Учителям було наказано розпор. з 1824-го р. (26-го лютого), що вони сьвященникам мають у всім повинувати ся і що „jede Insubordination in der That oder in respectwidrigen groben Worten aufs strengste bestraft werden müsste“³⁾.

Як далеко посунула ся релігійна нетерпимість, бачимо з розпор. губернії (26-го мая 1830 ч. 30.798), в котрім остро наказує ся учителям уважати на се, аби діти католицкі не мешкали і не харчували у родин некатолицких.

Задлятого всего розгоріла ся завзята боротьба (вже від 1820-го р.) межн лат. а правосл. консисторією, котра з свого боку домагала ся надзору над народними школами на Буковині, але до р. 1844-го а властиво аж до р. 1850-го була вона для правосл. консисторії зовсім безуспішна, бо що йно того року передано управу прав о-

1) Тамже 28.

2) Тамже 37.

3) Тамже 28.

славних народних шкіл православної консисторії. Від того часу почало народне шкільництво на Буковині знов підносити ся а латинізації і польонізації поставлено гать. Се стало ся очевидно не задлятого, що управу шкіл переняла на себе православна консистория, бо і православне духовенство навіть ще і тепер з незначними виїмками відносить ся до шкіл не дуже прихильно, але се були часи по славнім 1848-ім роцї! Все-ж таки ще і на далї багато народних шкіл на Буковині зіставало під управою лат. консисторії, котра подїлила цілу Буковину на 3 округи шкільні: Черновецький, Радівський і Сучавський, і до котрої належали і дальше важні для нас школи пр. в Черновецькім окрузї: головна школа і дївоча школа в Чернівцях, і тривіальні школи на Рошу, в Кучурові, Молодїї, Боянах, Шерівцях долїшних, Садагурі, Кіцмани, Бросківцях, Дзвинячу, Серетї, Заставні, Чункові і Вашківцях¹⁾! Із сего бачимо, що і по 1850-ім р. мала ще лат. консистория великий вплив на народні школи на

¹⁾ Після Шематизму православної буковинської дієцезії за рік 1843-ий було на Буковині в тім роцї взагалї 25 шкіл народних. Крім вже вичислених були ще школи в Радівцях (взірцева), Солці, Арборі, Сучаві (головна), Фундул-Молдові, Пожоритї, Кімполунгу, Букшої, Гура-Гуморі, — тоті певно также стояли під надзором лат. консисторії, і „moldauische Trivialschule“ в Чернівцях, що стояла під православ. консисторією. Записки даскала Петра Кременицького в тім примірнику шематизму, що є в моїх руках, стверджують, що тоті школи польщили і православних Русинів. Пан даскал з Черногузів підписує ся вже „Rejent-ом“ і послугує ся мовою польською, як „dalem za pasowisko Bydla 36 хг.“ і т. д.

Буковині. Як шкільництво в нашім краю було залучене за той довгий час, видно з того, що коли міністерство осьвіти видало 8-го серпня 1856-го ч. 11.875 розпоряджене до краєвого правительства, аби воно на Буковині, де піднесене краввої культури так дуже залежне від поліпшення шкільництва, заводило всіми можливими способами нові для всіх віроісповідань і націй доступні народні школи, і в тій цілі поступало з громадами, де нема недостатку гроша на шкільні потреби, після сего наказу, а особливо аби старало ся піднести фреквенцію в тих школах, що вже є, а де доси дуже недбало і неправильно діти ходили до школи, то громади нечувано ворожо виступали против заведеня школи.¹⁾ Так найменше пів віку заходила ся лат. консисторія коло того, аби всяку охоту до школи в самім зародку приглушити. Цілий край не поступив задля того в культурі багато наперед — повстримували єї власне ті, котрі мали обовязок о ню дбати. Як помалу поступало на Буковині народне шкільництво за часів управи лат. консисторії, видно найліпше з того, що 1815-го р. було тут всего 20 шкіл народних (в Чернівцях була що йно 1819-го р. четверта кляса,²⁾ а 1857-го р. кромі 4 головних шкіл (в Чернівцях 2, в Сучаві і Серетї) ще лиш 32 тривіяльні школи, 1 протестантска і 1 вірменська. Але і до тих шкіл ходило дітий не чим раз більше, а чим раз меньше. Коли н. пр. в Кіцмани в. р. 1793-ім ходило до школи 94 дітий, то в р. 1866 було

¹⁾ Lagler, гамже 43.

²⁾ Тамже 27.

там лише 44 (!), а все те мало свою причину в строго віроісповіднім характері шкіл, через що діти некаатолицькі із школи виключувалися як не безпосередно, то посередно.¹⁾ Що йно устава державна з дня 25-го мая 1868 зробила тут перелом. Церковні влади усунено від управи школами, а сама держава перебрала їх в свої руки. Від того часу зростало число народних шкіл на Буковині дуже скоро (р. 1870/71—167 р. 1873/4—173... в р. 1896—335), так що тепер вже і в найбільше віддалених від світа закутках Буковини можна подибати школу; ще лиш 28 малих громад не має школи. Із зростом шкільництва взагалі піднеслося і руске шкільництво. Тепер маємо на 335 всіх шкіл 131 руских (70 однокласових, 41 двокл., 11 трикл., 8 чтирокл., 1 шестикласова); окрім того є ще 12 шкіл з викладовою мовою руско-німецькою,²⁾ і то 5 однокл., 3 двокл., 3 чтирокл., 1 п'ятикласова; і 12 шкіл з викладовою мовою руско-волоскою, і то 4 однокласові, 6 двокл. і 2 чтирокласові, а також ще 8 з викладовою мовою німецько-руско-волоскою (2 однокл., 1 трикл., 2 чтирокл., 1 п'ятикл., 2 шестикласові), і 2 чтирокласові школі з викладовою мовою руско-волоско-польською — так що властиво рускі діти у 165 школах отримують науку в рідній мові. Число клас у всіх школах зросло на 696, з того руских клас є 223 а долічивши до сего і класи тих мішаних шкіл, де

¹⁾ Тамже 42.

²⁾ В таких школах мішаних для руских дітей викладова мова є руска, для німецьких німецька, для волоских волоска і т. д.

для руских дїтий викладовою мовою є їх рідна руска мова — 313 клас. На Буковині є таких 12 трикласових, 17 чтирокласових, 2 п'ятикласові і 3 шестикласові школи, що стоять для Русинів отвором, де для руских дїтий викладовою мовою є руска мова, і в тім згляді буковинські Русини стоять далеко ліпше ніж галицкі. На Буковині ходить тепер до школи поперх 65.000 дїтий. Помимо того лишає ся ще досить до роботи на поли народного шкільництва.

До причин, задля котрих народне шкільництво на Буковині так довго не могло підняти ся, треба ще залічити недостаток учителїв і дуже низьке їх образоване. Учителство буковинське складало ся з найріжнїйших елементів. Образоване єго не походило із добре уряджених семинарий учительских, бо таких тоді не було; учителї були понайбільше самоуки, що покінчили або і непокінчили трикласові тривіальні школи, котрі відтак ставали помічниками учителїв і далі помагали собі, як могли. Кандидатів учительских приспособляли собі самі учителї, котрим за їх труд було обіцяне вивисшене на учителя окружного або приняте до школи клерикальної (Янович, Кантемир). Так сказано пр. в розпор. з дня 3-го червня 1791-го р. „In Gemässheit einer hohen Gubernial-Verordnung vom 5. Februar d. J. Z. 2412 wird jeder Lehrer befehligt, einen seiner Lehrlinge, sowohl in den Gegenständen als in den Lehrvortheilen so auszubilden, dass derselbe seiner Zeit dessen Stellvertreter werden könne“.¹⁾ Що йно 1811-го р. вийшло розпоряджене, щоби кандидати учительскі роби-

¹⁾ Lagler: Die Volksschule in Kotzman. 1880 стр. 14.

ли в окружній школі іспит із предметів всіх трох класів тривіальної школи і аж по таким іспиті діставали при більшій школі місце помічника, а відтак вже могли стати і учителями при головній або тривіальній школі. З того бачимо, що у тодішніх учителів не дуже багато було знання і відомостей.

Новий поступ видно що йно 1838-го р. в котрім було постановлено, що при взірцевих головних школах має бути отворений 6-місячний курс педагогічний для учителів головних.¹⁾ Р. 1848 заведено сходини учителів — Schul-Lehrer-Versammlungen, щоби учителі мали спосібність досвідити свої що до методи наочування посполу обговорити і їх потім вихіснувати. З тим роком (1848) звязане ще і розпоряджене, що четверту класу школи головної відділено і зроблено з неї низшу школу реальну. Далі і вимоги до прийнятя на препаранду стали більші і сам курс розтягнуто на оден рік.²⁾ Р. 1848-го заведено также Präparandencurs für gr. nicht unirte, а 1853 реорганізовано той курс а также і гѳm. kath Präparandie für Lehrer в Чернівцях, котра зістала заперта 1866-го р. Православну препаранду замкнено аж 1871-го р., бо тоді засновано теперішню учительську семинарію. Учительських сил на Буковині є тепер 710, з того 608 таких, що мають кваліфікацію.

Так помалу збирали ся і образували ся сили краю, щоб класти підвалини до осягнення найвисших цілій людскости — культури і цивілізації. На тім самім, як дуже звільна повстає і обра-

¹⁾ Тамже 31.

²⁾ Тамже 36.

зує ся верства учителів на Буковині, можемо бачити, як звільна взагалі двигає ся і поступає нарід в культурі.

VI.

Наука в школах народних.

(Завдане школи після *politische Schulverfassung*. — Віроісповідний характер школи. — „Рускі“ книжки. — „Земский язык.“ — „*Moskowitzsche Privatlehrer*“.)

Тодішні приписи для шкіл народних, т. зв. *politische Schulverfassung*, ставляли для шкіл народних таку задачу: „подавати масі їх учеників лише такі понятя, які не перешкаждали-б їм в їх роботі, і обмежили цілу їх систему мислення на виповнене моральних їх обовязків, як також домових і громадских повинностей.“ Із тих приписів можемо вже осудити, що могла подавати ученикам тодішня школа. Ціла єї увага була звернена на релігійно-уморальняючий бік; друга не менше важна єї задача була: як найбільше плекати і ширити німецьку мову. Народні мови дуже мало або зовсім таки не узглядняли ся. Їх лише остілько терпіли по школах, оскільки вони були помічні для науки німецької мови. Се сказано виразно в розпорядженнях властий шкільних. І так в куренді з дня 5-го січня 1824 стоїть: „*Die Schuljugend ist zur Erlernung der polnischen oder moldauischen Sprache anzuhalten, je nachdem die Mehrzahl der Schüler polnische oder*

moldauische Kinder seien, da die Muttersprache als Grund zur Erlernung der deutschen Sprache anzusehen ist,“ а ще виразнійше говорить ся про се в иньшій куренді з того самого року: „Dass die Lehrer nur insoferne sich der moldauischen oder polnischen Sprache bedienen sollen, als solche zur Erklärung des Vortrages notwendig sei, damit derselbe von den Schülern verstanden werde; sonst sollen sich die Lehrer der deutschen Sprache bedienen.“ Коли ми зважимо, що були се приписи для Буковини, то зараз впаде нам в очи, що руска мова на Буковині була цілком упосліджена; про ню навіть не згадує ся. Вже ен. Енценберґ зробив такий початок, тай так діяло ся і пізнійше, коли ніби то вже і знали, що є Русини на Буковині, але задля иньших причин старали ся їх спинити в духовім розвитку. Коли для буковиньських шкіл приписувало ся польську мову — від р. 1817-го навіть обовязково, то несправедливе своє поступоване з мовою рускою оправдує наведена вище куренда тим, „weil es keine in der ruthenischen Sprache abgefasste Bücher gibt, die als Lehrbücher vorgeschrieben wären.“ Тимчасом вже 1816-го р. появил ся в Будині Буквар, уложений, і то мабуть з порученя правительства, Могильницьким, отже була книжка, але завести єї на Буковині не хотїла лат. консистория очевидно задля знаних польонізаційних замірів; з другого боку не мала тотя книжка, як і взагалі всі книжки, видавані тогди Русинами галицькими, приступу на Буковину, бо на перешкодї стояла віра, а віра в тих часах опановувала виховане, котре наскрізь було конфесийне. Доказом на се нехай послужить розпоряджене лат. консисторії з дня 27-го липня

1820-го р., в котрім упоминає ся учителїв, уважати як найострійше на те, аби молодїж шкільна після приписів *der politischen Schulverfassung* § 6 уст. 7 пять разів до року сповідала ся, підчас служби Божої з книжок співала і т. д. Р. 1830-го було приказано остро уважати на те, аби діти католицькі не мешкали і не харчували ся у родин некатолицьких. Р. 1839-го було приказано, аби діти що дня ходили до костела на службу Божу і т. д. Але задля конфесийного характеру тодишнього вихованя Буковина була также звязана і з православним сьвітом Австрії, а осередком православія був Карловець. Якої се ваги було для буковиньских Русинів, пізнаємо зараз, скоро розглянем ся в учебниках шкільних.

Вже повисше сказано, що наука релїгії займала попри науку нїмецкої мови перше місце. Підручники до сеї науки, т. е. катехизми, дістала Буковина на підставі рішеня Карловецького синоду з р. 1774 і 1776; а що Карловець є осередком австрійских Сербів, то очевидно, сей катехизм був словено-сербским, мова в нїм сербска.

Ось заголовок сего учебника: Катихисѣсь малыи или Сокращенное православное исповѣданіе во употребленіе славено-сербскія юности. сочинено от неунїтскаго епископскаго въ Карловцѣ 1774. лѣта держаннаго сѹнода потвержденно, и нынѣ пакъ съ соизволеніемъ архїєпископа и митрополїта Карловачкаго напечатанно. Въ Вѣннѣ. При Г. Стеф. от Новаковичъ В' Славенно-сербской Валахїйской и восточныхъ языковъ привилег. типографїи 1793. Маю оден примірник того катехизма, що 1820 р. був в руках сьвященника Івана Турецкого.

Деякий поступ виявляє ся в другім виданю сего катехизму, друкованого вже в Чернівцях разом в трех мовах: в німецькій, волоскій і нашій церковній мові. Ось словянський заголовок сеї книги: Катихисіс малый или сокращенное православное и сповѣданіе греческаго закона соборной и апостолской церкви восточной, во употребленіе неунітскія, славено-иллирическаго и молдавскія юности, иже от святаго неунітскаго епископскаго Синода въ Карловць 1774. лѣта подтвержденъ, Нынѣже съ дозволеніемъ высоко-славнаго правленія земли чрезъ высочайшій губерніалный декретъ от 17. септемврѣя 1802. года Про 27111. стараніемъ консисторіи к. к. Буковины и справленъ, и на земскій языкъ преведенъ, и в ново печати преданъ, в Тупографіи Петра Екарда в Черновцяхъ 1804. лѣта. Цікава річ, що в нібито рускім текстї стоить „славено-иллирическа“ супроти німецького „slavisch“ а волоского „славѣній;“ цікаве і то, що правительство вимагало від консисторіи перекладу сего Катехизму „in die Landessprache.“ а консистория дає Русинам катехизм в мові церковній.¹⁾ На самім кінци сего катехизму на стр. 319 читаємо вже лиш по волоски таке: „Ачест деизноавъ тупарит Катехисіс сау тълмъчит ши сау дѣорѣосит прин Стефан Аетанасіевичий ітгюд славенеск ши молдованеск Канцлист ал консисторіумудуй к. к. Буковиній — от-

¹⁾ Повторило ся тут те саме, що було в Галичині. Порівнай мою розправу „Нова руска Школа“ в випуску I-ім „Рускої Школи“ (Чернівці 1888) стр. 5. Як мало відповідав той „земский язык“ потребам, бачимо із записки на окладинці примірника сего катехизму, що е в моїх ру-

же Афтанасиевич, перший словянський і волоський канцеліст консисторії переклав сей катехизм на волоске, а сербізми першого видання заступив церковнословенщиною.

Ба, не лиш катехизм дістали православні Русини буковинські із Карлівця, але і букварі і и.¹⁾ В моїх руках є: „Букварь во оупотребленіе юности славено-сербскаго народа во оунгарскомъ кралевствѣ принадлежащихъ ему предѣлахъ находящагося. Съ дозволеніемъ правительствующихъ. Цѣна безъ преплета 4 кр. среб. Въ Будинѣ градѣ, печатанѣ при кралевскомъ оуніверситетѣ писмены славено-сербскія печатни. 1851“.— Сей буквар дістав я від б. учителя при православної школі в Чернівцях п. Константиновича; очевидно, з него учили рускої мови на Буковині!

Через тоті зносини православних Буковинців з Сербами а тим самим і з Угорщиною попали вони также на Лучкая граматику і его проповіді, бо і тоті книги подібують ся з часта на Буковині.

Р. 1848 заведено на Буковині руску читанку vom Volksschulaufseher Dobrzański in

ках, де незаний автор виписав собі, що Бог сотворив кожного дня, і притім пр. до слова „птицы“ додає в скобках „птахе“, уживає таких форм, як „розказау“ „назвав“, „благословев“ і т. д.

¹⁾ В моїх руках є пр. книжка: Господа нашего спасителя Слово о вѣчномъ блаженствѣ. За младое лѣто поздравѣ и поклонѣ прїятеlemъ и Любителеmъ сербскогъ езыка изложи Лазо от Милетича. У царскомъ Граду Бечу 1821. — Тота книжка була в руках буковинського православного духовенства.

Przemysl. Здаеть ся, що до науки рускої мови уживали ся тоді иньші книжки в школах, що стояли під лат. консисторнею, а знов иньші в тих школах, що були під надзором православної консисторії. Чи уживано на Буковині букваря Йосифа Левіцкого, виданого 1844-го р., не знати.

При тій спосібности треба ще згадати про грубу книжку, що носить заголовок: *Auszug aus der für Normal- und Hauptschulen vorgeschriebenen deutschen Sprachlehre in deutscher und wallachischer Sprache, enthaltend das Wichtigste der deutschen und wallachischen Sprache, dann die Uibereinstimmung oder Abweichung der letztern von der erstern. Zum Gebrauche derjenigen welche die deutsche oder wallachische Sprache zu erlernen Lust haben, nach den in der besagten deutschen Sprachlehre vorkommenden Paragraphen kurz und fasslich verfasst.* Tschernowitz, gedruckt bey Petrus Eckhard k. k. Buckowiner Kreis-Buchdrucker. 1810. Книжка тота має без передмови автора Антона de Marki, що писав ся к. к. Kreis-Hauptschul-Direktor, 719 сторін. Се, можна-б сказати, перша волоска граматика. Рускої такої граматики для Німців ніхто не брав ся написати.

Перші сяк так рускі книжки дістали Русини вже в новійшій добі. Які вони були, се схарактеризовано в *Minoritätsvotum* (Чернівці 1887); перші правдиво рускі книжки аж що йно в 90-их роках! *Tantae molis erat ruthenam condere gentem!*

Крім шкіл публичних на Буковині, заснованих старанем правительства, були ще і иньші школи, які собі сам нарід засновував

і утримував. Се були, думаю, прості дяківки, т. зн. школи. в котрих дяки сельські на церковних книгах, псалтарі і часослові, учили читати, де учили также церковного співу. Про тоті школи довідуем ся випадково дещо. Так учитель Кіцманьскої школи (від 1796—1800) Константин Кантемир скаржить ся перед шкільною властію на покутних „moskowitische Lehrer“ в Суховерхові і каже, що у них багато учеників, через що Кіцманьська школа порожня¹⁾. Видко, наш нарід любив школу, але свою! Такий Privatlehrer споминає ся также (по р. 1800) в Кліводині, а 1809-го р. довідуємо ся про якогось „moskowitischer Privatlehrer“ в Давидівцях, котрий учив там діти навіть за дозволом шкільної власти, „da es doch besser sei, wenn die Kinder lieber etwas lernen, als gar nichts.“

В таких приватних дяківських школах учили также, здаєть ся, і волоскої мови. В моїх руках є зошит з 1830-го р. „Наука руска и волоска для розмови волоского и руского языка. Ежели кто си хоче дорозумѣти языка волоского, то най собѣ прочитає из пєи книжки...“ Учив ся з неї шляхтич (резеш) руский Николаї Бриндзан в Товтрах. Вона уложена на лад коменюша; по однім боцї стоять рускі речєня, а по другій те саме по волоски. Мова руска в тім зошитї щиро народна (нарічева). Пр. „Я видѣвъ, якъ вѣн ишоу, як вони йшли вид вас; чуширь, вуха, нѣс, шия, чериво, нѣхтѣ; можна въ кумпанїи жиртувати, але ни треба нѣ съ кого си смѣяти: якїй цисє; пирироби мѣнѣ тоту одижину; вѣуцѣ, ягнита, поросита, кѣтъ; Левъ ест най-

¹⁾ Lagler: Die Volksschule in Kotzman, 17.

моцнѣшій вѣд всѣхъ, бжолі...“ Видко ся, що поза старанем властей о школи публичні ішло старане самого народу о свої власні, більше відповідні народови школи. В тих школах повставали навіть учебники (писані), і то зовсім добрі учебники — свої рускі! Тим школам завдячуємо, що в них дяки плекали руску мову в часах, коли вона не мала приюту в школах публичних; але і тут втискала ся также польщина, як бачимо із польских записок на тім зошиті.

VII.

Нова школа народна.

(Єї завдане. — Єї усїихи. — Література людова).

Перша доба народного шкільництва в Австрії, в котрій на народні мови дуже мало або навіть і зовсім не звертало ся ніякої уваги, зачерез що народні школи не приносили такої користи народови, як би треба було сподівати ся, закінчила ся аж 1867-го р. Сего року видано основні державні закони, а на їх основі уложило ся ціле жите австрійских народів инакше. Артикул 17-ий сих законів висказує цілковиту свободу науки і єї научуваня, розширяє єї не лиш на університети але также і на народні школи. На підставі тих законів повстав державний закон о народних школах і він витворив нову школу народну. А що в тій новій школі народній почав ся узглядняти більше народний елемент, то се впливало із артикулу 19-го основних законів дер-

жавних, в котрім сказано: „Всі народи держави є рівноуправнені і кождий нарід має законне право на бережене і плекане своєї народности“. Із того вийшла і иньша задача народної школи, відмінна від тої, яку єї ставило давне *politische Schulverfassung*. Тота задача висказана в державнім законї шкільнім з 14-го мая 1869-го р. так: „Діти морально-релїгійно виховувати, розвивати їх духову чинність, вивінувати їх знанем і спосібностями, потрібними для житя до дальшого розвитку, і таким чином класти основу для виобразованя здалих людей і членів суспільности“. Тим розширив ся обем діланя народної школи, на місце давного обмеженя наступила свобода науки, а овочі сїх людяних законів бачимо вже днесь. Загальна осьвіта ширить ся, і то примусово, чим раз дальше, нарід будить ся із довголітного сну, темнота і загальне невіжество уступає; а з огляду на літературу треба сказати, що коли давна народна школа ледви научила розрізняти букви, а за одним заходом ширила обриджене до тої букви, то теперішня школа витворила вже маси сьвідомі добра із науки, виховала покоління, що не покидають вже книжки а заохочені тою школою до читаня і переконані нею о великій вазі осьвіти, не выпускають єї з рук. І учителїв иньших виховала нова доба, учителїв таких, що є дійсними просьвітителями а не мучителями народу. Таким чином нова народна школа витворила вже на своїм лонї відбит для літератури, покликала єї просто до житя. Що перше було неможливим і неймовірним, се тепер стало ся ділом. У нас зросла людова література в послїдних десятках лїт дуже значно, тисячі примірників книжочок і газет розходять

ся тепер межи народом, а все те уможливила нова народна школа. І на Буковині видала вона вже свої золоті овочі, нарід горне ся до науки, само мужицтво закладає читальні, читає..., і на Буковині появили ся вже виданя для народу, котрі заспокоюють жадобу і потребу науки у народу. Порівнавши теперішний стан буковинського мужицтва в тім згляді з давнішим, мусить кождий признати великий поступ. Зневіра у власні сили, апатія і байдужність для справ загальних, народних, чим раз більше счезає, чим раз більше охочих рук бере ся за сьвяте діло осьвіти народної, бо вже і мужик переконав ся, що осьвіта веде его до добра. Але аби допровадити нарід до теперішного его стану, на те треба було праці цілого столітя, та наконець гадки і спасенні пляни незабутних монархів Австрії — Марії Тереси і Йосифа II-го, піддержані їх наслідниками, особливо-ж теперішнім нашим цісарем, здійснили ся. Правда, багато ще е до роботи. Межи державною а краєвою уставою е ще значні ріжницї (у нас обовязані діти ходити до школи лиш 6 а навіть лиш 5 літ — після державної устави 8, та сей недостаток бодай почасті вирівнує недавно заведена повторительна наука; в 186 школах відбуває ся все ще південна наука; 28 громад ще зовсім не має школи), але з часом всі недостатки счезнуть а успіхи шкільної науки стануть чим раз більше очевидні. Добра школа народна се будучність держави і народу, вона рішить питане хліба і жолудка, вона одна годна визволити безправні верстви із їх уполсідження, виховати нарід так, щоб сам умів дати собі раду, сам умів добути з себе духову силу, яка марно пропадає незужиткована.

VIII.

Перші висші заклади наукові на Буковині.

(Заведене ладу в справах церковних.— Утворене буковинської дієцезії.— Утворене релігійного фонду.— Знесене монастирів.— Клерикальна школа.— Гімназія і ліцей.— Богословський заклад і семінарія духовна.— Нова інтелігенція краю.)

Та не лише освіта самого мужицтва і виволене его з тяжких пут темноти і невіжества лежали Посифови II-му на серці. Сей великодушний монарха поклав також перші підвалини до підвигнення духовенства православно-го на Буковині з его низького культурного стану.

Перш усього треба було зробити якийсь лад в церковних справах. Більше ніж половина Буковини належала тоді до дієцезії митрополита в Ясах, для меншої часті був духовною головою владика Радовецкий — Доситей Херескул, котрого дієцезія сягала ще также глибоко в Молдавію, так що на Буковині мали ми тоді дві дієцезії: Сучавску, котрої владика і разом митрополит проживав в Ясах а тут утримував лиш генерального вікарія свого, і Радовецку¹⁾. Духовенство Радовецкої дієцезії стояло і освітою і виповнюванем своїх обовязків значно висше від духовенства Сучавської дієцезії; тут мусли всі сьвященники уміти читати і писати і відповідно до свого стану заховувати ся, бо владика Херескул дбав сам о то²⁾. Насамперед

¹⁾ Zieglauer: Geschichtliche Bilder, I. 52, 50, 152. II. 73. 148.

²⁾ Zieglauer: Gesch. Bilder I. 54.

треба було отже усунути недогідности, які виходили з того, що заграничний митрополит Яскій був духовною головою і на Буковині. Отже цїсар Йосиф II-ий видав (24-го марта 1781) патент, що всі монастирі і черці мають належати від тепер під власть владика Херескула, відтак в дипломатичній дорозі спонукано митрополита Яского, що він дня 24-го квітня 1781-го р. зрезиґнував¹⁾ із своєї духовної юрисдикції над Радовецькою диєцезією і над всіма громадами, що належали перше до его (Сучавскої) диєцезії, — за те владика Херескул відступив часть своєї диєцезії, що лежала в Молдавії — і таким чином владика Радовецький Доситей Херескул став владикою буковиньським, перенїс свою столицю на підставі найвисшої постанови з дня 12-го грудня 1781 із Радівців до Чернівців, інстальовав ся тут 13-го лютого 1782 з найбільшою величавою, причім ен. Енценберг передав владичї від цїсаря великий золотий хрест²⁾, а *in dogmaticis et pure spiritualibus* став від 4-го липня 1783 залежним від митрополита в Карлівці. Для владики буковиньского вибудовано (1782) резиденцію в Чернівцях і утворено (12-го серпня 1781) православну консисторию.³⁾

Однак найважнїйшим дїлом цїсаря Йосифа II-го, за котре православна церков буковиньська обовязана ему до вічної вдячности, се утворене релїгійного фонду. Владика Доситей Херескул зробив до того початок; 5-го серпня 1782 пише він до енер. коменди у Львові, що готов відсту-

1) Zieglauer: Gesch. Bilder II. 156.

2) Zieglauer: Gesch. Bilder III. 33. 53.

3) Zieglauer: Gesch. Bilder I. 152, III. 36.

пити добра Радівського єпископства цїсареві за визначене владикам відповідної дотації.¹⁾ Дня 8-го жовтня 1782 перебрав цїсар Йосиф II-ий сю даровизну в імени *des allerhöchsten Hofes*, а владицї назначив платню 6000 зр. річно, окрім того дістав владика Доситей ще особистого додатку 2000 зр.²⁾ При переговорах зайшло однак непорозумїне: владика не гадав відступати всіх дібр, хотїв лишити собі Радівцї, Новоселицю і Говорну, а передати лиш Кіцмань з Лашківкою, Суховерховом, Кліводином, Давидівцями, Гаврилівцями і Хлївищем; та нарештї по деяких коро-водах непорозумїне вияснило ся і владика відступив все. Отєї добра владицї становили початок релїгійного фонду. Відтак зарядив цїсар Йосиф II-ий дня 19-го червня 1783, аби зменшити число монастирів, а їх добра щоб взяти в адміністрацію і із всіх разом утворити фонд, з котрого „*der gesammte griechische Clerus unterhalten und wenigstens eine Schule, es sei zu Suczawa oder zu Czernowitz errichtet werde.*“ В наслідок того скити: Горича, Мамаївцї, Крищатик, Замосте, Бабин, Лука і монастир черниць в Петрівцях³⁾ вже 1783-го р. знесено, а відтак ішло дальше хоть не без клопотів⁴⁾, аж нарештї 1785-го р. перебрав уряд управу всіх маєтків монастирських. Величезні, на Буковинї положені, добра Скиту Манявського в Галпчинї (сюди нале-

1) Zieglauer : *Gesch. Bilder* III. 63. сл.

2) Тамже 69.

3) Zieglauer : *Gesch. Bilder* I. 152. Той монастир скасовано в засадї, але полишено его, доки черниці не вимруть.

4) Polek : *Anfänge* 47 сл.

жали: монастир Сучавиця зі всіма своїми добрами і доходами, Мамайвці і Ревна), котрий знесено 1-го липня 1785-го р., перейшли також до буков. православного фонду.¹⁾ Лишили ся ще лиш монастирі: в Путні (засн. 1465-го р.), в Сучавиці (засн. 1577) і Драгомирні (засн. 1602), в них число черців обмежено на 25, і на кожного черця і на удержане монастиря визначено платню із утвореного фонду.

Ціль того фонду ясно означена в Anordnung zur Regulierung des Geistlichen, Kirchen- und Schulwesens in der Bukowina з дня 29-го квітня 1786. Там сказано: „Die Einkünfte (релігійного фонду) werden überhaupt nach Abzug des ausgemessenen Unterhaltes für die Geistlichen Personen und für die Schule, bloss und allein zum wahren Besten des Clerus, der Religion und der Menschheit verwendet.“ — „Die Verwendung desselben für die Geistlichen und für das Schulwesen, wozu er einzig und allein gewidmet ist, hängt bloss von Anordnungen des Landesfürsten ab.“

Фонд той, котрого добра обіймають більше ніж 5-ту часть цілої Буковини, представляє тепер величезний маєток яких 40 мільонів, він покриває всі видатки на духовенство і дяків, утримує школи (школу реальну в Чернівцях, гімназію в Сучаві, і 4-класову школу народну в Чернівцях), причиняє ся річним датком 80.000 зр. до краевого шкільного фонду, дає ріжні стипендії і запомоги і т. д., а все се в силі він понести завдяки дбалости Йосифа II-го, котрий его

¹⁾ Zieglauner: Geschichtliche Bilder II. 168. Polek Anfänge 52.

заснованем поклав тверду підвалину до добробиту православного духовенства, до величавости православної церкви, а также і до такої монументальної будови як резиденція митрополіча в Чернівцях.

Ми вже показали вище, в яким нужденім культурнім і материяльнім стані находило ся духовенство православне на Буковині в часі єї прилученя до Австрії. Ще ліпше осьвічують сей стан деякі уступи виданої 1786-го р. постанови т. зв. Anordnung zur Regulirung des Geistlichen, Kirchen- und Schulwesens in der Bukowina. Там в § 26-ім сказано: „Da nicht alle von denen dermaligen Pfarrern in der Bukowina aus Mangel der gehörigen Bildung eine förmliche Predigt zu halten im Stande sind, auch das Volk, dem es an Unterricht gebricht, ohnehin die Auslegung der hl. Schrift und des Catechismus nötig hat, so...“ — а в § 40-ім приписує ся, бо видко була до того причина, що „Ausserer Anzug muss ehrbar eingerichtet werden“. Ба, розпоряджене іде ще далі і в § 66-тім дає приписи що до приватного життя: „Das Viehtreiben auf die Märkte und Messen, die Bestellung des Fuhrwesens in Person und jede Bemerkung mit knechtischer Verrichtung muss unterlassen und weder der Weinhandel selbst ausgeübt, noch ein Wirtshaus besucht werden“.

Священників на Буковині було тоді більше, ніж потрібно, тому Енценберґ наказує острійше поступати при висвяченю, а з висвяченими священниками поступати людянійше, бо в серпню 1779-го р. бачив сам в Дорні, як протопопа двох попів задля малої провини ка-

зав закувати в заліза і сам їх власноручно бив.¹⁾

А про черців довідуємо ся із наведеного Anordnung, що (§ 4), „sie widmen sich weder dem Geschäft der Seelsorg, noch Studien, noch der Unterrichtsgebung und der Aufklärung der Jugend“, длятого дає ся відповідні приписи в § 5-ім, „damit die Klöster nicht zum Despect der Religion Versammlungsorte der Müßiggänger werden“.

О такім духовенстві міг ен. Сплени 1776-го р. сказати: „der gr. or. Regularclerus sei beim Volke seines eigenen Bekenntnisses in der Bukowina verhasst“.²⁾

Всему тому сумному станови духовенства поклали австрійські монархи конець, а своїми постановами положили підвалину до уцивілізованя сеї в державі і в суспільности так важної верстви, через котру гадали вони підняти в культурі темні маси народу на Буковині. В тій ціли заведено на підставі тої Anordnung школи нормальні і тривіяльні а также і т. зв. Clerikalische. Тота клерикальна школа була спершу в Сучаві а від 1789-го р. в Чернівцях. Плян науки і вимоги, які ставило ся будучому духовенству, висказані в § 83-ім згаданої постанови: „Nach den dermaligen Umständen des Landes sollen angehende Kandidaten des Schreibens, Rechnens und des Katechismus gut kundig, in dem alten und neuen Testament nebst den Auslegungen bewandert, auch in den besonderen Vorschriften der Kirchenconcilien und Väter, welche sie in die

¹⁾ Zieglauer: Gesch. Bilder I. 59.

²⁾ Bidermann: Die Bukowina 16.

Kenntnis der vorzüglichsten Stücken der Theologie, der Kirchengeschichte und ihrer Pastoralpflichten setzen, unterwiesen werden, damit sie, was in der Religion wesentlich und was zufällig ist, unterscheiden und hiernach dem Volke einen gegründeten Unterricht in den Religionspflichten ertheilen können.“¹⁾

Першим учителем в заведеній школі клерикальний був еромонах игумен монастиря Ковальського в Бачській епархії, пізнійший (1789—1822) владика буковинський Даниїл Влахович. Єго поручив митр. Карловецький 16-го січня 1786, бо умів трохи по волоски, а прибув він до Буковини дня 10-го мая 1786.²⁾

Спершу мала тота школа бути в Радівцях, але задля недостаточного поміщення вибрано Сучаву. Першого року було ледви 7 кандидатів,³⁾ два роки пізнійше (1788) вже 33.⁴⁾ Школа тота була одноклясова аж до 16-го жовтня 1788, відтак триклясова. „Найбільша часть кандидатів вступила до тої школи, уміючи лише читати, писати і уживати книг церковних, иньші покінчили триклясову школу нормальну і знали проте всі 4 рахункові операції. Між всіма був лиш оден (Іван Никифорович), що укінчив 2 класї гімназіяльні в Бучачу“. З кінцем р. 1789-го перенесено школу до Черновець, куда перейшов Влахович, іменованій 23-10 марта 1789 владик-

1) Попів Onciul: Einiges... Rom. Revue із 1888, т. IV. стр. 597 сл.

2) Onciul: Einiges IV. 600 сл.

3) Тамже IV. 606.

4) Тамже IV. 672.

кою по смерті Херескула († 2-го лютого 1789).¹⁾ Що йно 1791 (10-го грудня) постановлено, що кандидати „мусять що найменше укінчити школу нормальну“.²⁾ Кандидатам давали місячні стипендії по 6 зр. і помешканє. Того року розширено также плян науки — до попередних предметів прийшла ще догматика, моральна і гомілетика.³⁾ Правительство дуже о то дбало, аби піднести уровень осьвіти між духовенством і вже 11-го грудня 1792 бажало завести науку фізики і філософії (після Бавмайстра), але не було сил учительских. Правда, вже в Regulirungsplan-ї (в § 89) сказано: „по укінченій школі нормальній має ся вислати на кошта релігійного фонду чтирох найспосібнійших кандидатів до Львова, аби там слухали humanior-ів і філософії а відтак в Чернівцях, наколи вже буде, або в Карлівци учили ся теології, але тим змаганям правительства, подати духовенству висшу осьвіту, не довіряли Буковинці, ніхто не хотів навіть за стипендією і осібною нагородою 60 зр. для батька іти до Львова слухати гуманіорів і філософії.“⁴⁾ Замість того радить митроп. Стратимирович висилати молодих людей до російских духовних академий. З того бачимо, як не було тоді ще на Буковині людей, котрі пізнавали-б користь висшого образования. Помимо того, що таким молодим людям були вже заздалегідь призначені висші гієрархічні становиска (так після § 90-го того Regulirungsplan-у мали

1) Тамже 676.

2) Тамже 679.

3) Тамже 679.

4) Тамже 681

вони зараз таки по укінченю стати протопопами). помімо того, що се було наперед всюди оголошено, не зголошував ся ніхто!! Не маючи довірія до заграничної науки, домагає ся Влахович вже 6-го марта 1793 отвореня ліцея в Чернівцях.¹⁾

Се були перші почини австр. правительства для удивілізованя буков. духовенства і не дасть ся заперечити, що вже така клерикальна школа, яка вона була, зацеплювала в кандидатах духовного стану свідомість ваги їх важного покликаня на учителів слова Божого. Зрештою тота школа була в тих часах взагалі одиноким висшим закладом науковим на Буковині, і до неї ходили не лиш ті, що хотіли бути святицями, але і инші.²⁾

Та правительство не опинило ся на тих перших паліятивних починах. Уже 5-го серпня 1805 дав цісар Франц порозуміти ческо-австр. надвор. канцелярії, що він не думає „обмежити науку синів із стану міщанського і всіх тих, що хотіли-б на Буковині учити ся, на саме читане, писане і рахунки“, длятого має надв. канцелярія відповідно до тої его волї поступити. Із сего вийшла Черновецька гімназія, перша кляса котрої була отворена 1808 р. а вже 1812-го р. були всі пять кляс. Три роки пізнійше заведено при тій гімназії ще і т. зв. філософію, так що Буковина мала 1815-го р. свій ліцей — найвисший заклад науковий, котрий перший причинив ся до того, що на Буковині лочала ся витворювати своя домашна, власна, на-

¹⁾ Тамже 682.

²⁾ Тамже 684.

родна інтелігенція, котрої, як ми виділи, при прилученю Буковини до Австрії тут зовсім не було, а єї місце заступала ще довго і потім, ба почасти ще і тепер заступає інтелігенція імпортована з иньших країв. Від того часу (від р. 1809) починають в клерикальній школі окрім катехизму, що доси був властиво одиноким предметом науки, учити также моральної, пасторальної, а также і філософії, а трохи пізнійше — фізики; — сих предметів учили там професори гімназияльні¹⁾. Від того часу ставляли ся чим раз більші вимагання кандидатам стану духовного. Вже 1810-го р. домагає ся правительство, щоб до клерикальної школи приймати лиш укінчених гімназистів. Аби-ж ще висше піднести знане кандидатів стану духовного, заведено для них 1814-го р. педагогічний курс, а также систематичну науку догматики після Макарія²⁾.

Хоть клерикальна школа безперечно піднесла загальне образоване буковинського духовенства о оден щепель висше, або ще лїнше сказавши, заступила цілком необразоване духовенство сяк так образованим, все таки вона не відповідала і найскромнійшим вимогам, які з початком сего віку ставляли взагалі до духовенства. Спершу старало ся правительство піднести сю школу таким чином, що покликувало на учителів до неї або на надзирателів науки сьвященників із Карловецької дієцезії, але такі стараня звичайно не були успішні (архимандрит Іван Földvagy просто таки утік з Черновець). Від

1) Тамже 686. Тут поданий также подрібний план науки сих предметів.

2) Тамже 688.

того часу заходить ся воно около реформи клерикальної школи, бо бажає доконечно піднести єї до одного уровня з католицькими духовними заведеннями. Але владика і консистория все якось зволікали справу реформи, тому 1816-го р. дня 19-го квітня зносить правительство поступенно сю школу, так що 1818 єї цілком закрито, а жадає заведеня богословеского закладу, куда приймали-б лиш тих, що укінчили гімназію і філософію т. зн. ліцей.²⁾ Єп. Влахович противить ся тому зарядженю, але безуспішно, і 1818-го р. закрито таки тоту школу по 32 літах єї істнованя, школу, що *перша* „стала проганяти густі темні хмари невіжества, які тяжко зависли над сим краєм, і звільна промощувати дорогу для сьвітла культури так між духовенством як також і між народом“³⁾. Єї мав заступити иньший заклад.

Зараз таки 1816-го р. жадає правительство, аби вислано 4-ох найздібнійших вихованців клерикальної школи, котрі перед тим укінчили бодай гімназіяльні студії, по укінченю курсів до Віденьського ц. к. конвікту, аби вони могли на Віденьскім університетї поповнити свої науки і

²⁾ Тамже 688.

³⁾ Тамже 691. Пізнійше, можна-б сказати, відновлено єї в видї даскалії, школи дяків; ба, теперішна даскалія ставляє навіть більші жаданя до своїх кандидатів, ніж давна школа клерикальна. І даскалія, що достарчає цілій Буковинї дяків, зн. в кождім селї бодай одного письменного чоловіка, важна школа з огяду на народну осьвіту. Покійний митроп. Морар-Андрієвич повернув єї в румунїзаційного тарана.

так приспособити ся на учителів до нового богословського закладу. Владика і консисторія вагали ся, але нарешті 1817-го р. їх вислано. Р. 1820-го дозволив цїсар пять стипендій по 80 і 120 зр. до Львова і до Відня, р. 1821-го (16-го червня) постановляє цїсар, аби зробити предложене що до заведеня богословського закладу наукового і духовної семинарії. Та не судилось владичї Влаховичови, що клав перші підвалини висшої осьвіти між духовенством, виховав цілі покоління нового духовенства, зробити ще оден крок наперед; він умирає 20-го серпня 1822. Що його наслідник Балушескул предложив 8-го червня 1824 плян науковий для того богословського закладу, після котрого викладовою мовою мала бути там мова латинська і німецька.¹⁾ По ріжних пересправах відкрито нарешті 4-го жовтня 1827-го р. (в силу розпор. з дня 5-го вересня 1827) перший рік богословського закладу в будинку гімназияльнім, а 1828 р. семинарию духовну²⁾. Місця професорів в тім закладї було вже ким обсадити, бо 1830-го р. було вже на Буковині 12 богословів, що учили ся у Львові і у Відни.³⁾

Богословский заклад більше відповідав своїй цілі і устояв ся аж до отвореня університету (1875) в Чернівцях; тоді зістав він замінений на богословский виділ того університету. До того богословського закладу приймали вже лиш укінчених гімназистів і з него вийшло нове ду-

¹⁾ Тамже V. 30.

²⁾ Тамже V. 36.

³⁾ Тамже V. 87.

ховенство буковинське¹⁾, котре ще і тепер становить значну масу сего стану. Таким чином повсталала на Буковині перша інтеллігентна кляса і то своя, домашна, міжтим коли сьвітська інтеллігенція ще довго і опісля не була буковинською а імпортованою із иньших країв. Правда ліцей Черновецький почав витворювати і сьвітську інтеллігенцію, р. 1824-го було в Черновецькій гімназії вже 132 ученики православні (а р. 1786 ледви 7 кандидатів в школі клерикальній!), але се ішло дуже звільна, що найліпше бачимо з того, що ще і нині не доросла своя домашна інтеллігенція до того, щоб зайняти могла в краю приналежне єї місце.

Обговорили ми добрі сторони нових наукових заведень на Буковині, але треба згадати і про злі. Відповідно до духу тамтих часів уділювано пр. в гімназії науку особливо латинської мови, друге місце займала релігія, а відтак ходило також о мову німецьку. Мови народні були з гімназії виключені. Ба, навіть в богословськім закладі, де головно ходило о то, аби вихованці приучили ся добре мови народної, була мова латинська і німецька викладовою, лише пасторальну викладали „in der moldauischen Sprache“²⁾, а що йно пізнійше (14-го мая 1843) жа-

¹⁾ Після Шематизму буковинської дієцезії за рік 1843-ий було в тім році вже 99 сьвященників на Буковині, що вийшли із богословського закладу, або як каже Шематизм, „in der Theologie der gr. orient. Kirche nach dem neuen Systeme gebildet worden sind;“ сьвященників, що вийшли із давньої клерикальної школи, було в тім році ще 240.

²⁾ Onciul, тамже V. 94.

дає владика Гакман „einer eigenen Vorkehrung zur gründlichen Erlernung der moldauischen und slavischen Sprache, welche beide in der Bukowina die Sprachen des Volkes und der Kirche sind“¹⁾).

З таких шкіл, де народне почуване при-туплювало ся, не могла вийти інтелліґенція в теперішнім того слова значіню, не виходили з них люди, котрих би обходило добро, доля і недоля свого рідного народу, добро загалу. В той бік не справляло взагалі думок підростаючої інтелліґенції тодішне єї виховане. Так отже мусіли гадки єї обертати ся около власного я, і власне я стало ся найвисшим ідеалом підростаючої в тих школах інтелліґенції. При такім напрямі системи вихованя молодіжи та під впливом людей чужих, чужої зайшлої інтелліґенції, що розсївши ся поміж чужим собі народом не могла почувати ся до якоїнебудь спільности з тим народом і длятого рідко коли була єму прихильна, а загалом якраз може з національних причин спиняла єго в культурнім розвитку, відносила ся до него зневажливо, дбала головно о себе, пильнувала того, щоб наживши добра, повернути чим скорше між своїх земляків, отже часто і визискувала чужий собі нарід²⁾), ширив ся при браку якогось ідеальнішого змаганя взагалі і серед підростаючої домашної інтелліґенції матеріялізм і грубий єгоїзм. Вона взорувала ся у всім на зайшлій інтелліґенції, учила ся від неї не лише жити інтеллі-

¹⁾ Тамже 94.

²⁾ Перший примір такого чоловіка подає нам Zieg-lauer: Gesch. Bilder III. 119 сл. Був ним аудітор Дорбат.

гентним житем, але і взагалі всіх її звичаїв, поступованя з людом, проймала ся її поглядами на темну масу і т. д. Вона, хоть кість з кости, кров з крові свого народу, по приміру мандаторів і т. п. стала уважати мужика хамом, гадиною; промовляла до него, держачи нагайку або цибух в руках, пробуючи час від часу їх сили на хребті мужицкім; від них приучувала ся вона здирати людей і взагалі всяких штучок використання і деморалізації. Задлятого то замість нести дальше освіту, яку здобула собі висшим образованием, інтеллігенція буковинська довгий час лиш торгувала ним, а своєї красної і важної задачі, задачі інтеллігенції свого рідного краю, свого рідного народу, як її вже тоді розуміла і переводила в иньших краях власна народна інтеллігенція поміж своїм рідним народом, не сповняла наша інтеллігенція. Така характеристика інтеллігенції нашої не виссана з палця, а оперта на певних фактах. Доказом на се пр. Фoaea ордіячїуніор (Вістник розпоряджень) еп. консисторії буковинської¹⁾). Звідси бачимо так же, що не бракувало і щирого пастирського і патріотичного накликування до сеї нашої інтеллігенції, щоб памятала на свої обовязки. Зрештою при осудї нашої першої інтеллігенції краєвої треба

²⁾ Порівнай пр. „Окружное писаніє“ владыки Гакмана із дня 13-го мая 1868-го р., в котрім владыка ганить сьвященників за те, що „пьянствуютъ,“ ганить їх за „обтяженіе прихожанъ выше мѣрною платою за духовныя дѣйствія,“ за те, що „свое святое званіе употребляютъ jako способъ користолюбія, и не челоувѣколюбно отъ селяновъ и такъ несчастливыхъ, даже отъ самыхъ требующихъ и безпомощныхъ неизвинительнымъ

і на се увагу звернути, що на цивілізацію складають ся не роки але віки, що давні традиції із часів турецько-фанаріотського панованя не так легко забували ся; поступ потребує жертви. А вже-ж найбільшу жертву поступови віддав певно руский нарід. Перші парістки ново витворюючої ся інтеллігенції рускої звичайно зараз таки ще і відчужували ся від народу, приставали до чужої інтеллігенції, зростали ся з нею, ставали в Галичині Поляками, на Буковині Нїмцями або Волохами; по домах тодишньої рускої інтеллігенції не чути було руского слова. У всім наслідувало ся чужу інтеллігенцію, навіть в ворогованю супроти рідного народу; мало хто застановляв ся над тим, що тота зайшла інтеллігенція серед свого рідного народу инакше була-б собі поступала.

Перший зворот до лїпшого запримічаем в 1848-ім р. під подувом животворного духа свободи. Рідна мова приходить до сили і до значія. В осени сего року зарядив еп. Гакман таке: „Поневаж після конституції зовсім свободно, викладати науки в публичних школах в мовах краєвих, то є нашим бажанем, щоб від

образомъ плату неподобающую вынуждаютъ,“ за „унилий роскошь и за чрезмѣрное — стану духовенскому никогда отвѣчательное иждивеніе случайно свадебъ, крестынъ и т. и,“ за те, що съвященники „должности свои худо исполняютъ, въ самы дни недѣльны будничными дѣлами занимаются, проповѣдь и науку хрістіанскую оставляютъ, школы не наблюдаютъ и ни въ чемъ ихъ подпираютъ,“ за те, „що подражали дураческимъ модамъ, роскошествовали и гордѣли“ і т. п.

тепер і богословські науки в нашій закладі в тій мові викладали ся, а мову латиньську, котра доси була мовою викладовою, має ся цілком занехати⁴, але для Русинів із того розпорядження не вийшло нічого, бо в жовтні 1848-го р. почали там викладати не по руски і по волоски, а лише по волоски.¹⁾ Правда, еп. Гакман добачив відтак кривду, яку заподіяв Русинам, і 1856-го року „розпорядила консисторія, аби в семинарії утворити курс для мови рускої і церковно-словянської і то з тої причини, аби богословам, котрі по укінченю мали-б бути настановлені сьвященниками в руских селах, дати можливість, добре навчити ся тих мов“, і навіть настановлено учителів (Якова Воробкевича і Стефана Носиевича), але тоті курси небавом знесено, покликаючись на се, що тих мов учили вже тоді в гімназії.

Хоть отже тоті висші школи не були для краю тим, чим повинні були бути, то помимо всіх хиб своїх вигохали вони і наших перших письменників на Буковині; хоть вони і затирали почуте народности, то не були в силі его цілком придушити: знане і відомости, подавані в сих школах, мусли викликати якесь самопізнане бодай у людей більше уталантованих і ідеальнійше успособлених; а в часах, коли заговорено в перший раз про народність, мусло тото народне самопізнане і у нас виявитись, особливо між духовенством нашим, що стикало ся безпосередно з народом.

Про рух народний в сусідній Галичині доходила хоть слаба чутка і на Буковину. В Чер-

¹⁾ Onсіul, тамже V. 94.

нівцях були професорами на філософії галицькі Русини Барановський і Левіцький; вони то, а особливо Барановський, професор філософії, почував себе Русином, нераз в товаристві сьнівав рускі пісні, ба, ширив по трохи також книжки рускі, які діставав з Галичини. Велику власть мав в своіх руках над школами буковиньскими галицький Русин Панкевич, що мав также велике значіне в правительстві. Тут дійствував від 1842-го р. яко катехит на „філософії“ пізнійший митрополит галицький Спиридон Литвинович. Тут було вже здавна кількох гр. кат. сьвященників, що покінчивши студії висші, ніж тодишне православне духовенство, у Львові або у Відни, мали спосібність пізнати перші початки руского руху народного в Галичині і передати про него вість Буковині. Все те причинило ся до розширення виднокруга буковиньских Русинів. З тих то часів маємо і першу признаку якогось руского духового житя на Буковині, а першими людьми, що бажали промовити в письмі руским словом, були о. Гавриіл Продан, о. Василь Ферлеевич і Василь Продан.

IX.

Зародки руского письменства на Буковині.

(Гавриіл Продан. — Василь Ферлеєвич. — Василь Продан. — Михайло Кожорошан. — Що читали наші письменні люди?)

Гавриіл Продан¹⁾ родив ся дня 25-го марта 1816-го р. в Кіцмани. Батько его Теодор був там сотрудником і жив серед досить прикрих материяльних обставин. Р. 1830-го дістав він парохію Хлвіще. Крім Гавриіла було у него ще осмеро дітий, з котрих найстарші були Параскева і Василь, той сам Василь Продан, що в 60-их роках став провідником буковинської Руси. Василь учив молодшого брата Гавриіла і так дійшов Гавриіл аж до 4-ої класи гімназьяльної. Відтак учив Гавриіл боярські діти (Васильків) і не лиш сам з того удержував ся, але помагав ще і своїм молодшим братям. Р. 1842-го укінчив він богословіє, оженив ся, був висвячений (1843) і дістав перше свое місце в Заставні яко адміністратор, але вже по році був перенесений до Верещанки, де 25-го липня 1844-го р. помер.

Короткий пережив вік Гавриіл Продан, рідко хто у нас і знає дещо про него, та все таки треба его згадати, бо він (з своїм братом Василем) був перший ревнійший Русин на Буковині, у котрого самопізнане починало пробивати шкаралупу, наложену тодишньою системою вихованя. Він перший почав на Буковині писати вірші

¹⁾ Буковинський рускій календарь на г. 1876, стр. 46—52.

„рускою“ мовою. Р. 1841-го появил ся іменно після Головацкого¹⁾ в Чернівцях альманах: „Чувствія любви и благодаренія къ отечеству Буковинской Семинаріи питомцовъ на новыи годъ 1841. Въ пользу въ скудости страждущихъ священническихъ вдовъ греко-восточныя церкви Буковинской епархіи жертвуютъ слухатели третяго года Богословія.“ Рускі вірші, які там поміщені, походять після свідощтва о. Евс. Андрійчука з пера Гавриіла Продана. Крім сих віршів лишив він ще в рукописи вірш в честь цїсаря Фердинанда і ще два панегірики, оден по латині, другий по нїмецки, также в честь цїсаря Фердинанда, а опріч того ще і розправу „Historisch-kritische Skizze über die Unterschiede der gr. und lat. Kirche“ і кілька проповідій. Таким способом ми бачимо в Гавриілі Продані першого Буковинця, що по довгих віках сну пробудив ся, відозвав ся, дав знак житя. Правда, ми що йно 1876-го р. довідали ся про его літературні проби, але можна напевно сказати, що вірші Продана, хоть оставали в рукописи, мусїли бути свого часу знані²⁾. Літературним пробам Гавриіла Продана мусимо бодай се значіне признати, що вони перші показали буковиньским Русинам, що можна і по руски виявляти письменно свої думки і чутя. Важний вірш Продана ще і тим, що

¹⁾ Галичанинъ, Львів 1863, III і IV стр. 321. Дося не удало ся мені роздобути того альманаху.

²⁾ У нас, в Галичині і на Україні ще і в 19-ім віку аж в 60-ті роки, помімо що були друкарні, понайбільше ширилась рукописна література; замість купити книжку люди переписували собі те, що було для них цікавіше.

вказує нам писателя, на котрім взорував ся перший почин літературний на Буковині; перед віршом стоїть мотто взяте із Державина, представителя псевдокласичної лірики в Росії кінця 18-го віка:

Здѣсь всюду радость, плескъ и лики
— — — — здѣсь жизнь, любовь.

І вірш Гавриїла Продана писаний на лад од Державина, з котрих одна „Богъ, ода Державина“ була видана Зубрицким 1830-го р. у Львові. Ось оден уступ із вірша¹⁾ Продана, котрий нам покаже і уклад і мову его:

Отъ страны, юже буки обрастають,
Кою Карпатъ зефиры охлаждають,
Дажь до Баварь горы носящей боръ
И больша езера Италіановъ, —
Отъ Вислы, — рудныхъ и гигантскихъ горъ
До Еридона и Далматъ Османовъ
И до преяростнаго сербска Истра —
Здѣ есть насѣянно весей, городовъ,
А въ нихъ отъ всѣхъ щастлившихъ видъ
народовъ
И восклицающаго звукъ оркестра.

Здѣ рочно гордыи класы прозябають,
А зъ нихъ сплетенными вѣнцы свою
Главу струженныи женцы украшають,
Ся по обыльной жатвѣ веселящи,
И нѣжногласно разными языки
Поють единомушно зрядныи лики
Богиня Цереръ благодарящи.

¹⁾ Цїлий вірш надрукований в „Буковинско-рускомъ календарі на годъ 1876“ стр. 49 сл.

Изрядно здѣ строенными дороги
Торговни связанни города многи;
Купцы же въ нихъ повсюду скусніи
Удерживаютъ славніи амбары,
Низположаючи въ нихъ разніи
Въ удобствіе служащии товари.“

Високопарність, високий „слогъ церковно-славенскій,“ розміщене слів у віршах таке, аби годі було без трудности річ порозуміти, густе перенизане забитками клясичної мітології характеризують тоту „надворну“ поезію.

Після слів Василя Продана писав его брат Гавриіл также і по польски елегій¹⁾, в котрих розмовляв ся з духом „Віценти,“ доньки посесора з Хлївищ, що припадково застрілила ся, — але тих елегій нема.

Із зовсім иньшого жерела поплили і зовсім инакше виглядають „Пѣснѣ, Псалми, Стихи“ Василя Ферлеевича²⁾. Василь Ферлеевич родив ся 1783-го р. дня 1-го лютого, укінчив давню клерикальну школу, був отже свѣщенником ще старої школи³⁾, знав свої церковні книги, знав докладно богосласник, т. зн. збірник набожних церковних пісень, котрі повстали головно у Русинів уніятів, а мали таку силу, що прийняли ся также і у православних, був ознакомлений з

1) Отсе був би новий доказ, як школи польщили Русинів на Буковині.

2) Сін пѣснѣ псалми стихи которіи псалми имя, и прозваніе характеръ иселеніи немже обитаеть красгранесіемъ обявляеть. Оу типографіи Черновецкои 1849. стр. 79 + 3.

3) Шематизм бук. диєцезіи за рік 1843, стр. 30.

ріжними апокрифічними творами; виспої науки не посідав. Міжтим коли Гавриіл Продан, набравши ся виспої чужої освіти і осідлавши чужого пегаза, герцює ним на рускій ниві, то Василь Ферлеевич, не вискочивши поза світогляд руского народу, поза обруб его питомої культури, складає на лад пісень богогласника простеньскі наївні пісні церковні, укладає заразом для них нуту і хиба лиш тим одним виступає поза границі богогласника, що на той сам лад укладає также пісню „Іхъ Високопреосвященству Евгенію Гакману, Іхъ консистору и всему собору,“ і „Пісень монарсь імператору Францу Іосифу.“ Пісень набожних уложив він 10 а окрім того і „Пасхалію.“ Пригляньмо ся тим пісням трохи близше, бо вони з ріжних зглядів цікаві.

В пісні „о созданіи міра“ Бог виганяючи Адама і Еву з раю так говорить :

„Бери живо
Кужѣвку в руки.....

идѣтъ изъ царства
на подданства¹⁾,
рескаль и мотику
Бери въ свою руку,
копай, сапай,
на хлѣб старай
до своей смерти.“

Про Каїна сьпіває Ферлеевич після якогось апокрифа так :

„Єгда Каїн ся народиль,
привыдѣніе дѣволь сотвориль,
аки дитя седмъ главъ мало,

¹⁾ Цікаве се, що і панщину уважає ся наслідком вигнання з раю.

кровь и сосцы зъ Еви сцало,
Ева плаче,
Адам рече,
чтож я сотворю,
плачь твой утолю,
нима врача
намъ отрочя
от седмъ главъ сдѣлти.

Рече дѣволъ ко Адаму,
Я врачъ буду сину твоему,
дай мнѣ запись на всѣ люде,
колко с тебе ѿ зъ Еви буде,
Жадной власти
С' твоей части
нѣгде ни мати,
запись отбирати,
аби страсти
и напасти
нѣгди я ни малъ.

Людей усѣхъ Адамъ записаль,
кровю своевъ запись печаталь,
хѣба би у свѣтѣ такій былъ,
чтобы два рази ся родиль,
разъ умираль
и воскресаль,
може власть мати,
запись рздирати,
людей одобрати,
тебе связати,
тартару предати.

Егда Адам вже умираль,
Сноу сину заповѣдалъ,
сѣмень зъ раю принеси ми,

и на гробу посади ми,
кипарисово
и пецтово
купно и кедрово,
будет расти древо
тралиственъное
спасителное
всѣмъ челоуѣкомъ.

.....
на томъ Дреуѣ, что Сиеѣ садилъ,
Христосъ ся на немъ пригвоздилъ“.

Часъ свѣй характеризуетъ такъ:

„Осма тысяща годовъ наступила,
злота наша ся умножила,
якъ бы дни Богъ не прекратилъ,
всяку плоть бы богъ ни простилъ,
нынѣ пияства
и блазента,
горе намъ буде,
Богъ насъ забуде,
еще Богъ намъ терпитъ,
покуѣвъ ся свѣтъ скончить
избранныхъ ради“.

В піснѣ на „св. великомученика Іоана новаго, иже въ Сочавѣ“ оповідае ся:

„Въ разбою турковъ и москви (так!)
взятъ моцъ ажъ до жолкви,
много времня тамъ пробули,
до Сочави ся вернули“.

І мова Ферлеевича, якъ бачимо, бѣльше руска. Ми подибуемъ у него такі цікаві слова і форми, якъ: „фрасунки, кужѣвку, нима поратунку, нѣгде нѣвѣтки, же бисте знали, вѣхваляймо, покуѣвъ, було, повбиваль, усѣ, пѣмстился,

избравъ, збрани, пустю (пущу), хрѣшнымъ, хрѣхи, філософъ быхъ былъ, абыхъ..., моць (=міць), рѣвняти, обѣдрали, тяжкѣ муки, тепереча, барзо (=дуже), вѣкъ прожилемъ, аки снїлемъ..., ни малъ есь, мѣзерного, по гѣломъ (=дѣломъ, очевидно читай гіломъ!), вѣзволить“; але є і такі церковні форми: „вся красота змѣниша ся, столпъ огненъ надъ тѣломъ сташа, закриваху...“, котрі показують, що для них зовсім вже не було зрозуміння у Ферлеєвича, а уживав їх, бо читав їх в церковних книгах.

Нарешті „описанъ 12 вещей, которїи нѣкогда доброго порядку ни зрѣють: 1. Мудрый без учинку. 2. Богатый без милостинѣ. 3. Убогый гордый. 4. Старый нибогобойный. 5. Младенець ни послушный. 6. Жѣна без встиду. 7. Люде без права. 8. Война без фрики. 9. Панъ без власти. 10. Хрестїянинъ сварливый. 11. Царъ гнѣвливый. 12. Духовный лѣнивый“, в чім містять ся етичні правила житя.

Василь Ферлеєвич був парохом в Товтрах. З ним пішов в гріб послідний, можна-б сказати, писатель середного періоду нашої літератури, котрий, як бачимо, тягнув ся у нас аж до р. 1849-го! Рівночасно з ним дійствує чоловік нового поколю, Гавр. Продан; ріжниця між ними така, як поміж тим „moskowitzischen Privatlehrer“ з Суховерхова та Кліводина, а новим і чужим учителем Буковини, що вивчений був на „Normal-Lehr-Methode“. Тут переломила ся своя старосьвітчина з чужою новою. Своя старосьвітчина завмирає, чуже нове єї випирає, свого нового ще не видати. Гавриіл Продан не навізує до свого, взорує ся на чужім, переносить чужину на свою рідну

ниву. Те саме можемо сказати і про літературну діяльність Василя Продана.

Василь Продан¹⁾ родив ся 29-го січня 1809 в Суховерхові, де его отець був тоді сьвященником, науки покінчив 1834-го р. і став адміністратором, а 1836-го р. парохом Лашківки, де перебував аж до р. 1866. Сего року іменовано его руским проповідником і ексархом катедральним в Чернівцях і тоди починає ся его політичнонародна діяльність, в котрій спочиває все значіне Василя Продана для буковинської Руси. Він засновує товариства: Руску Бесіду (1869), Руску Раду (1870), будить, горне до купи всіх, стає в обороні прав руского народу так супроти консисторії²⁾ як і супроти правительства, але коли знов повіяв неприхильний вітер Русинам в очи, повертає він назад до Лашківки, і звідтам, оскільки позволяли ще сили, не перестає дбати про справи народні. Умер 16-го грудня 1881-го року.

Своєю політичною діяльністю належить Василь Продан вже до новшого часу, але своїми письменними пробами він стоїть на тім самім ґрунті, що его брат Гаврил. Він написав 1836-го р. вірш з нагоди вступлення на владичий престіл Євг. Гакмана (в рукописи); 1864-го р. появила ся его „Церковъ ко Христу, Ода на освященіє катедралнія церкви въ Буковинѣ въ градѣ Черновцахъ въ день 5 мѣсяца Юлія Гола 1864. Сочинена Василиємъ Проданомъ парохомъ отъ Лаш-

1) Гл. Буковинскій Мѣсяцесловъ на годъ 1882 стр. 5 сл.

2) Daszkiewicz: Die Lage der gr. or. Ruthenen in der Bukowinaer Erzdiöcese. Czernowitz 1891, стр. 161 сл.

кѣвки. Печат. въ Рудолфа Екгардта.“ В „Буковинській Зорі“ (1870) надруковані его вірші „На раздуку съ сосѣдомъ“ (ч. 6), „Жарь углей. Сравненіе съ человѣкомъ“ (ч. 14). Р. 1871-го появили ся „Стихотворенія поздравительныя Его превосходительству преосвященному Кирь Евгенію Гакману... покорнѣйше поднесены Выдѣломъ Черновецкой русской Бесѣды въ день тезоименства 13. декабря 1871 года“: другий вірш на стр. 6—10 написав Василь Продан. Крім того лишили ся по нѣм в рукописи проповіді на всі неділі і свята в роцї.

В одї Василя Продана „Церковь ко Христу“ замітні очевидні слїди оди Державина „Богъ.“ Перед одою поставлене мотто із Державина. Ось деякі уступи для проби:

„О Ты краснѣйшій добротою
Единъ изъ трехъ Лиць Божества!
Предъ вѣки толь пекийся мною
Зракъ моего вземъ естества,
Отъ свѣта вѣчна возсіявый
И Самъ свѣтъ сый, свѣтъ зъ тми воззавый
Кого душа моя ищетъ;
Кому стоять на Солнцы лѣпо
Держать в рукахъ весну и лѣто,
Сей въ дверь души моей толчетъ.“

Таких є 10 строф. Замітне те, що Василь Продан до кождої строфи подає свое пояснене нрозую. Ода кінчить ся „Молитвою благодарственною.“ Строфа 3-та тої „Молитви“ зовсім нагадує строфу 4-ту оди Державина „Богъ“.

„А иже обитаешь равно
Въ пылинкѣ якъ вселеннѣй всей,

Якъ въ океанѣ въ каплѣ мрачной
Вмѣщаешь видъ природы сей
И проникаеш бездну взоромъ
Отъ звѣздной высоты, отъ коль
Лучъ зѣ начала міра бѣгомъ
Недосягли нашъ сей удоль
До днесъ ; откуда промышляешь
О насѣкомыхъ, тварь живишь,
Въ сердцахъ святыхъ храмъ утверждаешь
И связь Существъ въ себѣ держишь :

То мѣстомъ Симъ невозгнушайся
Среди Сихъ стѣнъ, о Боже Сыль !...“

Дяковатъ Проданови і за се, що в велике сьвято буковинської Церкви гомоніло также слово, котре у других уважало ся руским, що отже при тій нагоді і Русь буковинська була якось заступлена. Те саме сьвято настроило ліру і другого буковинського Русина, М и х а й л а К о м о р о ш а н а, ректора семинарії, і він скомпонував также „Поэмъ на день великаго торжества Буковины на посвященіе церкви катедральной...“ Коморошана „поэмъ“ дуже подібне своїм укладом і мовою до оди Продана, хоть значно слабше ; ось 1-ша строфа :

„Се мѣсто, гдѣ ни много столь временъ
Назадъ, ся простираль лѣсъ, тучно
Природною рукою насажденъ ;
Лучи гдѣ сольнечныя скучно
Къ верхамъ ся 'го прикасивали
И въ хащу 'го ни приникали,
И гдѣ ся дичь во немъ шатала ;
А птица звучну пѣснь свистала.“

Оттак виглядає тота поема! Подібні і названі висше поезії Василя Продана „На разлуку съ сосѣдомъ,“ „Жарь углей.“ і „поздравительное стихотвореніе Гакману.“

Оттак наші перші патріоти бажали виразити свої почування по своєму, але не могли, бо набравшись висшої освіти в чужій нам школі, попали під чужі впливи, а до свого не пристали. Вплив чужини на наших дійсно щирих людей був такий пагубний, так посував їм природний смак і слух, що вони мов оглухли і не чули, як вже тоді правдивий соловії буковинський Юрій Федькович, сховавшись в гущавину гірських лісів, ляцав милозвучну руску пісню, що чути его стало аж ген далеко на всю Україну. Яка пропасть між „одами“ і „поемами“ Василя Продана і Коморошана — а піснями Федьковича! Одно чуже, зовсім чуже — друге своє рідне.

Та не лиш в верхівях нашої суспільности ворущають ся в 30-их і 40-их роках зародки літературної роботи, і низом замітний духовий рух. Наша шляхта, рускі резеші, перейшовши науку шкільну, почули потребу читаня. Книжок і газет, що заспокоювали-б тоту потребу, так як тепер, тоді не було.¹⁾ Треба було отже потрібні а такі книжки, що тяжко їх було роздобути, собі самому переписати; переписуване-ж се вже также якась духова діяльність. Низом отже ішла „своя“ літературна діяльність, як через цілих 8 віків, почавши від 11-го віку: читане і переписуване.

¹⁾ Тепер в, ~~в~~ шляхта якось меньше цікава стала.

Така робота була тоді серед нашої шляхти, можна-б сказати, досить загально розповсюджена. Чути, що у нашої шляхти в Василеві, Кучурові, Волоці, Валяві, Іванківцях і т. д. подибує ся досить багато такої переписаної „літератури“ з тих часів, та годі було доси все роздобути. Але аби мати понятє про сей рух, вистарчить познакомити ся з давною „домашною бібліотекою“ одної нашої шляхотської родини Бриндзанів (Николая, Георгія, Теодора, Івана) з Товтрів.

Передусім бачимо тут на 4^{1/2} аркушах в чвертку гарним письмом (скорописю) переписані із „Пролога“ житія святих (за деякі дні місяця марта), відтак ідуть такі легендарні оповіданя, як „Повѣсть о одной женѣ, како погибе за Христа ради зъ дитям своим“, „О играх и пляшущих во дни святія“, „За человекѣ богатога и многогрѣшного“, „О женѣ, како ся богу молила“, „Како водил ангель одного мужа на оном свѣтѣ“, „О Андреи, како бѣ 7 лѣт нѣмъ“, „Како св. Макарій умре“, „Святыи мученик Трифон како отжене бѣса от дщери царя Гордїана“, і т. п.; відтак дещо з катехизму, як „О сакраментѣ миропомазанія за царя Юлія отступника“, „О покаяніи, о исповѣди“, „О лихоимствѣ“, „О муках чистителнихъ“. В названій на кінци статі „О муках чистителнихъ“, що розложена на „вопросы“ і „отповѣди“ мова руска, у всіх инших мова церковнословянська.

В осібнім маленькім зошитї (шіснайцятка) переписана (уставом) знана понайбільше у нас „Гѣсторія о рицару и о смерти“. Ось два уступи для характеристики мови і укладу: „Быль то на свѣтѣ нѣкотрый рицарь зъ роду славный, въ

достаткахъ можный, в славъ потужный, огрозній, на все одважный, всюда щасливый; завше тилко воювал, рицарувавъ, нищихъ забивавъ, їдавъ, пивавъ, гулявъ, роскошувавъ, о смерти нїгди не памятавъ“... „Виходить къ нему смерть въ в постатї своей: колїната, суха, блїда, кострубата, оката, зубата, шпетная й страшна, носивше съ собою тїи свои риштунки: коса, серпъ, пила, рискаль, лопата, граблї“. По довшій розмові рицаря і смерти, рицар видячи, що смерть таки направду гадае его з собою взяти, ще просить ся, аби дозволила ему „вїсповїдати ся“. Але смерть каже: „Колись ся хотївъ каяти и сповїдати, то було давно мислити, нїкого ни кривдити, не раздружати, ниже забивати, бїднихъ спомагати, требующихъ ратовати й такъ одь пекла ся заслоняти а небо заслуговати“. Не було для рицара виходу, він „впавъ на колїна, пожегнав ся з своимъ хлопяткомъ, а смерть тимъ самимъ добила мечемъ, котримъ онъ воевалъ, и тутъ житя закончилъ. Смерть одїшла въ иншу сторону а хлопя повирнуло въ иншу сторону до дому и повїло всю свою гїсторїю“.

Знов в осїбнім зошитї переписано кїлька рїжних рїчий. На першїм мїсци стоїть уступ із „Баснї¹⁾ талмудовъ от самїхъ жидївъ узнанья и нову ересь илї протїво толмудїстовъ от крїстьян прежде въ кракови за соизволенїемъ власть на полском язъки напечата'ная нїниже на рускїи язъкъ прївїде'ная напечета ся въ тїпографїи почаеуской Ч. С. В. В. въ лито господне афїд“ (1714). Тут говорить ся про се, що

¹⁾ Тут всюди звук *и* виражае ся знаком *ъ*, очевидно під впливом волоскої мови.

жиди потребують крови християнської „на чарованіє хрѣстіяць,“ для новобрачних „прѣобрите-нія радъ щастія у хрѣстіян,“ „радъ умершъх жидовъ, ихже рабин сью кровію смешенною съ билком от яйца во время исхода помазуєт,“ „радъ опросноков жѣдоускъх...., которіи весма должнъ бѣтъ смѣшенъ с кровію хрѣстіянскою,“ „радъ щастія въ купечествах,“ „радъ амана,“ „на вся чародѣянія.“ Дальше оповідає ся, як жиди приготавливають ся і як відбувають празник пасхи, що роблять 3-го, 13-го, і 14-го квітня і кождому їх обрядови надає ся значіне вражди жидів до християн.

В тїм самім зошитї записана аж два рази также отся вірша, цїкава тим, що дяк споминає про школу, і цїкава деякими формами мови:

„Ден добрий вам, панове отци, таи тобѣ, роковий пане иване. З росказаня старшого мушу предъ вами стати, й що ми росказау, тое буду вѣповѣдати. Поздравляю вас миле роковии, що позираете на мене як воуци лѣсовіи, бо то, панове, рокового кожди познає, же онъ як дѣкѣи звѣръ на дяка поглядає; мислѣтъ соби тое, що то дякъ бѣчитъ (=бичит), ему здаєт ся так як по лѣсѣ кричит. Глядѣтеж, якъ другій одувъ губи та свище, ему здаєт ся, що по дубинѣ подпенкоу ище. А ци хочите, панове, щоби я его вам показав, але бо он мене за тое дауно поиднау. Але бѣгме не утерплю, мушу вам его показати, ни хан будете всѣ в нем добре знати. От глядѣтеж, якъ почну ихъ рахувати, власне якъ гриби на нитку силяти, нуно, ти першій, пане брате, ни часто въ церквѣ буваєшь, а правда, же ся тепер помеже люде ховаєшь. Глядѣтеж генде стоить чопъ иван, що покигаєтъ (=потягає) въ

себе горнуку якъ въ збанъ. А нашъ панъ братъ архинижчій добре за чипъ покагаеть еще, ци ни лѣпше от него з кубка випивати, зо правдъ жъ такъ якъ по него потягаеть, то ледво вѣйде ошчубком ис хати. Коли би так нам теперь горѹка, бо и (=У, еУ) такъ любію як генъ тая жѣнка, я першій взяв бим и (=У, еУ) калѣцким трукном кягнути аж до слиз, щобим з вѣтци ледво до школи долѣзъ. Але якъ приповѣдають людци за нибиллицѣ, а хто поивъ сливи, богдайже му бувъ довго жилъ; якъ то инши мовять наливаите повнѣ склянницѣ, бо идут до вас дяки великѣ пїяницѣ. Але, панове, шкода нам си ис тим виносити, можете ви коли зъшовше ся, нас лѣпше обговорити, от будте здорови и ласкави, от будте здорови и ласкави! Конецъ вирши 1827.“

Тут записана также ще і отся сьвітска пісня — тяжко декуди еї відчитати, бо чорнило дуже зблїдло.

„Пїснь свѣцка одъ Іана Сосѣнско(го) :

Бувай ми здорова, ти дѣвчино моя,
ни забувай мене, коли ласка твоя.
Я въ дорогу вѣизджаю, сердцу тугу
зъставію,
бо иншой си не хочу, богу присигаю.
Я в дорогу вѣизджаю, в сердцу тугу
зъставію,
тугу великую тебе молодую.
Идъ сердце в дорогу, дорога счеслива,
Куди си повернешь, я тобѣ зичлива,
Лишь ни ижаи зъ дороги,
Бо сам видишь, же вороги
Намъ на пиришкодѣ, любити ся годѣ.
Ох поихавъ мили, конїя попасае,

Мила листи пише, шо си заручае.
Най она заручае, най си тилко ни в'янчае.
Такъ вона моя буде, ни розсудят люде.
Ох прихавъ мили до нового двору,
Чомуж не в'ходить д'вчина в'дъ (=ід)
милому ?

Чомуж она до мя ни виходит ?
Ох то знати тои, що вона мною гордить,
бо зарученая, бо зарученая.
Ум'блас д'вчино подарунки брати,
а теперь ни хочишь в'ходити с хати.
Охъ я в твоихъ дарахъ ни ходила,
Сховаи свои дари для иншой дати,
Тебем ни любила, в дарахъ ни ходила.
Богдай ти д'вчино тогди в'ддала си,
Як на сух'мъ дуб' ружа розцвите си.
За що ти мя, м'би милenk'й, тяжко
проклинаешъ ?

Такъ божа воля, щоби я ни твоя доли.
Богдай ти, м'би милenk'й, тогди ожинив си,
як на море на камени зилений дуб розивіе си!

Нарештї іде в осібнім зошитї (в вісімку) недокінчена „повість“, котру подаємо в цілости, аби показати, як тодишна повість виглядала що до мови і укладу. Для лекшого читаня положено тут знаки перепинаня, яких в самій повісти майже нема.

„Исторія Младенца С панною.

Бил' н'которій младенець непростого стану, бил' барзо мудрїй и оучонїй а у науц' своей. Теде мовит: пойду где оу чужую сторону и пристану до якого пана и буду служити, а не мал' защо ан' коня купити, ан' сукн' справити. Теде отца продавъ — коня купивъ, матку продав

— сукнѣ справилъ, и сѣвше на коня и поихавъ. И случилось му ся оу дорозѣ другій младенець, которому конь престалъ. И з'ихавшия близко ис собою, дали собѣ добрый день; и запитался мудрый младенець онаго младенца: откой и куда идешь? Вижу, же еси конь престановилъ. Мовит оній младенець: иду до царя изъ листомъ. Мовит мудрый младенець: дай мнѣ той лист, я изъ нимъ пойду до царя. Взялъ лист. Оній младенець барзо с покорою даль той лист, а самъ вернулся до дому, а мудрый младенець взявше лист, и мислит: що в томъ листу писано? Теде открыл и почалъ читати, и тамъ написано било: хто той лист до царя принесет, тому холову откяти и на паль збити. Тото прочитавше, подравъ и мовит: хвалю тя, боже мой, ижемъ от безумій моего не из'хенулъ. Прейхавше до того мѣста цисарского и обачилъ около замку холове чловѣческій на палях. Барзо мислит: що то за причина? Буду того пильно питати. И прихавъ до вдови. А в той вдови билъ еденъ синъ и оумерь на той часъ; а она оу фрасунку будуче и обачит того младенца и мовит: сину мой, начуй оу мене. Оній младенець увійшовши в домъ до той вдови и маткою ей назвалъ. И мовит младенець: матко моя, що то за причина, же головѣ чловѣческій на паляхъ позбивавъ около замку? Мовит жена: Естъ то, сину, цисарское мѣсто, а оу того царя тилко една цурка естъ барзо научона и мудра; она ис каждымъ гадаетъ чловѣкомъ, и нѣхто ей не может перегадати, бо естъ барзо слѣчна и оучона. Много младенцовъ неизличоннихъ скарбов показовали ей, а она на тое не поглядае, тилко из нимъ о науку деспитувалъ ся; мовит: мнѣ скарбовъ не потреба; кто хочет

*

мене за жену оузяти, нехай мои науки спробует, чого я запитаю. А ежели не откажет, тому голу откяте и на пал' збити. Мовит жена: ото, младенче, оуєх' паничовъ голове, що ей не отказовали. Мовит младенец и: матко моя, я за твоєм' благословенієм' пойду до той царевне о ей науку хадати, и спробую щастя за божію помощію; перегадаю я ей и озму за себе. Мовит жена: сину, дай покій, бо и жаден не війшовъ младенецъ в цѣлости от той царевне, бо гдеж она ест' барзо строга. Младенец и мовит: дай матко покій, кто смерти боится, то нѣколе до браго дѣла не исправит. Невѣста мовит: богъ тебѣ на помощи, мій сину. А в том младенец' пойшол' до царевне. Прійшовше до ворот царских' и видѣв' стражу стоящію и мовит: позволте мнѣ до царевне. Оувійшовъ, стража иде, и оувѣйде в поляц' до царевне и мовит: найянефійшій царю, позволте мнѣ увійти и с цуркою своею оу науки погадати. И рече царь: младенче, мало науки маеш', нефійшняго дня страчен маеш' бути. Отповѣдѣл' младенецъ: я на тое позволяю, тилко дайте ваша царская милость цурци своей о том' знати. И дал и ораз знати и казал' прійти. — И пошол младенец на високое поляце, где царевна мешкала сама. И прійшов до неи, дал' ей добрій ден', а она поздоровавше его, дала ему крисло злоцисте. И младенец' сил' беспечне, а на царевну не поглядае и мислит: если буду на царевну тилко поглядати ей красотѣ, то изійду из розуму. Царевна питаєт: младенче, оу чѣм сидиш? Отповѣдѣл' младенец': оу сукнѣ мой на мнѣ власне оу своих' сижу. Царевна мовит: кто такій без мѣча воює? Младенец' отповѣл': риба в мори, же корабля из

людми вѣвертает во оумгновеніе ока. Царевна мовит : кто такій оу мочечи лежал' три дни? Младенец' : Іоана пророк в рибнѣм чревѣ. Царевна мовит : кто такій оу могилу оувійшов а гробной муки ни видал' ? Младенец' : той, котораго богъ четверодневна воскресл' от гроба. Царевна мовит : кто такій без матки родился? Младенец' : 1. Адам, 2. Ева, 3. баранок, 4. крест, на которм роспят господь наш' Ісус Христос. Царевна мовит : которій ангеле шпотваре чинил' ? М.: Братія носифове продавше его купцем' отцу своему Іакову солгали. Царевна мовит : которій то богъ пріял грѣхи и перебачил' оу мѣсто оувійшли. И знов мовит младенец' : Іаков пророк до мѣста и там сина своего нашол' и радъ билъ, же его синъ на царствѣ силъ. Царевна мовит : кождій рече, которій запитаю, то всѣ отказуют. И мислит собѣ : о боже мои милостівій, аби тои младенецъ не перегадал' мене. И мовит : младенче, сегодня оу цѣлости от мѣне не вїйдеш, а завтра ружних способов чилѣ спритовъ учиню тебе. Младенец' : Господь помагал' сегодня, и завтра сподѣваю ся помощи. Потом вставше, дал' ей добра ноц и поишол' до господи. Тогда всѣ люде дивували ся, якъ він от той царевне здоровій и прїйшол' до господи из радостію. И мовила до него господиня : яко еси от той царевне вїйшол' здоровій ? Младенецъ мовит : хвалю бога моего, и лях спати. Рано вставше пошол' до царевне и дал' ей добрійдень и сил' в томже крислѣ. Царевна почала загадовати : Що ест' за дерево, же на нѣм ест' 12 гѣлей и на кождой гѣли по 30 листов', а у верху древа бѣло, а у споду черно ? Младенец' : зацно мнѣ тое отгадати ; древо ест рок', а 12 гѣлей

ест 12 мѣсяцей, а у каждом мѣсяцу по 30 листов то ест' по 30 днѣй, а у верху бѣло то ест день а у споду чорно то ест ноц'. Царевна мовит: що то не плодит? Младенец': то ест рок — анѣ перебувает анѣ обувает. Царевна мовит из бозких книг: много ест птахов названих именовем? Младенец': 1. ластивка, 2. воронка, 3. голуб, 4. бджола, 5. соловій, 6. джайворонок'. Царевна мовит: скажи ни, кому дал' богъ прероженою науку? Младенец': То ест бджола, наука прирожденная. Царевна мовит: Скажи мнѣ двѣ речи: ест' двое людей, же правду мовили и обое до пекла поишли? Младенец': тей люде, що цравду мовили, то ест' вермѣне и жиди ест'; засоромочинѣй жиди мовят: оу ормян вѣри нима, а вѣрмене мовят: у жидовъ вѣри нима, и обое правду мовят и до пекла йдут. Царевна мовит: як' сатанѣ имя било? Младенец': хор. Се в той час, як' бил' на небѣ, Адама и Еву прелстил' едним' овощом, оттого часу сатаною стал'. Царевна мовит: скажи мнѣ, много лѣт жил' Адам' на свѣтѣ? Младенец': девятсот и тридесят. Царевна мовит: кто такѣй на сем свѣтѣ не творит тѣла, и крове оу себе ни мает, и о себѣ вѣдомо-сте дает? Младенец': то ест вѣтер'. Царевна мовит: божѣ сотвори що оуводит до пекла? Младенец': кождѣй человек безбожнѣй за грѣхи свой оу тело зостае. Царевна мовит: поиди до дому, бо хочь рицаром бути, а завтра прѣйдеш', буду я тебе питати, тилко жебес мнѣ отказовал'. Младенец' вставше поишол до господи, а царевна оу в ликим' фрасунку изостала, а младенчевем ся словами барзо барзо дивувала. Младенецъ третѣй день прѣйшол', дал ей добрѣйденъ и силъ на том' же крѣслѣ и мовит: чого ти у мене пита-

еш', я буду отказовати. Царевна мовит : Сегодня ти от мене ни в'їдеш в ц'їлости, бо см'їнешся и ругаєшся з мене, але як не откажеш тепер мой загадки, певне кажу теб' голову отк'яти и на пал' збити. Младенец' : мн' господь помагал' два дни, и сегодня спод'їваюся помощи. Царевна мовит : ест жена албо панна але встану жинскаго, же много говорит не попаненску ? Младенец' : И ти, царевно, много паничов' еси погубила, а не хочеш каяти ся. А той царевне имя било загадка. Младенец' : оужем' три дни сидал' с тобою, вс'м теб' отказовал. Теперь я тебе запитаю ед-ной речи, але як' и ти не откажеш', я кажу теб' ш'ю отк'яти и на пал' збити, а если откажеш', будеш мн' женою. Царевна мовит : я на тое позволяю : любо моя власть над тобою а твоя надомною. Младенец' : кто так'їй персоною ходячи из отца оучинив' боня а из матки сукн' д..., откажи мн' царевно. Царевна мовит : прошу тебе с покорою, дай мн' пок'їй на тую ноци, а завтра пр'їдеш, откажу ти ; если не откажу, волно тебе голову отк'яти и на пал' збити и люб' за жену оузяти. Младенец' дал ей добраноц', а царевна зостала оу великом фрасунку и почала мислити : о боже мой, дивую ся барзо, же не откажу загадки той, тилко оуставше и пойду до него и спитаю его о тую загадку и дов'даю ся, ч'їй ест син' : если цисарск'їй син, пойду за него, а ежел' простаго стану, то ни пойду за него. И оубравши ся оу шати м'єск'їй барзо сл'чн'їй и мислит : не познает он мене, не много мя видал'. И оузяла из собою нашитки дорог'їй и п'ян'їй. А младенцу богъ на помощи. И пр'їде паревна до господи, закалатала и в'їшла господиня и мовит : небого д'ївко, чего ти пр'їйшла. Царевна

мовит : матко, позвол' мнѣ оу дом свой оувійти, маю пилную потребу до твоего гостя. И оувійшла, дала добрійвечер', а младенец мовит : бодай здорова, ясная зора ; о чогос прійшла царевно ? Мисли твоя привели мя до тебе. А младенец не домисливши ся и запитал ей : якого ти роду ? Царевна мовит : я естем ковалевна, отец' мой коваль и слюсарь. А ти младенче що за потребу маеш оу нашѣм' мѣстѣ ? Тебе всѣ люде хвалят и рицаром називают. Мовит младенец' : естем такій, як мене бачиш'. Царевна мовит : якого ти роду ? Младенец' : бом' оу ночи из дому вїйхав', тим' забув, якого я роду. Царевна мовит : тебе люде хвалят, жесь царевну перегадав', не оумѣла тебѣ отгадати, и отець мой прислав мя перестере речи тебе о той царевне, я тож тебе жалуючи, пришлам' и вимявше напиток' и почала пити и оувеселяти ся между собою. И подпивше царевна мовит : мой милій младенче, прошу тя с покорюю, скажи мнѣ, щос загадав був царевнѣ и не оумѣла тебѣ отгадати ? Младенец' подпивше себѣ и мовит, же я сам' власне отца продав — коня купивъ, матку продав — сукнѣ справил'. Царевна мовит : мой милій младенче, я нѣ с ким' ни ила нѣ пила, а до тебе пїю милуючи тебе. Младенче, дай тобѣ боже долгою мисль. Младенец' мовит : а тебѣ панно дай боже довгій вѣк'. В тимже способѣ царевна вимявше дорогога вина, дала ему пити, а младенец' зараз зостал' пїянїй и царевна оуставше пошла до двора, бо близко било. Свѣт рано оуставше младенец' ледво до розуму прійшовъ и зафрасував ся барзо, же не понял.¹⁾

Після сего всего можемо мати понятє, що читали, як заспокоювали свої літературні потре-

¹⁾ На тім слові зошит кінчить ся.

би письменні наші люди в першій половині нашого віку. Тоті зошити написані в роках від 1826—1832. На останній „історії младенца с панною“ написане два рази імя Basil Zotta; мусіла отже тота „історія“ бути в руках шляхотської родини Зотів. Мимохідь треба пригадати, що Николай Бриндзан жив в Товтрах, де був сьвященником Василь Ферлеевич. Сьвітогляд у них однаковий. Отсе наша народна старосьвітчина, що лишили по собі оба Товтрянські приятелі. Так виглядала в головних зарисах наша література кількох попередних віків. Як се все змінило ся в протягу кількох десятків літ нашого віку!

Х.

Наука рускої мови в школах середних на Буковині.¹⁾

(Допущене живих народних мов до шкіл середних. — Руска мова в Черновецькій гімназії. — Перші її учителі. — Доба церковнословенщини. — Волощене православних Русинів. — Доба московщини. — Організація руских гімназистів: „Согласіє“ і „Братний Союз.“ — Доба народна. — Руска мова в Черновецькій школі реальній. — Руска мова в семінарії учительській. — Заключене. — Рускі паралельки при низькій Черновецькій гімназії.)

Духовий поступ всякої людини тісно зв'язаний зі школою. Ще більше від школи залежний

¹⁾ Ся частина розправи була вже друкована в „Правді“ 1894-го р. Тут вона доповнена новими даними.

духовий розвиток цілої суспільності, цілого загалу. Школа є розсадником освіти. О скільки і як сповняє школа сю свою задачу, о скільки освіти обіймає більші або менші круги, о скільки освіта стає ся загальною, або приналежністю лише самих „ізбраних,“ о скільки у загалу живійше або тупійше чує для загальнолюдських справ, о скільки більший або менший поступ на дорозі збратаня всіх людей.

Коли-ж до 1848-го р. панували у нас школи латинські в повнім того слова значіню, коли навіть німецька мова не находила в висших школах захисту, не плегала ся з осібна, хіба що деякі предмети викладали ся по німецьки, то й образоване, цілу освіту могли набувати лиш деякі одиниці, лиш ті одиниці могли користати з освіти, лиш вони мали на здобутки людського духа виключне право, загал же був темний. Сама мова, в котрій подавала ся висша освіта, чинила се, що освіта не виходила поза тісний кружок тою мовою освічених: мова латинська замість єднати ще більше розмежувала темних від учених.

Коли-ж в 1848-ім р. вибила послідна година „латинським школам,“ в котрих навіть альгебру¹⁾ учили на латинській мові, коли місце мови латинської при науці заняли живі мови народні, тоді і ті, що учили ся, зблизили ся разом зі школою до маси народу, тоді число учених стало більшати, бо освіта стала ся приступнішою, тоді і загальна освіта стала ширшати і запускати глубше коріне. Велике значіне

¹⁾ Гл. Historischer Rückblick auf die Gymnasial-Reorganisationspläne in Oesterreich von St. Wolf стр. 3.

для загальної освіти, для морального і матеріального піднесення мас народу, для розбудження почуття спільности має заведене краєвих мов в школах середних по 1848-ім р.; воно становить епоху в духовім розвою народів. „Рідної мови, в котрій найлюбійше висказуємо свої чуття і молимо ся,¹⁾ і німецької мови задля її багатой і величавой літератури і задля її великого розповсюдження“ стали проте учити по 1848-ім р. в гімназіях. Таким чином стало ся отже, що і науку рускої мови заведено в Черновецькій гімназії, хоть Русини із свого боку нічим до сего не причинили ся; а заведено її в 1851 р.²⁾

1) Про нас Русинів ще довго, здасть ся, не можна буде сказати, що ми в рідній мові молимо ся.

2) Волоську мову заведено вже 1849-го р. 12-го лютого в т. зв. філософичнім заведеню (philosophische Lehranstalt) за старанем Волохів і бук. правосл. консисторії а 1850-го р. в реорганізованій гімназії; — гл. Jahresbericht des k. k. Obergym. zu Czernowitz 1853. стор. 33. За рускою мовою правосл. консисторія не впоминала ся, хоть на її чолі стояв Русин Євг. Гакман, а референтом в сій справі був Русин Яків Воробкевич. Дуже цікавий отсей уступ того реферату: „Was den 1 Punkt anbelangt (dass eine Lehrkanzel der moldauischen Sprache und Literatur in der Bukowina von höchster und dringender Nothwendigkeit sey), so muss man leider gestehen, dass in der Bukowina, einer ursprünglich moldauischen Provinz (з того титулу виводило ся і виводить ся, що Буковина мусить бути волоска!), trotz dem Umstande, wo der grösste Theil der Nation aus Moldauern (Romanen) besteht (конскрипції показують, що се неправда; в р. 1890-ім начислено Русинів 268.367, а Волохів 208.217 душ!) und eine eigene moldauische oder romanische Sprache spricht, für die Erlernung

Пригляньмо ся ближе науці рускої мови, щоб оцінити силу і вплив єї на загальне розбуджене духового житя між буковиньскими Русинами.

Насамперед заведено науку рускої мови лише в 1-шій клясі, а відтак кляса за клясою аж до 8-ої кляси, з котрій перший раз учено рускої мови 1858-го р. Рускої мови мали обовязок учити ся лиш самі Русини.

Першим учителем рускої мови в Черновецькій гімназії був **Яків Воробкевич**. А що до 1-шої кляси гімназії приходили ученики, що з рускої мови цілком або майже цілком не були підготовлені, бо по народних школах на Буковині рідко де учили по руски, то треба було починати з самого початку; длятого то 1851-го р. учить він в 1-шій кл. „читаня і писаня і відмінюваня імен“ і то очевидно задля недостатку всяких книжок „після власних нотаток“¹⁾. В 1852-ім р. в 2-ій клясі йде далі „відмінюване, прикметники, заіменники, числівники“ і читає ся

und Cultivirung dieser Sprache bis auf die Gegenwart sehr wenig gesorgt wurde, so dass sowohl die wissenschaftliche, die Amts- als auch die Sprache der Gebildeten nur die deutsche gegenwärtig ist, die moldauische aber mit Ausnahme des kleinen Theiles (так!) der ruthenischen Bewohner Bukowinas und einiger eingewanderten wenigen Ungarn von den eigentlichen Bukowinern (Romanen) — ось яка теорія! — gesprochen wird, und nur durch die Ererbung vom Vater auf den Sohn sich in ihrem ursprünglichen Zustande auf einer niederen Stufe erhält.“ гл. Sbiera: Aron Pumnul стр. 105.

¹⁾ гл. Lectionsplan в Erster Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums zu Czernowitz 1851.

„буквар“ (Alphavita)¹⁾. Відтак в 1853-ім р. в трох перших клясах йде наука читання, відмінювання імен і дієслів, ба в 2-ій клясі „переклади з руского і навідворот з приписаної книжки“²⁾ (здаєть ся з читанки Ковальського що вийшла 1852 р., бо в слідуючім році названа виразно читанка Ковальського), а в 3-ій складня аж до науки о дієсловах. В 1854-ім р. учить він вже в чотирох перших клясах, в 4-ій кл. йде „продовжене складні, витяг з прозодії“ і читають ся „труднійші кавалки з приписаної читанки Ковальського.“ Крім того від р. 1851-го аж до 1854-го подибуємо руску мову (2 години) также між „свобідними предметами,“ в 1854-ім р. вже того нема; здаєть ся, не було кого вчити. В 1855-ім р. учить він в 4-ій кл. між иншими также і „початки старословянської правописи“ (дуже правдоподібно після книжочки „Правопись славеноруского языка изъятая изъ грамматики Мразовича,“ виданої 1851-го р.). В тім році прийшла до чотирох кляс вже й 5-та кл., і там учено „початки старословянської мови, імена, вирази в читаню псалмів в церковно-словянській мові,“ а на правдиво руске припало хіба те, що читано также „дещо з читанки Ковальського.“ В 6-ій кл. 1856-го р. йшла дальше наука церковнословянської мови“ від заіменників і дієслів аж до неправильних дієслів,“ і читано хрестоматию (очевидно хрестоматию Головацкою, що появилася 1854-го р.); в 7-ій же кл. 1857-го р. йшла даль-

1) гл. Zweiter Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums zu Czernowitz 1852 стр. 26.

2) Гл. Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums zu Czernowitz 1853 стр. 26.

ше наука „о правильних і неправильних дієсловах старосл. мови“ і читала ся хрестоматія Головацького.

Не судило ся Якову Воробкевичови довести своїх учеників до 8-ої класи. На весні 1857-го р. захорував він і по чотирох неділях тяжкої болізни не стало першого учителя¹⁾ рускої мови в Черновецькій гімназії, не стало того, що клав підвалини сеї науки, продоптував стежку для неї...

Наслідником его в науці рускої мови (під час слабости Воробкевича учив руского в перших двох класах Симиґинович а в висших класах Ілїюц) став в низших класах Венямин Ілїюц, а в висших класах поручено сю науку Теохтистови Блажевичови, тодішньому консисторському асесорови і ректорови духовної семінарії, котрий відтак був митрополитом.

¹⁾ Яків Воробкевич родив ся в Василеві (над Дністром) 1-го вересня 1819-го р., учив ся на університеті Віденьскім і зараз по укінченю наук богословских став учителем в богослов. інституті в Чернівцях, в семінарії духовній і в препарандї; крім того заходив ся около заложеня краєвої бібліотеки, був асесором консисторским, а в гімназії (т. зн. з початку в т. зв. *philosophische Lehranstalt*) учив він від січня 1847-го р. в висших класах правосл. релїгії і *Erziehungskunde*, від коли-ж заведено яко предмет науки і мову руску, также і руске. Умер в 37-ім р. життя оставивши вдову з шестеро дітьми. Хоть Русин з роду, остоював права волоскої мови на Буковині (гл. *Sbiera*: *Aron Pumnul* стр. 105). Попів. *Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums zu Czernowitz 1857* стр. 43. Колишні ученики Воробкевича (як о. Єрот. Федорович з Ревної і ин.) кажуть, що він був для учеників острый і відстрашував від науки рускої мови.

Наука йшла старим ладом. В низших клясах учили рускої граматки після Головацького і читали читанку Ковальського, в висших клясах відбувала ся наука церковно-слав. мови так, що плян¹⁾ сеї науки на р. 1858-ий виглядав ось як: в 5-ій кл. „початки церковнословянської мови до дієслова“, в 6-ій кл. „дієслова і заіменники, помічне дієслово“, в 7-ій кл. „наука о дієсловах церковнослов. мови“, а в 8-ій кл. „наука о прислівниках, приіменниках і окликах“. Крім того у всіх клясах відбували ся „переклади з читанки“. Так само було і 1859-го р. Та вже сего року став суплентом в гімназії Степан Носиевич²⁾, і ему повірено науку рускої а властиво, як бачимо, церковнословянської мови в висшій гімназії, котрої він учив так, що 1860-го р. у всіх клясах брав „науку о формах церковнословянської мови після Міклошіча“, читав Головацького хрестоматию, 1-шу і 2-гу часть, а крім того читав вже також в 7-ій кл. „Слово о полку Ігоревім“. В низших клясах учив Ілюц після поданого вже вище пляну і з тих самих книжок.

Та не довго забавив Носиевич на Черновецькій гімназії, вже в вересню 1860-го р. відїхав він до Відня, щоб там приготувити ся до іспиту. Довгий час не було его кому заступити „*задля недостатку краєвих сил учительских*“.³⁾ По довгих короводах був нарешті іменованій

1) Jahresbericht 1858 стр. 32 сл.

2) Jahresbericht 1859 стр. 85.

3) Programm des k. k. Obergymnasiums in Czernowitz 1861 стр. 21 сл.

Олекса Тороньский¹⁾ учителем рускої мови, але не приходив, хоч дирекция що місяця натискала на него; до того в лютім 1861-го р. заявив, що сего місця не приймає. Тоді „з порученя гр. катол. митрополичої консисторії“ іменувало намісництво дня 9-го марта 1861-го р. укінченого богослова **Осипа Бурачиньского** учителем рускої мови і той обняв сю науку в цілій гімназії дня 19-го квітня.

Бурачиньский учив рускої мови звиш 4 роки — аж до 16-го листопада 1865-го р. За его часів настає досить значна зміна в науці рускої мови. Щоб її добре зрозуміти, треба доконечно обняти зором десятилітний період (1851—1861) першої науки рускої мови в Черновецькій гімназії.

Приглянувши ся з близька тій науці бачимо, що в низших клясах майже нічим не відріжняла ся вона від теперішної науки рускої мови в школах народних, ба стояла може навіть ще низше зачерез те, що не було хотьби таких книжок, які тепер маємо для шкіл народних. Наука починала ся букварем. Велику ролю грали відтак переклади з німецького на руске і на відворот. Ледви вивчили ся ученики в такий спосіб в чотирох низших клясах дещо по руски читати і писати, ледви поклали який такий ґрунт, щоб на нїм здвигнути докладне знане рідної мови і єї історичного розвитку, то вже й переставали дальше вчити ся, бо в висших клясах морочили їх голову виключно церковнословенщиною, читанем і перекладами псалмів або нарешті через

¹⁾ Тамже 22.

цїлі 4 роки читанем хрестоматїї Головацкого. Коли зважимо, що того всего вчили ся що йно ті ученики, що в 1858-ім р. скінчили 8-му класу, їх же попередники і того не знали; коли ще додамо, що ученики Русини були ще й в иньшїм зглядї в некористнїм положеню, бо і релїгїї учили православних Русинів по нїмецки, а як нї, то по волоски, а по руски хїба тодї, коли вже хто таки й слова не знав волоскої мови, унїятів же латиньскї катехити очевидно по нїмецки; коли нарештї і сего не спустимо з уваги, що екзорти треба було одним (православним) слухати по волоски, а другим (унїятам) по нїмецки; то покаже ся нам сумний стан тодїшнього духового розвитку буковиньских Русинів. Поминувши те, що ученики мало що вмїли по руски, вони приучували ся в школі серед таких обставин ужажати руску мову за щось низшого від мови церковно-словяньскої, за щось пїдлїйшого від мови волоскої і нїмецкої, ба навіть маловажити єї... Чи-ж можна пїсля сего всего дивувати ся, що із тих людей, що покінчили тодї школи, отже стоять тепер в 50-их роках жита і повинні-б мати провід в народнїм житю, нїкого на видко на чолї руского народу на Буковинї?!

Ще сумнїйше представить ся нам рїч, коли науку рускої мови порівнаємо з наукою волоскої мови. Мїж тим як ученик Русин мусїв в 6-їй, 7-їй та 8-їй класї вчити ся відмінювати церковнословяньскї заїменники, дїєслова та про прислївники, приїменники і оклики і перекладати хрестоматїю Головацкого на нїмецке, то ученик Волох учив ся у Пумнула історїї волоскої лїтератури, читав лїтописи волоскі, складав письменнї задачі про предмети з історїї свого народу, виходив поза

вузкі границі Буковини до Молдави і Волощини, закріпився в любові до своєї народности, запаливався народними ідеалами. Жива мова одушевляла всіх, нею будилося самопізнання народне, вона була підмогою духа народного, а у нас — сум збирає й погадати! Мову живу, що її приносили ученики до школи, натягали в школі на різні учені, церковні та інші копита; 8 літ науки тою штучною мовою вистарчило, щоб ученики позабули живу мову, навчилися перекручувати її як найогиднійше, і щоб нарешті, не будучи все таки в силі в кождім разі послугувати сею мішаниною а встидаючи ся того, що її не вміли, взяли ся в практичнім, щоденнім життю до інших живих мов, до мови німецької, волоскої або польської. Коли-ж ученики Русини, вступаючи до гімназій, не знали зовсім народної мови — а було і таке, то там її не навчилися; науки шкільної не оживляла народна мова. Відки-ж мало серед таких обставин у руских дітей взяти ся самопізнання народне, коли все змагало до того, щоб інстинктове, природне пробуджене і проявлене почуття народного вбивала наука рускої мови і літератури?! Не диво, що молодіж, завсїгди живійша, палкійша, шукаючи живих ідеалів, покидала свій рідний наріччя а горнула ся до чужої, приставала до живої інтелігенції інших народів; се діяло ся тим легше, бо тамтуди тягнули, заманювали молодіж руску патріоти учителі, а сю роботу підпомагали ще й ось які погляди управи шкільної на національні відносини на Буковині. В програмі Черновецької гімназії за р. 1862-ий читаємо на стр. 22 таке: „Викладова мова є взагалі німецька. Але-ж при науці православної релігії, при

православних і гр. катол. екзортах і при науці краєвих мов є рідна мова учеників заразом мовою викладовою“. — З того виходило-б отже, що православні Русини вчили ся релігії і слухали екзорт в рускій мові. Де-ж там?! — „Екзорти для православних учеників, сказано дальше в наведенім програмі, на стр. 23-ій держать ся в мові волоскій, а для гр. католицьких учеників в мові рускій“. — Цікаве дуже, як директор Вольф пояснює сю справу. Він каже : „Гр. католицькі ученики з малими виїмками вміють уже з дому по руски, длятого без ніяких трудностей розуміють рускі виклади. Але зміж православних учеників велика часть при вступі до гімназії не вміє по волоски, длятого треба ту науку вести в трох мовах“ (т. зн. по німецьки, по руски і по волоски). — Се річ справедлива, так повинно-б і бути. Ба, але що каже дальше дирекція гімназияльна? — „Ся трудність (викладати в трох мовах) починає від III-ої класи менчати, бо до того часу найбільша часть учеників присвоює собі вже зрозуміне мови волоскої“. — „Се-ж значить ся, що Русини православні лиш до III-ої класи були ще Русинами, відтак ставали Волохами! Се чисте винародовлене Русинів, яке переводило ся під протекторатом школи і то в силу „теорії“ дирекції гімназияльної, що всі православні, хоть би вони говорили й по руски, мусять бути Волохами! Ся теория зрештою дуже нам добре знана, — се-ж теория яку пустили в світ і якої придержують ся волоскі шовіністи, румунізатори ; але що дирекція гімназияльна визнавала также ту теорию, що тодішній директор педагог не доглунав ся суперечности в тім, що сам написав, се му-

*

силь кожного здивувати. Після поглядів отже дирекції гімназійної лише уніяти Русини,¹⁾ а всі православні — Волохи; се дуже характеристичний погляд влади шкільної, котрий ясно говорить, як систематично вела-сь ромунізація руских дїттей. По тій дорозі перейшло страх богато Русинів в народний табор волоский; потребуємо лише кинути оком в шематизм православної архидиєцезії, щоб о тім пересвідчити ся. Та зрештою не без причини повсталала на Буковині говірка: „Тато рус, мама рус, а Іван Молдаван“. Винародовленя Русинів православних не могла спинити така наука рускої мови, як ми єї висше представили, бо вона була мертва, без життя. Така наука, не то що не приманювала, але радше цілком відпихала ученика від себе, в найліпшій же разі, відтягаючи увагу учеників від теперішности, від дійсности і звертаючи єї в самі лише давно минулі, старовіцкі часи, мала вона на тодішне покоління такий вплив, що воно відтак ціле своє жите жило лиш колишнім житем а не було спосібне заявити себе живими ділами. Сумні наслідки сего бачимо в тім, що серед рускої суспільности, т. з. серед інтеллігентної класи і тепер ще снують ся в безліччї наймутнійші погляди на рускі народні і культурні справи.

Не можна тут винуватити учителів рускої мови за те, що вони не вмїли оживити сеї науки. Відки-ж мали вони знати, що і як учити? Вони-ж

¹⁾ Не дуже так ліпше в тім зглядї стояли гр. котоліцкі Русини; вони що йно від 1858-го р. учили ся і то лише літургїки в II-ій класї по руски, і що йно від того року слухали руских екзорт. Першим таким катехитом для уніятів був сотрудник Черновецький Олекса Заклинський.

самі що йно вчили ся. Вони-ж були синами свого часу, а час той був такий, що почуття народного у Русинів ще не було. Зрештою не о то тут і розходить ся, щоб когось обвинувачувати, а розбираємо і вказуємо на се для того, щоб кожний міг уявити собі докладно пересічний світогляд тої нашої інтеллігенції, що вийшла з таких шкіл, щоб тим лекше і ліпше порозуміти ріжні прояви теперішнього нашого народного і духового життя. Ніхто не винен за се, що він є дитиною свого часу, не кожному даний дар, відгадувати і вказувати нові дороги для людського духа, не кожному дана сила, будити до нового життя спячу масу народну...

Не багато инакше відбувала ся зрештою в тих часах наука рускої мови і в Галичині, і в самій академічній гімназії у Львові, хоть там далеко раніше зійшло сонце на рускім небосклоні, хоть там вже в 30-их роках будив спячу Русь галицький геній Маркіян Шашкевич, хоть там в 1848-ім р. відбув ся зїзд руских учених, хоть науку рускої мови на тій гімназії вів товариш Шашкевича, світлич рускої науки, Яків Головацький. І тут маємо в I-ій класі „вправи в правописи, в читаню, говореню і виголошуваню після граматики Головацького, а в 2-ім півроку письменні задачі“; таке саме потворює ся в II-ій, III-ій і IV-ій класі. І тут головну вагу кладуть на переклади¹⁾ з німецького і на відворот, і тут

¹⁾ Підручниками при тім були: „Руско-німецкіи розговори и упражненія в языцѣ. Ruthenisch-deutsche Gespräche und Sprachübungen“ видані Іваном Гуркевичом 1850-го р., Читанка Шашкевича, відтак читанка Ковальського і німецкі читанки Моцарта. Гл. Програми. Запримити тут треба, що руского муєми вчити ся й не-Русини.

в V-ій класі читають ся псалми. Ріжниця лиш та, що в VI-ій класі читають Несторову літопись, а в VII-ій і VIII-ій Слово о полку Ігоревім. Правда, Яків Головацкий від 1852-го р. в VII-ій і VIII-ій класі читав также „деякі твори новшої рускої літератури“¹⁾ або диктував (1854-го і 1855 р.) „кавалки для деклямацій,“ і певно не одно мимоходом сказав про новішу літературу, чим безперечно оживляла ся наука рускої мови, але-ж се був іменно Головацкий, котрий можна-б сказати, однісенський з професорів рускої мови багато з того знав;²⁾ в цілости-ж служила наука рускої мови всюди церковнословенщині, ціль єї була церковнословенщина, котра тоді уважала ся за чисту рушину, котра одна мала сяку таку практичну вартість, бо заспокоювала потреби церкви.³⁾

Вина тої мертвоти в науці рускої мови спочиває отже не в учителях а в обставинах, що руска мова витиснена була з публичного ба навіть і з домашнього інтелігентного життя, що люди не знали навіть, що то є руска мова; що в публичнім житю лиш одна та мова, котру чути ще було в церкві, носила імя рускої мови; вина спочиває в тих тяжких кайданах, які на нашу рідну мову наложила церковнословенщина, з котрих ще й доси годі їй отрясти ся, під тя-

1) Гл. програми академічної гімназії у Львові за відповідні роки.

2) Подібно учив Осип Левіцкий в Перемишлі. Гл. „Дзюло“ 1888. ч. 75 і 76, і з р. 1889 ч. 45 фейлетон.

3) В першій лінії мало ся на оці потреби будучих сьвященників.

гаром котрих і тепер ще ронить руска мова свою природну красу... Міжтим коли волоска мова не зазнаючи жадних утисків і тут розвиває ся гарно і остає щиронародною, то руска мова під впливом церковнословенщини нидіє, кошлавіє, марніє, никне... Самим найгарнійшим думкам, які рад би був хто коли в тій мові виразити, годї було перебрати ся крізь ріжні пайки мішанини язиків, що уважала ся рускою мовою, — по дорозі мисль остигала: а з другого боку і найкраща думка, убрана в мертвечу пелену, оставала мертвою (Порів. вірші Василя Продана в „Буковинській Зорі“ з р. 1870). Щоби-ж визволити письменну руску мову зпід впливів церковщини, поставити єї на власні ноги, на яких пр. стояла волоска мова, на се треба було, щоб руска мова в публичнім житю прийшла до значіня і до сили, на се-ж треба було багато часу а ще більше мозольної праці. З кожним успіхом рускої мови в публичнім житю запримічаємо поступ в науці рускої мови в школах.

Під Бурачиньским, помимо того, а може й задля того¹⁾, що він в 1856-ім р. здавав матуру в Чернівцях, отже в гімназії не вчив ся зовсім

¹⁾ І на наших писателях, на Шашкевичу, Федьковичу і ин. можемо зробити се спостережене, що чим меньше хто обізнаний був з церковщиною і чим меньше вглубляв ся в „книжну“ мову руску, чим меньше хто був „ученим філологом руским,“ тим певнійше уважав народну руску мову за жерело письменної рускої мови і тим краще писав по руски; шкільна наука з єї теоріями довгий час псувала у нас мову письменну. Супроти Шашкевича, Федьковича, Воробкевича і ин. поставити можна-б учених Осипа Левіцкого, Головацкого, Дідицкого і т. д.

рускої мови, наука рускої мови в Черновецькій гімназії значно поліпшає ся. Побут его у Львові між галицькими молодими людьми, де руске жите народне живійше проявляло ся, слухане на університеті викладів Головацького з рускої мови і літератури, про що дотеперішним учителям рускої мови на Черновецькій гімназії і не снило ся, допомогло ему ступити один крок наперед. Хоч в цілій висшій гімназії читає ся ще лише хрестоматія Головацького, то в VIII-ій кл. подає він вже также „короткий перегляд (або нарис) історії літератури аж до найновіших часів.“ Ученики пізнають вже дещо з старорускої літератури, виробляють письменні задачі, дотикаючі давного руского або взагалі словянського духового життя, пишуть пр. про св. Кирила і Методія, про Остромирове евангеліє, розбирають, якою мовою налісане Остромирове евангеліє, порівнують старословенську мову з рускою, описують жите Иларіона, Нестора, хрестини Ольги, займають ся Словом о полку Игоревім, пишуть і на иньші теми з старорускої літератури, про які начитували ся через 4 роки в висшій гімназії¹⁾. Взагалі запримечаємо у Бурачинського щире старане і дбалість о руску мову, він справді рад був сумлінно сповнити тяжкий обовязок учителя рускої мови. Те, що руска мова 1858-го року здобула собі новий терен через заведене руских екзорт для учеників уніятів і через те, що науку релігії в II-й класі стали тих учеників вчити по руски, значно підперло змаганя Бурачинського оживити науку свого предмету. Ціла наука нарешті вже на стілько уста-

¹⁾ Гл. відповідні програми Черновецької гімназії.

лила ся, що 6-го червня 1863-го р. можна було приступити до видання пляну науки рускої мови в гімназіях і в школах реальних. Сей плян, здає ся, походить з руки Головацкого. Вправді невелика різниця від того, що до тепер в школах прийнято ся, але все таки замітний поступ. На VIII-му класу призначено в пляні історію *нової рускої літератури*, як се вже зрештою перед тим Бурачинський завів, і тим зроблено перелом в понятях що-до ціли науки сего предмету; від того часу стає чим раз яснійше, що в годинах, призначених на науку рускої мови, треба дійсно учити рускої мови і єї літератури. Відповідно до нового пляну подибуємо від тої пори попри давні теми задач вже також і такі, що дотичать новійшої літератури, як пр. (1864-го р.) „Оцінити Івана Котляревського заслуги в словесности“. Та на жаль Бурачинський, котрого учительська діяльність будить як найкращі надії, покидає в листопаді 1864-го р.¹⁾ стан учительський, а на его місце приходить по малій павзі, котру виповняли о. Каліновський т. е. теперішній архимандрит Мирон Калінеску, а кілька місяців в деяких класах Омелян Партицкий, з Станіслава Іван Глібовицкий, котрий учив сего предмету від листопада 1864-го р. до кінця року шкільного 1871-го р.

Сумні часи настають тепер для науки рускої мови в Черновецькій гімназії. Глібовицкий або не узнавав зовсім нової рускої літератури або єї нічого не знав, бо супроти виразних слів обовязуючого пляну науки не вчив він єї; той

¹⁾ Гл. Programm des k. k. Obergymnasiums in Czernowitz 1865. стр. 32. О. Бурачинський пішов на парафію до Криворівні в Косівськім повіті.

один рік, в котрім мали ученики з нею познакомити ся — VIII-му класу заповняв він розбиранем старих пам'ятників. Так 1866-го р. учив він в VIII-ій класі через цілий рік „Слово о полку Ігоревім“, 1867-го р. так само „Слово о полку Ігоревім“ і „Поученіє Володимира Мономаха“, а 1869-го, 1870-го і 1871-го р. читає в V-ій, VI-ій і VII-ій класі все лиш Несторову літопись після видання Міклошіча, а в VIII-ій класі також Несторову літопись, крім того „Слово о полку Ігоревім“ і также ще учить „історії літератури 11-го, 12-го і 13-го віку¹⁾ (після Шевирева, гл. р. 1867)! Річ ясна, що ученики, котрі були в тих роках у висшій гімназії, крім Несторової літописи з рускої літератури нічого більше не читали і про нічо більше не чули; читати-ж через 4 роки все лиш Несторову літопись — се страшно і подумати, як сє мусїло убиваючо впливати на молодечий ум учеників! В задачах меньше бачимо тем з історії рускої літератури і історії Руси, а коли й є яка, то все лиш з найстаршої доби. Зате залюбки дає Глібовицький ось які теми: „Упражненє вь писанью глаголицкою азбукою“ (1866-го і 1867-го р.), „упражненє вь старословенскомь склоненіи“, „упражненє вь старословенскомь спряженіи (се правильно що року)“ і т. п. На загальні-ж теми дає поясняти понайбільше московскі (великорускі) пословиці і прислів'я як пр.:

1868-го р. — „Кому хочется много знать,
тому не надобно много спать“;
— „Орламъ случается и ниже курь
спускаться,

¹⁾ Гл. відповідні програми Черновецької гімназії.

- Но курамъ никогда до облакъ не подняться“.
- 1869-го р. — „Гордымъ быть, глупымъ слыть“; —
— „На себя ропщи а не на случай и перестань жаловаться на товарищей“; —
- „Кто хвастаетъ, тому и море по колъна“, —
- „Люди подобныи монетамъ, которіи должно принимать по курсу а не по соотвѣтствующой ихъ вѣсу цѣнѣ“. —
- 1871-го р. — „Завистники на что не взглянуть,
Поднимуть вѣчно лай;
А ты своею дорогою ступай,
Полають да остануть“.
- „Рыба ищетъ, гдѣ глубше,
Человѣкъ, гдѣ лучше“, і т. и.

Мова Глібовицкого, взявши від 1866-го р., чим раз більше „твердне“, так що нарешті в 1871-ім р. переходить вже всяку мірку твердості; він пише, о скільки сам уміє, по московски. Се бачимо ось в яких разях: „Послѣдніе дни жизни Меѳодія“, — „Грамматическія упражненія въ старославянскомъ“, — „Первіе князья на Руси“. —

Такі теми ставив він ученикам до оброблення; очевидно, як сам писав, так вимагав, щоб і ученики писали. Ба навіть таке слово як Львів перекручує він на „Львѣгородъ“ в темі: „Овладе́ніе Львѣгорода Казмиромъ.“ З того ясно ви-

ходить, що Глїбовицкий старав ся учити „русской“ т. зн. **МОСКОВСКОЇ** а не рускої мови; руска мова у него не находила помилованя і ласки, у него вона лиш „малорускій языкъ“ (гл. Програм за 1865-ий р.), як єї між Русинами ніхто ніколи не називав і не називає.

На сю переміну в самім Глїбовицкїм і взагалї на переміну в поглядах тодїшньої рускої суспільности на рускість і єї цїли, головнo-ж на руску мову великий вплив мали подїї 1866-го р. В сїм році побили Австрію Прусакї під Садовою, (Königgrätz), а галицкїм полїтикам руским з давної Погодиньської кольтонїї привидїлось вже навіть, що Австрія розпадає ся в шматочки і тодї то набрали вони відваги дати вираз своїм правдивим думкам і оголосити в „Слові“ манїфест, що „рускі Галичани і Українці — з Москалями один і той сам нарід, що всі разом становлять по походженю, історїї, вірі, мові і лїтературі одну і ту саму націю¹⁾. Австрія виправді не розпала ся і Галичина не опинила ся, як сего бажав собі дехто, під „русским“ царем, але Глїбовицкий яко Галичанин уляг зовсїм поглядам галицко-„руських“ полїтиків, оставав завсїгди під впливом „Слова“²⁾, і ті погляди старав ся заціпляти в буковиньску молодїж. На стежцї, котрою Глїбовицкий пустив ся, повів его дальше московский славянофіл Ст. Шевирев (Исторія русской словесности преимущественно древней), після котрої він учив своїх

¹⁾ Гл. Пыпина и Спасовича Исторію славянскихъ литературъ т. I. 419.

²⁾ За часів Глїбовицкого редакція „Слова“ і Площаньський послають ріжні кпїжки до бібліотеки гімназіальної.

учеників рускої літератури; в тих думках піддержував его „одномишленник“ Іван Браник, що від 11-го вересня 1865-го р. став професором в Черновецькій гімназії, а зносини з консулатом російським певно нічим не причинили ся до того, щоб справити хибні поняття. Маючи заохоту в „Русській Бесіді,“ котра від початку (1869) ступила на „тверду“ дорогу, а будучи яко учитель рускої мови в гімназії без всякого надзору, дозволив він собі нарешті замість рускої мови учити „настоящаго русскаго языка.“ Сї его змаганя як найяскравійше виступають в 1871-ім р. т. зн. саме в пору, коли між галицькими партіями суперечка дійшла до крайних границь і на загальних зборах „Рускої Матиці¹⁾“ вибухла отверта вражда.

В такій науці треба глядіти жерела ріжних фраз о „историческихъ началахъ,“ „тысячелѣтію“ і т. и., які тепер часто чути від колишних учеників Глїбовицького, хоть звісно, поза тими фразами страшна порожня, бо і ціла его наука була без змісту; в такій науці треба глядіти пояснення, чому загал рускої інтеллігенції, що вийшла зпід руки Глїбовицького, або зовсім байдужний до народних справ, до рускої мови і єї літератури, або навіть ворожо відносить ся до всяких народних змагань і йдучи за своїм учителем проповідує єдинство культурне і літературне Руси-України з Москвою; в такій науці треба глядіти

¹⁾ Гл. Литературный Сборникъ издаваемый Галицко-рускою Матицею 1870. Отчетъ засѣданія общаго собранія членовъ Галицко-русской Матицы, отбывшаго ся на д. 27 Августа (8 Сент.) 1870 стр. 126, 127, 132.

причини, чому тота верства рускої інтелігенції відвертає ся від теперішности, від дійсности і або жие ідеалами Володимира Великого, Володимира Мономаха і другими давними ідеалами, що не мають з теперішністю нічого спільного, або буяє фантазією в незмірній, безграничній, єдиній, самодержавній, православній Русі і таким чином стає безхосенним членом теперішньої рускої суспільности.

Тую деморалізуючу і руйнуючу роботу Івана Глібовицького серед тодішньої молодіжи гімназіяльної підперла ще одна нещасна обставина. Безпримірне і безглядне перетягуване православних Русинів до Волохів, яким займав ся ревно і запопадно православний катехит висшої гімназії о. Калиновский, викликало у деяких учеників Русинів відпорну силу. Крім того природне почуте народне з розширенем світогляду через науку чим раз більше свідрувало в серці, і не в одного з молодих людей рвалося, щоб виявити ся якимсь ділом тим більше, що молодіж руска бачила, або радше чула про такий вибух почуття і самосвідомости народної серед старших Русинів — про засноване товариства „Рускої Бесіди“ в Чернівцях 1869 р. Так отже і ученики Русини з висшої гімназії почули потребу пригорнути ся тїснійше один до одного, сполучити ся до купи в якесь одно тіло, щоб тим зорганізувати відпорний рух, а также щоб взаємно у себе розбуджувати, заціплювати і підтримувати почуте народне. Початок до сеї організації вийшов від покійного Варнави Вільчинського, до котрого перший пристав Омелян Манастирский. Кинена гадка ширила ся чим раз більше, обговорювала ся між приятелями, так що нарешті

прийшло до того, що дійсно завязало ся, очевидно, тайне товариство руских гімназистів „**Согласіє**“ з статутами і 29-го жовтня 1870-го р. відбув ся при участі 23-ох членів перший загальний збір в мешканю покійного Івана Семаки. Ціль того товариства, як сказано в статутах, була: „возбужденіє русского духа, образованіє ся въ русскомъ языкѣ и товаришеска жизнь.“

Такі тайні товариства між учениками гімназіяльними се не новина. Звісні з життя галицьких гімназистів „громади“ і др., звісно также, що і Волохи в Черновецькій гімназії мали тоді таке тайне товариство. Покликували їх до життя сердечна приязнь між поодинокими товаришами шкільної лавки і ідеальні змаганя молодечого серця. Розвиваючи ся під добрими і щасливими обставинами, ставали такі товариства благотворною і підіймаючою силою для молодіжи, вони відтягали молодіж від злого, від зледащія, плекали між нею ріжні добродітели. І я належав до такого товариства, найгарнійші спомини з того часу лишили ся в моїй душі, а памятка по нїм зложена в двох томах „И. Онышкевича Руской Библиотеки,“ до котрої те наше товариство дало перший почин і котру своєю працею і грішми під верховним надзором і при помочи свого незабутного учителя видало¹⁾.

Прочитуючи протоколи засідань „Согласія“, бачимо также скрізь щире старане рускої молодіжи, осягнути свою ціль. Безнастанно читають ся лекції з рускої історії і рускої літератури, а

¹⁾ Історія „И. Онышкевича Руской Библиотеки“ розказана подрібно в „Буков. правосл. Календарі“ на р. 1894 в моїй автобіографії.

що правопись руска т. зв. історична або етимологічна становила для всіх непоборимі труднощі, то від часу до часу чути просьби продиноких членів, щоб учити рускої правописи, — одним словом бачимо щирі змаганя рускої молодіжи, повної гарних ідеалів, на дорозі освіти і духового поступу. Богато з членів „Согласія“ трібувало своїх молодечих сил на ниві поезиї, складало ріжні вірші, котрі відтак на вечерицях деклямовано: инші грали театр і т. д. Найкращі надії будили сї заходи рускої молодіжи, щоб сповнити завдане молодіжи і стати відтак потрібним членом суспільности.

І волоцненю рускої молодіжи поставлено сим товариством велику гать. Звісно, що шкільна власть уважала всіх православних за Волохів, се-ж визискували такі катехити як о. Калиновский до того, щоб справді румунїзувати руску молодіж. Злучившись в товариство, рускі православні гімназисти почали ставити опір румунїзацийній роботі о. Калиновского, почали заносити скарги до дирекції і т. п. Таким чином довели вони до зміни в науці православної релігії. В 1870-ім р. вийшла постанова, що „ті ученики, що не вмюють по волоски, мають побирати науку релігії і мають бути питані в тій мові, яку вмюють. Так учило ся сего предмету в низшій гімназії в тім році на 135 правосл. учеників 105 по волоски, 15 по німецки а 14 по руски“.¹⁾ — Ся зміна дотичить, як бачимо лиш низшої гімназії, а в висшій гімназії треба було православним Русинам все ще вчити ся релігії по

¹⁾ Гл. Programm des k. k. Obergymnasiums in Czernowitz 1870 стр. 74.

волоски; але-ж вже і ся постанова мала такі наслідки, що число православних Русинів в гімназії рікрічно росте, т. зн. властиво, що чим раз менше руских дїтній романїзує ся. Так 1871-го р. „на 142 православних учеників учило ся релїгїї 103 по волоски, 14 по німецьки а **23** по руски“, в 1872-ім р. „на 138 православних учеників училось 96 по волоски, 15 по німецьки а **27** по руски“. Назрештї таки сего року 11-го листопада устанавлено „для науки православної релїгїї на тутешній гімназії двох учителїв, так що один має вчити по волоски а другий по руски через всі 8 клас“. ¹⁾ Отсе величезний здобуток на ниві нашого народного відродженя, бо тим поставлено крінке забороло против румунїзацийних заходів православних катехитїв, а завдячувати сей здобуток треба живому почуттю народности серед шкільної молодїжи рускої, організації тої молодїжи в „Согласїю“ і заходам товариства „Рускої Бесїди“. Стараня „Согласїя“ були в тім зглядї справдї дуже великі. Всї постановили, щоб о. Калиповскому не відповідати релїгїї инакше, як по руски, а що не було книжок руских для православної релїгїї так як їх ще й доси нема, то удали ся ученики до редакції „Слова“ до Львова, щоб їм прислала потрібні книжки; ученики перекладали также волоскі книжки на руске, автографували се і таким чином самі бороли ся за руску справу. Така борба як пайскуточнїйше піддержала заходи „Рускої Бесїди“, щоб устанавлено осїбну православну руску катехитуру; вона як найбільше

¹⁾ Гл. Programm des k. k. Obergymnasiums in Czernowitz 1873 стр. 76.

причинила ся до того, що шкільна власть видала сю важну в житю народнім постанову. Отсе гарний бік діяльности товариства „Согласіє“. На православного руского катехита призначено старенького Ілїюца, що учив перед тим релїгїї в низшій гімназїї всіх православних. Від того часу і православні катехити мають вплив на долю руцини в Черновецькій гімназїї.

Гляньмо тепер в другий, меньше відрадний бік сего руху між рускими гімназистами. Вже на самім початку показала ся потреба грошей на утримане комнати, справлене книжок і т. и., а грошей, звісно, не заступить жаден хоть і як великий запал для доброї справи. Кажуть, що на тую цїль дав кілька ринських Василь Продан, о. Николай Гакман та може ще хто з старших Русинів, а нарешті відки не взяла ся гадка удати ся в тім зглядї до російского консула Кіра Дінжана з просьбою о запомогу. На перший раз пала десятка, відтак переконавши ся, що се молодїж „благонадежна“, бо коли прийде, то старає ся — очивидно, аби більше дістати, говорити по московски — сей плян піддав один з членів — давав консул і соткамш... і пристарав їм гарну бібліотеку на те, „чтобь обучались русскому языку и русской исторїи.“ Так отже на „Согласіє“ наложила свою руку чужа, для природного его розвитку нагубна сила. Дїтям з V-ої, VI-ої класи гімназїяльної тикалось сотки левів в руки, тим дїтий деморалїзувало ся... Зародок прегарної рослини, що заключув ся в добрім, щирім, непорочнім серцї рускої молодїжи гімназїяльної, виродив ся під тим чужим впливом в огидне бодряче, „Согласіє“ послужило до деморалїзації молодїжи, гроші дані консулом розбирали

члени понайбільше поміж себе, хто кілька захопив; тим привикала молодіж змалку до „пособій“, кривила для „пособій“ душею, упадала морально, а навчивши ся в тім віку молодечім служити мамонї і єї віддавати ся тілом і душею, лишила ся понайбільше такою і на далї¹⁾).

Наука рускої літератури замінила ся небавом в читане московських писателїв і московської літератури; любов до свого рідного, що дала почин „Согласію“, марніла; запал, з яким молодіж готовилась до праці для свого рідного народу, остигав і з часом всякі ідеали замінялись в холодне обраховане звучною монетою, за що відтак треба було величати чужих богів. Богато з перших членів „Согласія“ винесло ся потім до Росії (Продан Ис., Дашкевич, Григорович, Грабович...), тим осиротили вони свою рідну країну; иньші знов, стративши за молоду віру в власні сили, коротають тепер жите без пожитку для своєї вітчизни, вижидаючи з заложеними руками помочи і спасенія для себе і для свого народу від того, що їм колінь так щедро помагав. Лиш мала часть рускої молодіжи з „Согласія“ остала вірною своїм чистим народним ідеалам і в самім товаристві часто накликувала всіх товаришів до любви своєї рідної мови і батьківщини. Та скоро лиш той народний кружок збільшав ся і починав брати перевагу в товаристві, зараз консул довідав ся, що „Согласіє“ неблагонадежне і зараз переставали йти щедрі заемоги від консулату для „Согласія“, а пилили лиш просто в ки-

¹⁾ Про се довідав ся я дещо з протоколів „Согласія“, котрі є в моїх руках, а дещо від колишніх членів „Согласія“, як від п. Івана Тимінського і др.

шеню декотрих малців.¹⁾ Нарешті годі було молодим людям з такими ріжними напрямми своїх думок остати довше при купі; в лоні „Согласія“ витворив ся вже 1871-го р. „Братний Союз.“ Товариство се стояло на народнім ґрунті, а своєю задачею поставило попри образоване в рускій мові, літературі і історії ще також сьпів, збиране пісень, казок народних і т. д. і стало небавом видавати автоґрафовану газетку „Зазулю“, котрої одно число, що є в моїх руках, складає добре сьвідощтво про чесні змаганя товаришів „Братного Союза.“ Жаль, що не міг я роздобути протоколів з засідань „Братного Союза“; з них можна б багато дечого цікавого з життя нашої народної молодіжи з тих часів довідати ся... По відлученю одної часті молодіжи від „Согласія“ починають ся 1872-го р. сварні в „Согласію“ що до відношеня до „Братного Союза.“ Богато тоді говорить ся про партії між Русинами, були в „Согласію“ ще й такі (Козаркевич), що ось як говорили: „Много роздирают собі хавки над кулішівкою, а не знають, что она не есть нам вредна, но они думают, если „что,“ „очень“ і „как“ пишут, или говорут, то уже сут мудрії; також сүт такіі, которії понеже они отримуют гроші, за тіі гроші употребляют таких слів, якіі би їм еще большіі гроші принесли і старают ся своїм дателям подлизувати ся.“ Як бачимо, ніколи не переводили ся в „Согласію“ добрі, щирі елементи; ті члени „Согласія“ були звичайно противниками кулішівки, але-ж були народовцями і до нині остало ся багато з них

¹⁾ Про се знав п. Іван Тиміньскій багато цікавого розповідати.

більше або менше позиточними членами рускої суспільности. Вони а ще більше діяльність „Братного Союзу“ (на „Союзників“ мав мати вплив Іван Турчманович, гр. кат. сотрудник і катехит гімназіяльний) спиняли деморалізацію сіяну з ріжних боків поміж рускою молодіжюю і вчинили се, що ягась часть сеї молодежи остала вірною свому народови і свому краєви.

„Согласіє“ жило до кінця 1877-го р.; до него належали в послідних роках також питомці учительської семинарії і ученики з дяківської школи (даскалії). Найважнійшою причиною, чому „Согласіє“ перестало жити, було те, що щедра поміч посторонна для „Согласія“ перестала плисти, тай ученики гімназіяльні з основанем академічного товариства „Союз“ находили в тім товаристві те, того бажали осягнути заложеном своїх товариств. Перестали-ж „пособія“ йти задля того, бо консул від 1875-го р., т. зн. від заложения університету, заопікував ся рускими академіками. Майже всі Русини філолоґи, котрих я застав 1878-го р. на університеті, або з котрими я слухав класичної філолоґії, мали російську стипендію від консула в сумі 300 зр., котру побирали місячними ратами по 25 зр. — Се очевидно не вадило, що ті самі побирали також австрійську стипендію для Русинів 105 зр. Російські стипендисти мали по укінченю студий іти до Росії і дійсно тою дорогою вийшли до Росії: Григорович, Грабович, Війчук, Шушковский, Березовский, Подлуский, Фольварків; з ними вийшов і Кубішович. Дорогу до Росії промостили для нашої достояючої інтелліґенції Манастирський, Даникевич, Продан; нарешті в послідних часах вийшли туди два брата Жалковскі і Іван Клим — се

чей вже послідна жертва австрійскої Русі не для закордонських братів Русинів але для Росії, але се ледви чи послідний обяв тої деморалізаційної роботи, яка розшалашувала ся на Буковині в 70-их роках. Вправді свідомість народна і самопізнане чим раз більше будило ся у рускої молодіжи, а з ними ішло рука в руку щире бажане, служити свому рідному народови, своїй країні; але баламутство, засіяне раз межі молодю рускою інтеллігенцією, не дасть ся так скоро і з корінем виполоти; ще й тепер подибують ся люди, що падають в зручно порозоставлені сітти і так звільна приноровлюють ся до ходу в чужім ярмі, що їм відтак і на думку не прийде, що вони раби...

История „Согласія“ показує нам докладно, як успішно посторонні впливи підпомагали змаганя проф. Івана Глібовицкого, ворожі рускій мові і поглядам на природний розвиток рускої народности. А не було нічого тоді, що могло-б такі пагубні впливи професора рускої мови нівечити, не було навіть хрестоматій для науки нової рускої літератури, котра як би була в руках учеників, не одного була би спамятала і навчила, що теорії професора мильні і пагубні для нашого народу. Вправді появилася 1868-го р. читанка Тороньского для висшої гімназії, але галицька рада шк. краєва єї не затвердила і таким чином не була вона допущена до ужитку шкільного і на Буковині. Аж коли 1870-го і 1871-го р. появилася читанка Барвіньского і зайшла обаво, що сю книжку прикажуть уживати при науці рускої мови і на Буковині, тоді чим борше в короткій дорозі завів Глібовицкий (з 1872-им р.) на Черновецькій гімназії читанку

Торонського; розпорядження шкільної влади я на се не нахожу ніде! Зрештою в часах Глібовицького уживали ся ще ось які книжки: Граматика Осадци — очевидно видане друге з 1864 р. бо воно „твердше“; Читанка для низшої гімназії ч. II. і хрестоматія Головацького. Церковно-слов'янської мови в висшій гімназії учив Глібовицький після Міклошіча і р. 1867-го після Добрянського.

По семи літах такої діяльності на Черновецькій гімназії переніс ся Глібовицький яко професор рускої мови до саме тоді отвореної учительської семинарії в Чернівцях, щоб і там ширити свої погляди і ідеї і заціплювати їх в душу будучих учителів народних.

Місце Глібовицького заняв в гімназії на один (1872-ий) рік Северин Білінкевич, котрий в V-ій класі учив історії літератури XI в., в VI-ій класі крім відмінюваня старосл. дієслів після Міклошіча і читаня хрестоматії Головацького ще також історії літератури XII-го і XIII-го в., в VII-ій кл. повторяв старосл. відмінюване і науку о звуках а також вчив старосл. складні і читав хрестоматію Головацького, а в VIII-ій класі читав читанку Торонського, Слово о полку Ігоревім і вчив історії літератури XVIII-го і XIX-го в. В задачах той сам напрям що за Глібовицького.

По році переніс ся Білінкевич до учительської семинарії а его місце заняв **др. Клим Ганкевич**, але він учив руского від 1873—1875-го р. лише в висшій гімназії; в низшій гімназії учив тоді Іван Кубієвич, що переніс ся відтак до Росії, рідше Шармакевич.

За Кліма Ганкевича зміняє ся трохи напрям науки рускої мови. Він учить в V-ій класі

історії літератури XI-го в., в VI-ій кл. історії літератури XII-го і XIII-го в., в VII-ій кл. історії літератури XVII-го і XVIII-го в.; читанку Тороньського запровадив він також в VII-ій класі і читав її, як каже, з „естетично-критичними поясненнями“; в VIII-ій кл. читав даліше читанку Тороньського і вчив історії літератури XIX-го в. Вже в тім розкладі науки, особливо-ж в тім, що читанку Тороньського читали ученики вже і в VII-ій кл., бачимо поступ. В задачах подібують теми з новішої літератури як: „Головні естетичні і психологічні моменти в Наталці Полтавці“, „Значеніє Котляревського в нашій літературі“, „Яке значеніє мають приповідки і пісні народні“, „Житіє простолюдина ведля Основяненка“, „Характерь Гамаліи“, „Природно-волнисты (?!) ходь фантазіи Шевченковой“, „Для чоґо становить выступленіє Котляревського епоху в нашій літературі“, „Значеніє Квітки в нашій літературі“, „Характерь Наталки“, „Характеристичні знамена нашихъ лиричнихъ сочиненій“, „Характерь поезій Шевченковыхъ“ — ба навіть такі як: „Бесѣда при заложенію читальнѣ“!

Така наука була в силі розбудити інтерес до духового життя Руси в теперішности і заґріти серце молодіжи до свого рідного народу, при такій науці — по Глібовицкім — ученики мов на світ народили ся, хоть правду сказавши і та наука не була така, якою має бути наука рускої мови в школах середних. „Тверда“ мова Глібовицкого трохи помякла і тим також наближили ся ученики до дійсности. В тій обставині мав „Братний Союз“ свою опору.

На ті часи припадає також значне розши-

рене прав рускої мови в Черновецькій гімназії. Дня 11-го листопада 1873-го р. постановила шкільна власть, що наука гр. кат. релігії в тутешній гімназії має уділяти ся в рускій мові не лише в IV-ій кл. але також в I-ій, V-ій, VI-ій і VIII-ій кл. Правда, з сею постановою зайшли до Черновецької гімназії і учебники релігії Гушалевича, Понеля і Цибука, в котрих руска мова в найогиднійший спосіб покалічена, але все таки се новий здобуток, а учебники могли з часом, як се вже дійсно стало ся, замінити ся другими, ліпшими що до мови. Релігії учив Русинів уніятів о. Стрийський (1874—1878), муж вельми симпатичний, котрий ще й сьнівом знав приеднати не одно молоде руске серце для свого народу. „Согласіє“ просило о. Стрийського, щоб учив сьпіву, і він радо підняв ся сего труду.

1875-го р. в осені став др. Клим Ганкевич секретарем університету і суплентом для рускої мови і літератури на університеті в Чернівцях, а на опорожнене місце учителя рускої мови в гімназії повернув назад з семинарії учительської **Северин Білінкевич**, і учив єї аж до р. 1890-го, в котрім зістав іменованій професором математики і фізики в учительській семинарії в Чернівцях.

З Білінкевичом повернули назад в гімназю часи, засади і ідеї Глібовицького. По короткій полекшії для рускої мови за Ганкевича наступила для неї знов тяжка доба.

Першого року т. зн. 1876-го остав ще той сам плян науки, який завів Ганкевич. В низших клясах іде наука граматики, читання, писання, як се зрештою і тепер дїе ся, а в висших клясах наука старословенської або церковнословенської мови і історії літератури аж до найновіших

часів. Але вже 1877-го р. наступила така зміна, що в VII-ій кл. учить Білінкевич історію літератури XIV-го, XV-го, XVI-го, XVII-го і XVIII-го в. і читає читанку Тороньського, „з естетично-критичними поясненнями,“ а в VIII-ій кл. читає читанку Тороньського, бере крім того метрику і поетику але не вчить історію літератури XIX-го лише XIV-го в.! Від того часу історія літератури XIV-го в. — найже хто збагне, чому іменно XIV-го віку?! — все а все припадає на VIII-му класу аж до р. 1888-го, в котрім в VIII-ій кл. учить він нарешті історію літератури XIX-го в. „з відповідним читанем.“

Що до задач, то знов повертають майже дословно теми Глібовицького, як: „На себя ропщи...“ і т. д.; а „граматическія упражненія въ старословянскомъ“ в V-ій, VI-ій ба навіть в VIII-ій кл. ідуть правильно аж до р. 1886-го, в котрім перший раз читаємо: „Письменныя упражненія въ переводѣ изъ старорусского“; відтак такі „упражненія“ Богу дякувати більше вже не подибують ся. Правда, бувають також теми із новітньої літератури рускої, особливо пояснення ріжних приказок руских писателів як Котляревського, Квітки, Костомарова, Шашкевича, Устияновича, Шевченка, Могилянського, але при тім кидає ся в очи страшна недбалість учителя, котрий в 1883-ім р. дав в VIII-ій класі ось яку тему: „Характеръ Наталки Полтавки (в драматичномъ сочиненіи тогожь имени Григорія Квѣтки¹⁾)?!“

В мові Білінкевича можна видіти найріж-

¹⁾ Gl. Programm des k. k. Obergymnasiums in Czernowitz 1883 стр. 46.

нійші і найнужнійші відтінки твердості „язичія“: подекуди, як 1878-го, то знов аж 1889-го р. подибує ся одно, двоє **Ѡ**, звичайно-ж перемагає „середне язичіє,“ але воно доходить в 1880-ім р. до того, що Білінкевич сьміло (не вже-ж і се після приписаної граматики Осадци?) уживає форм як: **древняго**, **перзійскаго** і т. д. Оттаке хвильоване в мові п. Білінкевича має свою причину в загальнім ході життя народного в тих часах на Буковині і є немов его відблеском. Коли в „Рускій Бесіді“ підіймали сьмілійше голову елементи народні, тоді Білінкевич уважав за відповідне, трохи з твердості „язичія“ попустити, коли-ж „обединителі“ почували ся вповні панами без суперників, тоді твердість „язичія“ доходила до найвишого щєбля. В 1884-ім р. народовці взяли верх в руских товариствах, від того часу чим раз більше мякне мова Білінкевича і наближає ся до мови народної, а від часу як я разом з проф. Гартнером в пропамятнім письмі до міністерства просьвіти а відтак в „Minoritätstrotum“ виказав всі надужитя і цілу самоволю учителів рускої мови в трактованю тої мови, від тоді навіть такі учителі як Білінкевич не мали вже більше відваги при збільшеній прилюдній контролі плюгавити до непізнання лице рускої мови.

Справа мови поступила также і задлятого наперед, що змінено учебники, чого народовці довгий час надаремно від Ради шкільної домагали ся; нарешті сама кочечність довела до того. Годі було дальше учити з книжок, що стали ся бібліографічною рідкістю; отже насамперед заведено замість хрестоматії Головацкаго хрестоматію Огоновскаго 1883-го р. в V-ій а

1884-го р. в VI-ій класі. Що отся хрестоматія перша удостоїла ся ласки п. Білінкевича, пояснюю ся тим, що вона містить виймки староруского письменства, писаного більше або менше церковциною. Але ж різниця між тими хрестоматіями величезна. Досить сказати, що Головацького хрестоматія сягає лише до половини 14-го в. і містить лиш голі старорускі тексти, між тим коли хрестоматія Огоновського іде до кінця 17-го в. і всюди подає літературно-історичні замітки і поясненя, писані чистою рускою мовою, так що з неї можна справді мати загальний образ староруского письменства. Се перша путня руска книжка в Черновецькій гімназії, вона промостила дорогу другим. 1885-го р. ввійшла вже замість Другої читанки з 50-их р. Читанка Романчука до I-ої, а 1896-го р. і до II-ої класи. 1887-го р. була вже в III-ій і IV-ій кл. Читанка Партицького; остала ся ще лиш з давних книжок Читанка Тороньського, котрої ніяк не хотів залишити Білінкевич, а замість котрої завів що йно Шпойнарівський 1891-го р. Читанку Барвіньського. Так отже в часі від 1883-го до 1891-го р. зайшла незаметно важна зміна в науці рускої мови в Черновецькій гімназії, а з переходом єї в руки **Сергія Шпойнарівського**, котрий завів также намість Граматики Осадци Граматику Огоновського, стала ся вона чисто рускою. Змінилась вона і в пняшій згляді. Коли Білінкевич відносив ся до повіреного собі предмету недбало і з очевидною відразою, радо пускав учеників з години, одним словом обходив ся з ним по мацошину, що очевидно мало дуже лххий вплив і на учеників; коли він позволяв собі кптити з Шевченка, а на

запитане учеників, чому не дозволяє писати за-
дачі мовою Шевченка, відповідав, що то мова
хлопська; то тепер бачимо дбалість і любов до
рускої мови в учителя, а се мусить таке і в
учеників викликати самі чисті чувства. Коли
старі книжки а з ними і учителі були пострахом
учеників, бо годі було їм молодим зовсім нало-
мити свій язик до твердих утворів старої, по-
найбільше штучної мови, годі було привикнути
до дивачного вислову, то в нових книжках най-
шли вони свою знакому живу і рідну мову, ко-
трою в творах майстрів руского слова могли тепер
любувати ся. Таку живу рідну мову а ще до того
в майстерскім обробленю наших писателів при-
ємно чути, з нею вступила і охота в учеників
єї учити ся. Мимоходом мушю згадати ще про
одну важну зміну. Коли перед тим ученики крім
своїх книжок, писаних, як сказано, огидною, твер-
дою, нечуваною мовою, звичайно нічого иньшого
і не бачили, бо ніхто не дбав о відповідну бі-
бліотеку для учеників — се не лежало в інте-
ресі давних учителів рускої мови, — то тепер
за старанем Шпойнаровского мають вони для
свого ужитку богату руску бібліотеку гімнази-
яльну, в котрій находять підмогу свого знаня,
підпору в пізнаню рідної мови. При такій науці,
як тепер, і при тій дбалости про руску мову є
повна надія, що і духове жите буковиньської Ру-
си небавом значно оживить ся, бо минули вже
на завісди нещасні години для рускої мови в
Черновецькій гімназії, не стане вже там учитель
тої мови єї висьмівати... Наконєць зайшла ще
одна дуже важна в своїх наслідках зміна в ко-
ристь рускої мови. По довгій і тяжкій боротьбі
(від 1886-го р.) заведено парешті 1893-го р. в

книжках шкільних щироруску правопись, і мова шкільних книжок стала щироруска. Сей факт становить безперечно початок нової доби для розвитку рускої мови. Коли-ж зважити, що поперх 40 лїт треба було на те, щоб стати на тїй точці; коли подумати, кїлько то щирого стараня, заходів і праці пішло на се, щоб довести науку рускої мови до того стану; коли застановити ся, кїлько то лїт пройшло через те марно для духового житя буковиньської Руси, кїлько поколїнь стало ся через те неужиточною і безхосенною, або як Шевченко каже, гнилою колодою в житю народнім, мїжтим коли иньші народи наперед поступали: тоді стане нам ясно перед очима величезна шкода, яку нанесла така наука народному організмови, тоді стане нам жаль за страченим марно часом на непотрібні і шкідливі експерименти московщя рускої інтелїгенції.

І в иньшїм напрямї запустила руцина в послїдних часах глибоше свій корїнь в Черновецькій гімназїї. Русини унїяти дїждали ся 1884-го р. науки релїгїї у всїх класах в рускій мові; нарештї заведено 1889-го р. для тої науки замість Цибикив, Попелїв книжки уложені рускою мовою. І православним Русинам полекшало. Замість Ілїї Чунтуляка, що прийшов 1878-го р. по уступленю Ілїуда на руского катехиту до гімназїї і через десять лїт трохи що не перевів всїх православних руских учеників то просьбами то грозьбами на Волохів (він застав 88 руских учеників православних а лишив 46!) і в тїм лише і бачив цілу свою задачу, обняв сю катихетуру 9-го серня 1888-го р. по довгих коровадах о. Евсевій Іванович, що пильно дбає о науку віри Хри-

стової (число руских учеників православних вже підняло ся значно понад давний стан). Але-ж підручники для сеї науки ще дуже лихі що до мови (або їх і зовсім нема) і треба конечно як найскорше постарати ся о них.

Так отже що йно 1890-го р. або аж 1893-го р. почала ся в Черновецькій гімназії така наука рускої мови, якою вона повинна бути; чей і плоди будуть з неї добрі і здорові. Короткий час була вона в руках молодої і доброї сили п. Антона Кліма, бо Шпойнаровський перейшов 1893-го р. до учительської семинарії, але небавом Шпойнаровський повернув назад до гімназії.

Рускої мови учать ще в отсих двох школах середних на Буковині: в Черновецькій православній висшій школі реальній і в учительській семинарії.

Висшу школу реальну засновано з православного релігійного фонду найвисшою постановою з дня 6-го лютого 1862-го р., але що йно 4-го вересня 1863-го р. відбуло ся посвячене і отворене єї, причім владика Євг. Гакман промовляв по волоски і по німецьки. Волохи старали ся всіма силами, щоб мова викладова в сій школі була волоска, бо-ж удержує ся вона з правосл. релігійного фонду, котрий вони завсїгди ще уважають своєю виключною власністю, а що не було ні учителїв Волохів, ні книжок, то мова викладова стала німецька, але в відповідній постанові ось що сказано: *Endlich wird es dem Zwecke dieser Anstalt — der Verbreitung und Förderung gewerblicher und industrieller Bildung in der Bukowina ganz entsprechend sein, einige Gegenstände, nachdem eingeborene Lehrer herangebildet sein werden, in der Muttersprache (очи-*

видно має се значити: по волоски) zu lehren, um so die Schüler in den beiden Sprachen (т. зн. в волоскій і німецькій мові) auf jede Stufe zu heben, welche ihnen einen weiteren ausser der Schule gelegenen Fortschritt in industrieller Bildung möglich macht. Die Bestimmungen über die Theilung der Gegenstände müssen dem erstbezeichneten Zeitpunkt überlassen und können derart durchgeführt werden, als es bereits an der böhm. Oberrealschule in Prag geschehen ist.¹⁾ Так знала про волоску мову дбати правосл. консисторія з Євг. Гакманом на чолі, що отця школа є властиво, правда, поки що лиш на папері, німецьковолоскою що до викладової мови. Про руску мову ніхто і не згадав. Добре ще, що заведено там руску мову яко предмет обовязковий для Русинів.

Першим учителем єї (від 9-го вересня 1863—1865-го р.) а заразом і катехитом православним був о. **Сид. Мартинович** теперішній парох в Оршівцях, шкільний товариш о. Сид. Воробкевича, один із сьвітліїших людей свого часу. Він учив єї в пяти клясах після отсего пляну: I-ша кл.: Formenlehre. Das regelmässige Nennwort, das Wichtigste vom Verbum. Lautgesetze in ihrer Anwendung auf Flexion und Orthographie, einfacher Satz nach der Grammatik von Osadca. Uebungen im Lesen und Vortragen nach dem Lesebuche von Kowalski. II-га кл.: Ausführliche Behandlung des Verbum. Satzlehre mit der Anwendung der wichtigsten Grundsätze der Moduslehre. Interpunction und Orthographie. Uebungen im Lesen und Vortragen nach dem Lesebu-

¹⁾ Гл. Erster Jahresbericht der gr. orient. Oberrealschule in Czernowitz 1865 стр. 32 сл.

che von Kowalski. III-та кл.: Tempus-, Modus-, und Casuslehre. Znsammengesetzter und verkürzter Satz. Osadca. Kowalski. IV-та кл.: Ergänzende Wiederholung der Grammatik, Wortbildungslehre. Das Wichtigste aus der Verslehre. Uebungen im Lesen und Vortragen. Andeutungen über den Charakter der Aufsatzgattungen der gebundenen und ungebundenen Rede. Chresthomathie von Głowacki. V-та кл.: Uebersicht altslovenischer und ruthenischer Laut- und Formenlehre. Wiederholung der Wortbildungslehre und der Syntax. Erklärung altsloven. Sprachdenkmäler. Entwicklung des Alruthenischen und möglichste Vergleichung mit dem Neuruthenischen. Що йно по 1866-ім р., вже за часів другого з ряду учителя рускої мови Олександра Прокоповича відбувала ся наука і в VI-ій класі, і то: Wiederholung und ausführlichere Behandlung des Lehrstoffes der V. Classe.

Оба сї учителі були лише суплентами для того предмету і та провізорія тривала аж до 1870-го р., доки не обняв сего місця **Лев Кирилович** (умисно висланий на се 1865-го р. до Відня з стипендією реліг. фонду 500 зр. на науку) перший рік яко суплент, а відтак яко професор.

Із наведеного пляну можемо судити, оскільки наука рускої мови була добра і хосенна. Та не сам лиш плян, далеко більше добра воля, щирість і любов учителя до предмету рішають про успіхи і хосенність науки. Реальна школа була в тім згляді щасливіша ніж гімназія в тих часах. Оба учителі, а особливо Прокопович, стояли сьвідомо на стороні рускої народної мови і з его науки помимо лихих книжок і помимо

такого пляну, що на найвисшій кляси клав Головацького хрестоматию і більш нічого, виносили ученики чималу користь. Ще і те мало своєю добру сторону, що оба вони були заразом православними катехитами, отже і при науці релігії супроти учеників Русинів пало деколи руске слово.

1869-го р. вийшов новий плян науки для шкіл реальних на Буковині на підставі устави крайової з дня 30-го квітня 1869-го р. В нїм висказана ціль науки рускої мови сими словами: *Richtiges Sprechen und Lesen, Kenntniss der gesammten Formenlehre und Syntax, Fertigkeit im Uebersetzen leichterer Lesestücke aus dem Ruthenischen und in das Ruthenische* — а для цілої реальної школи: *Eingehendes Verständniss der Formenlehre und der Syntax; volle grammatische und stylistische Correctheit im Bearbeiten leichterer Themata. Uebersichtliche Kenntniss der altslavischen (так!) und der daraus hervorgegangenen Literatur.* Предмет науки розділений на поодинокі кляси так, що в перших 4-ох клясах має скінчити ся наука граматки, в V-ій кл. повторити ся і доповнити, а в VI-ій кл. має подати ся „*Uebersicht der altslavischen (так!) und altruthenischen Laut- und Formenlehre*“ і пояснити ся старословен. памятники порівнюючи їх з новорускими, нарешті в VII-ій кл. приходить огляд літератури від найдавніших до найновіших часів.

Коли-б нарешті і згодити ся на такий плян науки рускої мови, — він обов'язує по нині — помимо того, що для пізнання рускої літератури полишено в нїм дуже мало часу, то на такі учебники як Ковальського Читанка, Осадци Гра-

матика, Тороньского Читанка (в V-ій кл.) і Головацкого Хрестоматія (в VI-ій і VII-ій класі!) які до неї уживали ся, ніяк не можна було пристати. А удержував їх аж до найновішого часу, доки нова правопись не зробила їм кінець, ніхто иньший як — се чиста іронія — учитель рускої мови, котрий хоть має обовязок учити єї і рускої літератури, не хотів про неї — се зрештою неслыхана річ — особливо в послідних часах нічого і чути. Щасте ще, що 1872-го р., тоді коли і в гімназії і здає ся з тих самих причин заведено Читанку Тороньского, бо відтак і се було-б вже неможливе. Рускої мови в реальній школі учить крайній ворог всего, що руске; він виражає ся про руску мову, пр. про мову „Бібліотеки для молодіжи“ видаваної Ом. Поповичом, що єї видумали женевскі соціялісти і т. п. Чого-ж очікувати від его учительської діяльності?

Ще в початках свого учительюваня Кирплович не відзначав ся такою ненавистію до повіреного собі предмету науки. Хоть мова его і тоді була потверда, то в темах до задач бачимо багато живих питань нашої літератури; особливо-ж любує ся він в розборі поодиноких творів, в описаню поодиноких характерів, виведених у наших писателів. Старанности годї і в тій добі (меньше більше до р. 1879-го) у него запримітити, бо ось який дивогляд подибуємо між его темами 1879-го р.: „Добрыи и злыи стороны руского народа схарактеризовати посля Квѣтки (!) „Наталья Полтавка“¹⁾, або 1882-го р.: „Въ якомъ свѣтлѣ представляетъ намъ Ко-

1) Gl. Fünftehnter Jahresbericht der gr. orient. Ober-Realschule in Czernowitz 1879 стр. 87.

тляревский (!) въ „Шельменко Денщикъ“ житє руского дворянства свого времени ?¹⁾). Та се ще нічим проти того недбальства, а навіть ґрайної ненависти, до всего, що руске, яка опанувала Кириловича в 80-их роках, особливо-ж від 1887-го р. Зміркувавши, що наука рускої мови остає без найменшого надзору, бо ані директор ані інспектор, не уміючи єї, до неї не мішали ся, а не маючи на стілько почутя обовязку, щоб нею щиро і без надзору зайняти ся, став він, найшовши ся в такій компанії як Глібовицкий і Білункевич — отсі три учителі рускої мови немов звязали ся тоді на згубу рускої мови — зовсім на лад їх плюгавити єї, а в своїх темах до задач залишив всякі живійші питання духового життя Руси. Нарешті посунув ся так далеко, що без обиняків каже про себе в програмі з 1884-го р. „geprüft für russische Sprache, lehrte russische Sprache“²⁾). Взагалі дійшло до того, що гіршою та наука вже бути не могла. Чи-ж диво, що такої рускої мови, якої учив Кирилович, ніхто учити ся не хоче? Правда не богато в реальній школі буває Русинів, звичайно около 10, 20, але і Волохів мало що більше — в послідних роках збільшило ся число Русинів значно, так що Русини навіть перевисшають Волохів (в 1893-ім р. є Русинів 46, число Волохів значно менше, а складають ся на него переважно жиди з Румунії і деякі Русини знад Прута), — а пре-

1) Гл. Programm der gr. or. Ober-Realschule in Czernowitz 1882. стр. 47.

2) Гл. Programm der gr. or. Ober-Realschule in Czernowitz 1884. стр. 26.

цінь волоскої мови учило ся вже 50—60 учеників, а рускої 9—24! При такім станї науки можна-б се уважати навіть щастем, що так мало хто з тої науки користав. Тепер нові книжки, нова правопись припиняє трохи тверду заго-нистїть Кириловича.

Для доповнення того сумного образу в ре-альній школі треба ще додати, що і катехитуря дістала ся в руки чоловіка, що не знає по ру-ски. По смерті Олександра Прокоповича був ко-роткий час Сид. Воробкевич правосл. катихетою, а від 1872-го р. его брат Григорій Воробкевич. 1881-го р. в лютім пішов він на парафію до То-порівців, і від-того часу катихитуря перейшла в руки Волохів. Короткий час заступав катихету знаний Чунтуляк, відтак 1883-го р. іменованій Волох Кока катихетою. Руского слова при науці релїгії не почути, і екзорти для православних відбувають ся лише в волоскій мові. Русини уні-яти вчать ся і доси релїгії у латиньского ка-тихети...

Остає ще одна школа середна в Чернівцях, в котрій учать рускої мови, а се семинария учи-тельска. Важне се завсєдене наукове тим, що з него виходять учителї народні, що маюгь нести сьвітло науки і під найбіднійшу стріху скрізь по Буковині. Заснована учительска семинария муж. з шкільним роком 1871-им, а женьска (лише 2 роки) з 1872-им. Помимо того, що Буковина по-требує найбільше учителїв руских і волоских, викладова мовя в сій школі німецка. Правда, розпо-рядженем міністерства осьвіти з дня 20-го серпня 1871 ч. 9529 справу викладової мови в семинарії учительській так полагоджено, „що деякі пред-мети попри німецку также в мові волоскій а

зновиньші в мові рускій мали викладати ся,“ і для уділюваня науки в мові волоскій іменувало міністерство учителя Дрогілього, а для уділюваня „паралельної науки“ в рускій мові знаного нам Глібовицшого¹⁾, але директор сеї школи Ісопескул умів так справу повести, що лиш німецка мова остала ся дійсно мовою викладовою. Вже ся обставина дуже некористно впливає на будучих учителїв народних. Лихі сторони німецкої науки могла-б, і то лише в части, лагодити добра наука рускої мови. Коли-ж і та наука лиха, тоді очевидно вийдуть з тої школи учителї, що понайбільше ширити муть серед темного народу хиба пострах перед школою.

На жаль довгий час справді так було, бо після того, що вже вперед говорено, досить було-б сказати, що учителем рускої мови в семінарії учительській від 1872—1890-го р. був звісний **Іван Глібовицкий**. (В послідних двох роках Глібовицкий був недужий, отже заступали его одив рік сучлент Іван Клим, котрий пізнійше виніс ся до Росії, і Білїнкевич, саме тоді іменованний професором для математики і фізики в учительській семінарії). Глібовицкий розтаборивши ся в учительській семінарії і почувши в собі яко професор (в гімназії був він лише побічним учителем) силу, ступив ще один крок наперед: замість рускої мови став він тут учити вже чисто московскої, казав питомцям купувати собі Pihlemann-a Leitfaden zur Erlernung der russischen Sprache, в школі висмівав всякі

¹⁾ Bericht der k. k. Lehrer- und Lehrerinnenbildungsanstalt in Czernowitz über die Schuljahre 1870/71 bis 1895/96. Czernowitz 1896 стр. 22 сл.

дашки (ô, ê, î), називав їх „политическими гро-
мозводами“ і т. д. Відповідно до тих своїх по-
глядів називає він руских питомців семінарії
Russen і Russinnen.¹⁾

Книжок до сеї науки уживав він тих са-
мих, що приписані були для буковинських шкіл
народних.²⁾ Таким чином учителї не могли ні-
чого більше знати понад те, що вмiли ученики
шкіл народних.

Учив він без всякого ладу, звичайно казав
слабшим дещо читати, а дiнших учеників цукав
домiв: дуже часто посилав, так само як Білін-
кевич в гімназії, всіх домiв, мовлячи: йдiть так,
щоб директор не бачив! Задачі давав дуже не-
правильно, а класифікував навгад.

От така то була та наука, що мала слу-
жити взірцем для будучих учителiв народних.

1) Гл. Bukowinaer Lehrer-Schematismus für das Jahr
1875 виданий Глiбовицким, стр. 81—85.

2) Який дух вiяв з тих книжок, найліпше пізнати
з того, що пр. в Первій рускій читаниї з р. 1887-го, уло-
женій Кириловичом в спілці з Шкурганом і Поповичом,
при вчисленю словянських племен на стр. 169-ій про-
пущено одно з обох, або Русинів або Москалiв, хоть на-
ведено навіть Словаків; що на стр. 167-ій говорить ся
про Новгород яко „найбільше місто наших предків“, а
про Київ і одним словом не згадує ся, хоть всі літописи
називають Київ матірю руских городів і т. и. Всі ті
книжки писані „язичієм“, і мусіли такими бути, бо
інакше не були-б апробовані Глiбовицким, котрий через
довгі літа мав немов монополі апробати в своїх руках.
Порівнай зрештою написане мною в спілці з Гартнером
Minoritätstotum.

Не треба і казати, що який першовзір, такими вийшли в великій часті і учителі, котрих за 16 літ виховало ся під рукою Глібовицького споре число.

Не багато що та наука поправила ся під наслідником Глібовицького проф. Ружицьким. В р. 1893-ім був іменований професором рускої мови в учительській семінарії Сергій Шпойнаровський, котрий зараз таки взяв ся направляти давні хиби. По двох роках прийшла вона в руки **Антоня Клима**. Судячи по его дотепершній праці, можна мати повну надію, що він заведе лад в тій науці, і що вже на завсїди скінчили ся нещасні часи плюгавлення рускої мови в сїм науковім заведеню і завитала для неї лїпша доля.

В женьській семінарії учить рускої мови проф. Лев Галицький.

Що до релїгії православної питомці Русини тут так само упоследжені як в школі реальній. Спершу мусїли вони учити ся релїгії по волоски, бо сего вимагали катехит Попескул, Боднарескул і Чунтуляк. Опір питомців зорганїзований свого часу Ом. Поповичом довів до того, що катехити Боднарескул і Чунтуляк стали викладати релїгію по волоски і по німецьки¹⁾, а питомці могли відповідати і по руски. Стан той триває і доси.

Серед таких сумних обставин розвивала ся цілі десятки літ аж до найновїйших часів трохи не вся руска інтелїгенція на Буковинї, бо-ж се

¹⁾ Характеристично, що той сам Чунтуляк, котрий в семінарії учительській не хотїв і слова викладати по руски, став відтак руским катехитом в гімназії!

і є ті три заведеня наукові, що єї доси при-
способляли²⁾).

Руска інтеліґенція не виносила з тих шкіл
жодного позитивного знаня рускої мови і літе-
ратури. Вона не навчила ся там ані говорити
добре по руски, ані правильно виражати свої
гадки в письмі. Їй не подано огляду духового
житя Руси. У всім тім, що саме становить вла-
стиву ціль науки мови в середних школах, чула
вона від своїх учителів самі недорічні баламут-
ства. Але що ще гірше, від учителів своїх учи-
ли ся цілі покоління буковинсько-рускої інтелі-
ґенції не любити і не шанувати своєї рідної
мови, ба навіть єї зневажати; від них перей-
мала молодіж, бути байдужною до рідної мови;
вони заціплювали в молодецьке серце всю ту де-
моралізаційну отруту, що викликає розклад в
народнім організмі — одним словом учителі ті
нанесли буковинській Русі невіджаловану шкоду,
котрої полагоджене вимагає багато часу і праці,
бо-ж воно може наступити що йно з цілковитим

²⁾ Інші школи середні на Буковині, як заснована
1862-го р. коштом православного реліґійного фонду гімна-
зия в Сучаві, відтак гімназия в Радівцях і знесена вже
низша школа реальна в Сереті мало що входять тут в
рахубу раз задля того, що мало хто з Русинів вчить ся в
тих школах, а по друге і задлятого, що в них зовсім не
вчать рускої мови. Лише в Сучаві учив якийсь час проф.
Рента в двох відділах рускої мови, і оскільки нам відомо
чистої рускої мови, але відколи він перейшов на черно-
вецьку гімназию, устало там і тої трошечки науки. Стар-
ня руских товариств, щоб завести в тих гімназиях науку
рускої мови бодай яко предмету надобовязкового, остали
доси без успіху.

відродженем і відновленем інтелігентної класи народного організму. Цілющим же средством на розвіянє всякого заціпленого такою наукою самодурства є позитивне знанє, і таке знанє повинна подавати школа. Школа є підвалиною духового розвитку кожного народу і яка школа, таке і духове жите народа. В послїдних часах положено основи до поліпшеня науки рускої мови управильненем рускої правописи і заведенем чистої народної рускої мови в школах на Буковині. Чей і овочі з такої науки будуть ліпші!

Добутки сеї розвідки ось які:

1. В цілїм 40-літнім періодї науки рускої мови в середних школах на Буковині треба відрізняти три доби:

а) в першій добі учителями рускої мови є (православні) сьвященники; вони розуміють цілї сеї науки так, шо вона має служити перед усїм церкві, проте церковщина перемагає;

б) в другій добі учать рускої мови (гр. кат.) богослови невисьвячені; интерес сьвітський виступає на верх, але сильні ще впливи церковщини; з тої мішанини цілий і интересів являє ся серед тодішних політичних обставин в добутку московщенє рускої мови;

в) при кінці сего періоду обіймають науку рускої мови учителї сьвітскі, у котрих цілї науки сама руска мова і єї література.

2. Хибн в науцї рускої мови мають свою причину в недостатку всякого хоть би найменьшого надзору із сторони шкільної власти. Анї інспектори шкіл краєвих анї директори тих шкіл, де учать рускої мови, не уміють і не розуміють рускої мови, не обізнані з єї потребами, зовсїм не дбають про неї: нема

для неї ані пляну, ані інструкцій, ані книжок; вона здана зовсім на ласку і неласку учителїв.

4. Хоть звільна, але чим раз більше визволяє ся православна Русь буковинська зпід переваги волощини і стає на власні ноги. Почуте національне росте.

4. При кінці періоду замітний величезний поступ в кождім зглядї.

До того засновано 1896-го р. при новоствореній низшій гімназії в Чернівцях рускі паралельні класи. Почавши від р. 1874-го безпостанно упоминали ся Русини о руску гімназію на Буковині. Нарешті дочекали ся по 22 літах сповнення свого оправданого жаданя. Але не обійшло ся і тут без того, щоб виразну цісарску постанову, після котрої при низшій гімназії в Чернівцях мали ся отворити паралельні класи з рускою викладовою мовою, на шкоду Русинів не обкрито. В т. зв. руских паралельках викладає ся тепер лише латина і математика по руски, всі иньші предмети по німецьки. І знов треба заходити ся коло того, щоб рускі паралельки стали дійсно рускими. Та в кождім разі се важний здобуток: рамки рускої мови розширено, а руским дітям все таки улекшено приступ до висшої освіти і є повна надія, що тоті паралельки достарчать буковинській Руси щиро рускої інтелігенції.

Помалу, дуже помалу, але певним кроком ступаєм наперед.

XI.

Пробуджене почуття національного на Буковині.

(Рік 1848-ий. — Поцівська революція. — Гуцульський бунт. — Самостійність Буковини. — Волохи а Русики. — Національні ідеали Волохів: Велике Воеводство Волоске і національна митрополія волоска. — Владика Гакман. — Несподівана перерва.)

Прийшов пам'ятний рік 1848-ий. В місяцю лютім вибухла революція в Парижу. Зараз потім рух революційний перекинув ся до поодиноких німецьких держав, а скоро надійшли вісти про се до Австрії, то і тут звіяла ся така сама буря. Народи стали домагати ся — спершу в адресах і петиціях, відтак острійше — знесеня цензури, свободи науки, явности суду і участи в управі державній, одним словом — волі. Перший повстав Відень в марті, Мадяри-ж з Кошутом на чолі виступили з своїми особними жадами, з иньшими знов Хорвати, з иньшими Чехи, Поляки... А Італіяни в Ломбардії і Венеції повстали просто на те, аби відорвати тоті краї від Австрії. Настали тяжкі часи для Австрії: тут треба було в Ломбардії вести війну, в котрій нарешті Австрія побідила (в битві під Кустоцою 25-го линія 1848 і коло Новари 23-го марта 1849), а тут знов утихомирити народи. Вже 15-го марта 1848 приказав цсар оголосити, що зносить цензуру, дозволяє на утворене національної гвардії і обіщює скликати послів вибраних міщанами і краєвими станами, аби надати новий устрій державі. Тоту обіщяну конституцію оголошено 28-го квітня. Та нею не були вдоволені народи і в маю повстали нові

забурення у Відні, а німецькі краї вислали своїх послів до Франкфурта на загальнонімецьку раду; Слов'яни ж зібрали ся дня 2-го червня осібно в Празі на слов'янський конгрес. Але і тут вибухли небавом забурення і конгрес мусів розійти ся. Аби вийти з прикрого положення, цїсар скликав на день 10-го липня раду державну. Але тепер трудности прокидають ся де инде. Хорвати і Серби підняли бунт против Мадярів, в вересню-ж, дня 28-го, повстали Мадяри против Австрії, Мадярів підпер знов (в жовтні) Відень, ледви-ж Відень утихомирив ся, вибухло в листопадї повстанє у Львові. Серед тих загальних забурень зібрала ся цїсарска родина на нараду, а наслідком того було, що цїсар Фердинанд відказав ся від престолу, а правліне Австрії обняв дня 2-го грудня цїсар Франц-Йосиф. Народи в радї державній, що задля своєї безпечности радила від 22-го листопада не в Відні але в Кромержу, ішли дуже пиняво, ба і становиско єї в часї повстаня Мадярів не було зовсім певне; тому дня 7-го марта 1849 розв'язано раду державну а рівночасно оголошено нову конституцію з дня 4-го марта 1849. Аби-ж здусити повстанє мадярське, рішив ся цїсар Франц-Йосиф просити Росію о поміч. В маю 1849-го р. було вже російське войско в Угорщині, дня 11-го липня занято Будапешт, а дня 13-го серпня піддали ся Мадяри. В Австрії настав знов спокій.

Буря, яка зірвала ся в тих часах над Австрією, досягла і Буковини, і на Буковині вибухли 1848-го р. свого рода революції; перша з них звернена була против владики Гакмана.

Причини тої революції були такі: Владика Гакман, вихований в абсолютистичних часах,

завів в управі диєцезії більше деспотичний лад. Консисторія у него не мала жадного значіння, єї голос уважав він лише голосом дорадчим, всім хотів бути він сам т. зн. єго ординарият, сьвященників, як виражає ся один сучасник подій, о. Димитрій Семака,¹⁾ не уважав він нічим иньшим, як лиш ціном, котрим лиш одні руки махають і молотять. Та єму добросердечному чоловікови були-б сьвященники все таке вибачили, але не так канцлерови консисторському і секретареви ординариятському, сьвітському чоловікови Константинови Чеховському. Оттого то незлюбили сьвященники дуже, бо він „доїв“ їх немилосердно і в тім перебрал всяку мірку. Утиски, які виходили від Меттерніха на цілу Австрію, не були зовсім такі діткливі нашим панотцям, як утиски канцлера консисторського. Тому то коли Австрія стала против Меттерніха, по стало буюковинське духовенство против владики євого задля єго секретаря. На чолі руху станув професор богословія Каличук, він уложив письмо до владики, котре підписали всі професори, винявши свояків владики Николая і Іларіона Гакмана. Міжтим скликав владика в перших днях мая деяких сьвященників зпід Чернівців на раду в деяких справах і о виборі депутатів, котрі мали у Відни предложити петицію. До зібраних сьвященників промовив владика так прихильно і ласкаво, що між сьвященниками ухвалено подякувати владиці за сє. Каличук

¹⁾ О. Димитрій Семака, парох Руского Банилова, був участником тих подій і описав їх подрібно в листі до Василя Ласевича. Лист сєй надрукований в „Буковинських Вѣдомостях“ з р. 1897 ч. 38—41 і 43—45.

яко речник депутації не залишив сеї нагоди, щоб владиці не висказати і того, чого духовенство від него домагає ся. Владика се страшно розлютило. Він скликає на 27-го мая священників з цілого краю на нараду про реформу цілого стану церкви, єпископства, консисторії, протопресвітератів, священників, монастирів, дотації і платні священників і дефіциентів, священничих вдов і сиріт і т. д. Гадка однак була така, щоб всі священники видали свій суд на Калинчука, бунтівника і еретика. Призначеного дня зібрало ся зверх 200 священників в Чернівцях. Тут виступили священники як найострійше против владики, до священників прилучили ся ще также і бояри¹⁾, грозили скаргою до патри-

¹⁾ Гакман осуджує їх (боярів) о підюжене і захопу, бо в своїм „Sendschreiben“ 1865 (стр. 211) каже їм виразно в очи: „Вже 1848-го р. е по н у к а н о одну часть мого духовенства, аби мені загодїяла прикрїсть і сама себе обезчестила.“ Судячи по тїм, яке становиско супроти Гакмана взагалї і в тїй справі з осібна займає Bucovina (порів. річник 1849 ч. 6, 7 „erbärmlicher Zustand der Diöcesanverwaltung,“ ч. 10 „Unsere Hoffnung war die Reorganisierung des Consistoriums, waren die neuen Assessoren,“ ч. 18, 21, (1850) ч. 17 „Wir lebten der Hoffnung, dass die Diöcesanzustände unter der eifrigen und thatkräftigen Mitwirkung der neuernannten Consistorialbeisitzer, nachdem die letzteren nunmehr auch von dem h. Ministerium, ohne geachtet des bischöflichen Widerspruchs, bestätigt wurden, einer baldigen gründlichen Verbesserung zugeführt werden. Der Herr Bischof schien diese Regierungs-massregel als einen Gewaltstreich gegen das Episcopat zu betrachten...“), можна думати, що закид Гакмана супротив боярів оправданий.

ярха і до намістника, кажуть, що дехто носив ся з гадьбою детронізувати Гакмана а Калинчука вибрати владикою, котрий в тій надії вже навіть мав вислати свою жінку в монастир, але Гакман, котрий з початку навіть не хотів прийняти депутації сего собору, відтак попустив, з своїми противниками помирился, Чеховского відправив із становиска канцлера²⁾, обіцяв зробити асесорами консисторскими професора Ів. Калинчука і духовника семинарії Теофтиста Блажеевича і таким чином ціла буча закінчила ся тим, що „Николай Гакман весь собор запросив до себе, де в владичім винї можна було купати ся,“ а владиці справили „прекрасну серенаду з ліхтарнями, музикою і співами семинаристів.“

Оттак перешуміла тота пошівска революция.

Другий далеко серйознійший бунт підняли 1848-го р. Гуцули під проводом посла до ради державної Лукіяна Кобилиці. Лукіян Кобилиця вже перед кількома роками, як пише Bucovina 1849 ч. 1 стр. 6, плюндрував паньські ліси і був за се засуджений черновецьким судом кримінальним на кількамісячний арешт і відсидів свою кару³⁾. Тепер ставши послом внїс він не-

²⁾ Bucovina ч. 6. з дня 30-го марта 1849 пише так : „Der von unserem Bischof im Monate Mai (1848) auf die Vorstellung und den Wunsch des Clerus, und man kann wohl sagen, des ganzen Landes suspendierte Consistorialsecretär Herr C. Czechowski ist endlich von der h. Landesstelle quiescirt worden.“

³⁾ Про розрухи в Гуцульщинї перед 1848 р. гл. Олександра Колесси: Юрій Коссов а н. Львів 1893. стр. 29 сл.

бавом по отвореню ради державної там скаргу „в імени богатѣх громад задля побоїв і захоплення ґрунтів через дідичів“⁴⁾). Таких петицій увійшло відтак до ради державної більше, особливо від громад: Мігова, Лукавець, Бергомет, Вижиця і и. задля ріжних утисків⁵⁾). Сам Кобилиця писав в тій справі дня 2-го серпня 1848 до сьвященника з Пласкої, „аби він скликав депутатів з Путилівщини і їх запитав ся, чи хочуть вони, щоб ґрунта належні до нашого околу а забрані нам від дідичів назад нам віддано. Скоро депутати собі того бажають — а Іван Пуреш має прецінь письма, то нехай зроблять просьбу до ради державної, в котрій окрім дідичів має бути также докладно подане, кільки нашої землі поодинокі домінії мають в посїданю. Тоту просьбу нехай відтак посилають менї, аби єї передати радї державній.“⁶⁾

В радї державній відбувала ся через цілий майже серпень нарада над знесенем всіх непубличних тягарів, сполучених з землею; важне було при тім питане, чи має ся за знесене паньщини дати відшкодоване, чи ні. Посли буковинські всі окрім Краля голосували дня 31-го серпня против відшкодованя, але остали в мень-

⁴⁾ Verzeichnis der im Reichstags-Bureau eingelangten, vorgelesenen Eingaben Nr. 172. Gl. Verhandlungen des österreichischen Reichstages т. IV. стр. 24.

⁵⁾ Тамже Nr. 573, 608, 618, 620, 623, 624, 626, 630, 633, 634, 635, 636.

⁶⁾ Сей лист Кобилицї, писаний по німецки, відступив менї о. протоєр. Андрійчук до ужитку. Єго отримав адресат 3-го жовтня 1848-го р.

шости.¹⁾ Може бути, що Кобилиця вже тоді стра- тив був надію на те, що рада державна в тій справі Гуцулам щось допоможе.

Саме в тім часі (в вересню) вибухло повста- не Мадярів під проводом Кошута против Австрії; 5-го жовтня Кобилиця був ще на певно у Від- ни, але як з Відня перенесено раду державну задля революції в Відни до Кромерижа (перше засідане в Кромерижу відбуло ся 22-го листо- пада, послідне в Відни було 7-го жовтня), то Ко- билиці в Кромерижу вже не було. Він здаєть ся знюхав ся з Кошутівцями.

Під кінець грудня чуємо вже про бунт Кобилиці в гуцульських горах. Урядова Gazeta Lwowska ч. 5 з 1849-го р. подає таку допись: „З Черновець під кінець грудня пишуть: Соймо- вий депутат Лукіян Кобилиця поступив собі як чоловік нікчемний, в горах підбурив хло- пів на циркулі з верхности місцевої, підмовив їх, аби кинули ся на чужу вла- сність, припняв собі до грудий білу стяжку нібито подарунок від цїсаревої і розголосив, що три відзнаки депутата на его убраню є цїсар- скі ордери, котрі отримав на те, аби в горах зробив порядок. Відтак казав від кожного хлопа в селї побирати цванциґера і відповідну скіль- кість кукурудзи, ходив горами завсїди в това- ристві кількох сот почасти узброєних хлопів, видавав засуди, іменував самовільно судіїв і присяжних а так само і інших начальників на місце домінії і зчинив межі хлопством таке ве-

¹⁾ За відшкодованем було 174 а против 144 голоси. 36 послів (межи ними посол з Черновець Краль) здержало ся від голосованя.

лике збурене, що багато властителів дїбр муїло утїкати із своїх маєтків, а циркул вислав чим скорше дві компанїї піхоти і один віддїл гузарів для подавлення бунту в горах і зловлення того короля, як его називали ті хлопи, що ходили з ним. Кобилиця утїк відтам, як кажуть, до Кромерижа. Але циркул донїс вже високій власти о тїм его поступку.“

Але Кобилиця не утїк до Кромерижа.²⁾ Небавом явив ся він знов на Буковинї. Про се пише Visovina 1849 в ч. 1-ім ось що: 5-го сїчня 1849 рознесла ся чутка, що Бем із Семигороду впав в Буковину, через то настав великий переполох, але два днї пізнійше надїйшли спокійні вїсти. „Та небавом почуте безпечности знов розвіяла трївожна вїстка, що посол до радї державної Кобилиця (руський мужик), із Сиготу, куди він утїк перед кількома недїлями задля попередного збунтованя гір, нараз, безпосередно перед нападом Бема, зявив ся в горах між своїми земляками, рускими Гуцулами, їх цїлком сьміло скликав і спонукав до того, щоб мали наготовю гроші, живність, овес і сїно для віддїлу повстанцїв, який мав там зявити ся;

²⁾ Се бачимо докладно із запитаня посла Сераковського дня 1-го лютого в радї державній: „Від отвореня ради державної в Кромерижу, каже він, нема тут посла Лукіяна Кобилицї; оскільки знаю, не має він відпустки.“ На се відповів президент, що канцелярїя ради державної не знає, де Кобилиця пробуває. Задлятого то ухвалено дня 6-го лютого 1849, що Кобилицю не уважає ся дальше послом і розписує ся новїй вибір. Gl. Verhandlungen des österr. Reichstages IV. 714 і V. 2 а также Gazeta Lwowska ч. 18 з р. 1849.

щоби задалегідь відмовили участи в ополченю, яке мало пізнійше приготувати ся, як і взагалі всякої помочи при робленю заряджених зрубів в горах на угорско-семигородській границі і щоби у всім були готові підпомочи і по приятельському прийняти у себе повстанців... Енергічні зарядження циркулу, безпроволочне обсажене руских гір значними відділами піхоти і кінниці, нарешті поставлене кількох шибениць здусили лихого духа в зародку і привели підюджених Гуцулів знов до розсудку. На жаль удало ся головному виновникови Кобилиці знов уйти перед рукою справедливости, він утік знов в сусідний Сигот до повстанців, до котрих вступив здає ся в службу.⁴

Кобилиця нагнав таки на добре страху нашому циркулови, бо при організації ополчення наказано дня 6-го марта 1849 в інструкції, аби в Вижницькім і Путилівськім „непевнім“ повіті дуже перебірчиво поступати „і всіх більше або меньше компромітованих прихильників Кобилиці виключити від участи в ополченю.“¹⁾ Від него і далі не було спокою. Висовіна з дня 4-го квітня 1849 (ч. 7) доносить знов: „Лихої слави Кобилиця з своїм небезпечним агентом Бірлюю Миронюком зявив ся знов в горах між своїми (рускими) Гуцулами і пускає громадам небезпечного тумана, захоочує їх до нападу на паньскі ліси і пасовиска і до того, щоби видержали в опорі: він їм небавом прийде в поміч з угорскою армією. Викликаний через те дух бунтівничий став грізний особливо в околицях Бергомету, длятого вислав циркул цілу компанію вой-

¹⁾ Bucovina 1849 стр. 16.

ска в ті околиці і починив иньші енергічні за-
рядженя. Компанія войска розмістила ся після
приказу циркулу в Бергометі і околиці. Комісар
циркулярний Вер веде цілу справу, аби насамперед
спинити напади на паньскі ліси і пасовиска,
аби вислідити і строго покарати виноватих, аби
поучити громади і їх не спускати з ока, аби як
найострійше і безпощадно покарати всіх бунтів-
ників і ворохобників, аби слідити за рухом між
селянами і держати їх в карбах, аби зловити
Кобилицю і его агента Бірлу Миронюка. Тоті
рішучі зарядженя повинні нарешті довести до
остаточного утихомирення руских²⁾ гір.“

З тої самої газети довідуємо ся далі, що
циркулярна комісія в Бергометі написала дня
5-го квітня письмо до сусідних доміній, „що бун-
тівник Кобилиця запевнив селян в тих гірських
сторонах, що він дня 12-го с. м. з угорськими
повстанцями вмаширує до Буковини і мужиків
зробить безмежними панами краю. Тоті
поголовки є не лише загально розширені, але
і слідством доказані. А що найдено вже ріжні
сліди, що Кобилиця з лихої слави Василем Бірла
Миронюком завсїди ще в тих гірських сторонах
бушує і мужиків заохочує до збруї, аби з пов-
станцями, на котрих надіяли ся, прогнати вой-
ско і власти, то комісія взиває домінії, аби вони
починили енергічні поліційні зарядженя.“

Оттак енергічно взяли ся власти до по-
давлення бунту, бо небавом він міг був роз-

²⁾ Той додаток „руских,“ що вже третій раз в Ви-
совін-ї повтаряє ся, мав очевидно на ціли, показати пра-
вительству, що Русини взагалі небезпечний для держави
елемент.

ширити ся на цілу північну Буковину. Бо і „положене селян в околицях межі Прутом а Дністром, як пише Висовіна дня 13-го квітня 1849 в ч. 8-ім є просто страшне. Біда і нужда дійшли там до нечуваних границь. З одного боку тамтогорічний неврожай, часткове знищене збіжа саранчею, холера, з другого боку збаламучене і виссане визволених (в тій частині краю понайбільше руских) мужиків через нікчемність шахраїв, писарів покутних, а особливо через їх мужицких депутатів до ради державної (зананого Коблицю, Моргоша і Кирстого) найчуднішими обіцянками, довели їх до того, що вони давно вже і того дещо, що зібрали, пустили, худобу за безцін попродали, або потратили задля великого недостатку паші і тепер не маючи нічого, без помочи і без поради, виставлені хиба на страшну голодову смерть. Є села, де люди вже від кількох неділь їдять січку або мелене жолуде змішані з кукурудзяною мукою, або варять голі качани в воді і таким напитком старають ся своє жите ратувати і т. д.“

Але вже дня 19-го квітня Висовіна подає таку вістку, що з неї можна-б заключати, що бунт Гуцулів вже закінчив ся. Висовіна пише: „Мужики дають нашому циркулови дуже багато до роботи... Сими днями привели сюди около 20 мужиків із руских гір арештованих, котрі мають належати до прихильників Коблиці, що завсїди ще десь укриває ся, і на котрих паде велике підозріне в тім, що підбурювали гірські громади і були ватажками при нападах громад на панські лїси і пасовиска. Шкода, яку зробили тоті громади тамошним дідичам на

дереві, незвичайно велика; дідичі подають її на 200000 пнів. Навіть те, що в останніх днях явився в тих сторонах сам пан начальник циркулу, не могло тим спустошенням помимо войскової асистенції зробити кінця. Аж ароштоване найнебезпечніших людей і часткове їх евентуально асентироване викликало пожадані наслідки.“

Відтак не чути вже нічого більше про Кобилицю, хіба що і отсею вістку подану дня 17-го червня в Висоціна віднести-б до руху викликаного Кобилицею: „Дня 7-го червня напали угорські повстанці із Мармарошу в двох місцях на Буковину, переступили іменно через нашу границю коло Селятина і коло Путилова, але повернули назад; було їх около 100 мужа.“

Так прошумів той аграрний рух в Гуцульщині, звернений особливо против нелюдських панів Джурджувана, Айваса та Василька, без дальших наслідків; але як глибоко він занав в душу Гуцулів про се свідчать пісні і перекази народні зложені на Кобилицю.³⁾

Коли тоті дві ворохобні мали характер більше суспільно-економічний, класовий, то трета справа, яка в 1848-ім р. дуже живо займала бо-дай деяких Буковинців, була в культурнім згляді великої ваги для буковинської Русі, — се справа відлученя Буковини від Галичини і признаня її самостійним коронним краєм з власною управою. Хоч не революцією, але все таки рішучим словом старалися Буковинці се перенерти.

Зараз таки в червні 1848-го р. вносять вони петицію в тій справі до міністерства, ко-

3) „Житє і Слово“ 1894 т. I-ий стр. 143 сл.

тру міністерство відступило дня 3-го серпня с. р. до порішення радї державній (ч. 183). Посли буковинські, котрі окрім одного Антона Крадя, посла з Черновець, були самі мужики і то 2 мужики волоскі: Мирон Чуперкович (Турагумора) і Михайло Боднар (Радівці), а 5 мужиків руских: Юрій Тіменш (Чернівці), Василь Кирсте (Садагура), Іван Долинчук (Сучава), Василь Морґоч (Кіцмань), Лукіян Кобилиця (Вижниця), після народности поділили ся в тій справі на двое¹⁾. Волоскі мужики вносять в радї державній і від себе ще петицію (ч. 474) „um Gleichstellung mit den anderen Nationen, Trennung von Galizien“ і т. д., а рускі послы Морґоч, Кирсте і Долинчук (ч. 700) просять, „dass die Bukowina mit Galizien verbunden bleibe“. До тих прилучив ся і Кобилиця (ч. 825) з такою самою просьбою

¹⁾ Дивним дивом, що навіть при оцній справі чисто мужицкій рускі послы мужики волоским не довіряють. Треба було вибрати в радї державній комісію відшкодованя за паньщину, з Буковини не вибрано до тої комісії жадного посла. Чуперкович і Боднар протестують против того, що з Буковини ніхто не вибраний (гл. Verhandlungen des österr. Reichstages II. 344 і 403). Против того заявляють всі пять послів руских, що вони длятого не будуть вибирати до тої комісії жадного посла з Буковини, „бо вони самі не уміють по німецки, а до иньших і трох послів буковиньских, хоч вони і уміють по німецки, не мають жадного довірія. Длятого просять, щоб їм було повволено, вибрати собі свого заступника зпоміж меньших послів, або щоб їх зовсім приділено до комісії Галицкої.“ (Тамже II. 350).

з додатком „und um Regelung der dortigen Zustände“.²⁾

²⁾ Дістали-ж наші послы за те від орґану Волохів Bucovina! „Край, каже Bucovina (1849 ч. 1), се не тоті 4 тупоумні мужики, що стоять на найнижшій щєблї культури, не вміють ні читати ні писати ані не знають німецької мови, що то їх провідник і голова Кобилиця є криминальником, бо за плюгавий злочин (нищене домінікальних лїсів) був перед кількома роками засуджений черновецьким ц. к. Судом карним на кількамісячний арешт і сю кару відсидїв, котрий від місяця жовтня не сидить в радї державній, а займає ся ворохобнею і задля зради держави підчас нападу віддїлу повстанцїв Бємових на Буковину шибеницю собі заслужив, а від неї спас ся лиш тим чином, що утік; край се не тоті 4 мужики, що задля нашої нещасної устави виборчої на нещастє і на сором нашого краю сидять тепер в радї державній яко его заступники, яко уставидавцї австрійської держави і дають ся за ніс водити деяким інтриґантам, аби просити за злученєм Буковини в Галичиною. Горе краєви, що над его долею рішають такі заступники, горе державі, що від таких уставидавцїв має діставати свої устави. Чи-ж можливо уважати таку шайку за заступників цілої австрійської провінції? Чи-ж могло слово тих 4-ох йолошів (ідіотів) в очах авторів знаної програми (лївиць) уважати ся більше вартним, ніж слово двох інтелїгентних і чесних буковинських послів мужиків Чуперковича і Боднара, а особливо характером і освітою знаменитого посла міста Чернівцїв, тутешного префекта гімназії пана Антона Краля, котрі однодушно з великою ревностю і посвьяченєм боронять автономії нашого краю, себ-то чести і щастя краю, против тих 4-ох виродків?“ І ще кілька раз називає їх Bucovina übelberüchtigte, blödsinnige, stupide Bauern

Пішла агітація і в краю, і виборці Гурагуморського повіту петицією (ч. 771) „протестують против наміру посла Чуперковича, відділити Буковину від Галичини“, за те передає Чуперкович петицію громад Гурагумора, Лішешти і Брашка (ч. 835) „wegen Trennung der Bukowina von Galizien und anderen Einrichtungen.“ Німець Король промовляв в раді державній за відлученем.

Рішене справи проволікалось. Дятого 20-го січня 1849 їде депутация під проводом Гагмана до Оломунця, аби єї предложити самому цїсареві, а за одним заходом удає ся і до Кромєрижа і предкладає раді державній ще Прометогія в тій справі дня 8-го лютого 1849. Нараз цїсарске слово справу рішило, в наданій цїсарем конституції з дня 4-го марта 1849 узнано Буковину осібним самостійним краєм коронним. Отже сповнилось бажане Буковинців, а властиво, як се зараз побачимо, бажане невеличкої, але тямущої громадки Волохів. Бо відлученя Буковини від Галичини жадало ся головно на тій підставі, що Буковина волоский край. В петиції, предложеній 1848 цїсареві,³⁾ каже ся виразно. що Буковина хоть малий край, але є „репрезентантом осібної романської нації“; що „переважно найбільша часть мешканців Буковини знає лиш мову волоску“; там жадає ся прав лиш для мови волоскої⁴⁾. За вихідну точку до тих жадань бере ся факт, що Буковина була частиною Молдавії, що Буковинці є Молдавани т. зн. Волохи, що „розділ князівства не міг розірвати сильної природної звя-

³⁾ Zur Begründung der Bukowinaer Landes-Petition. Wien 1848 стр. 6 і 20.

⁴⁾ Тамже стр. 7 і 20.

зи, яка лучить Молдавію і Буковину⁴, і що на буковинських Молдаван, коли вони одержать волю, споглядати муть мільони братів „тужливими очима.“⁵)

В „Promemoria zur Bukowiner Landespetition“ (Відень 1849) говорить ся ще більше рішучим тоном, що Буковина ніколи не належала до Галичини, що се волоска земля, і опрокидає ся всякі иньші проекти що-до управи Буковини.

Для нас цікаве буде відсвіжити собі в пам'яті особливо те, що думали і виразно казали про Русинів ті, котрі побивали ся тоді за самостійністю Буковини. Не хотіли вони, щоб Буковина оставала далі в звязи з Галичиною, бо у Львівськiм соймі прийшло-б до національних борб. Поляки яко елемент більше культурний і розвитий не схотіли-б зречи ся свого першенства, але „те саме з далеко більшою певністю треба сказати і про елемент руский, що що йно виринувши на верха всіма силами дбає, аби себе скріпити, і задля свого непосредного сусідства більше небезпечний. З тим елементом мусіла Буковина ще за панованя системи передмартової нераз завзято бороти ся; на него, хоть і не виключно, спадає вина за немалу часть політичного запустіння нашого краю, его релігійного упослідження, его національного застою. Що-ж природнійше як те, що засів недовірія, огірчення, явного і тайного ворогованя, які той елемент в добі передмартовій за відомостю і тихим, безмовним дозволом краевого правительства засіяв на спокійних нивах Буковини, тепер буйно роз-

⁵) Тамже стр. 6, 13, 44.

ріс ся і на сівача стягнув антипатію народу? Явне і на перекір всім уставам серед білого дня виконуване душехватство, підбурюване громад против їх парохів, лїцитація в долину з належитостями за треби церковні, аби привабити собі душечки, шахрайські викази одновірців, аби засновувати парафїї, самовільна влїзливість в чужі парафїяльні права, в церкві і школи неунїятів, безнастанне дискредитоване і денунційоване в правительстві всеї старшини віроісповідних противників, несправедливе накладане конкуренційних і иньших видатків на членів пньшого віроісповіданя, і таких багато иньших випадків як найбільше нетолерантного і безсердечного місіонарства, про які можуть дати свїдоцтво політичні регїстратури в Чернівцях і у Львові, а яке в цивілізованій державі пустилось в рух християнами против християн, — се між живим ще поколінням Буковинців незатерті причини відчуженя, ненависти, релїгійного фанатизму і політичної опозиції против висиланих з Галичини місіонарів руского походження і грекоунїятского віроісповіданя, против тих неспотрібних мучеників пагубного апостольства. Нехай собі і буде так, що перший товчок, заохота і провід того місіонарства безперечно виходив від пануючої церкви державної, то все таки ненависть краюго населеня мусїла перед усім і найбільше зверьтати ся против воюючих в першій лїнії руских лєнклерів, а зарівно і против тої часті Галичини, відки вони виходили і де була їх резерва, і котру треба було уважати головною кватирою, що вела релїгійні, національні і політичні операції против Буковини. Доки триває ще тога обонїльна національна задрість і

вражда поміж Волохами а Русинами — а треба напевно цілого віку чоловіка, аби вона погасла — можна буде вправді тоті елементи злучити в однім соймі, але не зближити до себе, не погодити; а без зближення народів, без згоди неможлива успішна спільна праця, хиба лише арифметична згода, безнастанний примус, фізична перевага одного народу над незгідливим, безнастанне напружене, що грозило-б завсїди розривом“ — так стоїть в Prometheus на стор. 9-ій і сл.

Не хотїли вони, щоб Буковину розділити і руску часть прилучити до Галичини (а волоску до Семигороду) бо... бо Русинів на Буковині після їх думки, винявши хиба 10.000 гр.-католицких душ, не було. Вправді (стр. 11) „і на Буковині, в долині Надпрутській і в гірських сторонах змежних з Галичиною розсїв ся — і то зовсїм не виключно, але лиш переважно — руский елемент так, що навіть осїлі там Волохи говорять по руски попри свою рідну мову, а багато таки лиш по руски. Але з тої причини зараз таки казати, що в сї ті, що говорять по руски, е рускої народности, було-б передвчасно і фальшиво. Бо хоть і не можна заперечити, що змежи 100.000 душ, що говорять в цілій Буковині по руски, прийшло 20.000 із Галичини і Червоної Руси на Буковину ріжними часами, особливо-ж в часї пересїдувань релїгійних в Польщі і тут осїло ся, то і сего годї не признати, що мова е вправді найзнаменитшою і найважнїйшою, але зовсїм не однісенкою познакою народности, лише звичаї, обичаї, навички, а особливо віра заважають тут своїм так само важким голосом; що отже 80.000 Волохів, котрі говорять по руски, тим самим, що уживають сусїдної мови, ще

не вирекли ся своєї і не пристали до рускої народности. Думати инакше ще менше дозволено, бо прецінь галицький Русин в гр.-католицькій вірї привик бачити головну прикмету, а тої прикмети у 80.000 Волохів, уживаючих рускої мови, нема, а почасти нема єї і у властивих Русинів-зайдів.“

Оттак доказано тут як на долонї, що Буковина є чисто волоский край. Але помимо того, що Русинів, як ось доказано, на Буковині майже нема, обіцїе ся їм на випадок оголошеня Буковини самостійним краєм повну рівноправність. А що перевага волоска Русинам не зашкодить — то лише перевага руска могла-б Волохам зашкодити! — дає ся в Pro memoria (стор. 19) такі докази: „Волоский елемент є толерантний і не займає ся пропагандою; оба народи живуть з собою в згодї і в єдности, — Їх що йно в послїднім десятку лїт юдителї-місіонарі против себе натровили і підбурили“; оба елементи в церкві і школі рівномірно заступлені; „Волохи і Русини сидять мирно і приязно коло себе в одній і тій самій консисторії і кождий говорить своєю мовою, відправляють богослужене в одній церкві, учать в одній школі, виховують ся в одній семинарії“ — так як би то в тім всїм, що сидять в одній консисторії... виховують ся в одній семинарії, була запорука против волоскої переваги! — „владика буковинський вислав прецінь до міністерства просьбу, аби при заснованю нових, при реґуляції старих і при реформованю виспих шкіл руский елемент мав рівні права з волоским“; в педаґогії учать по руски. „Все те є лиш знаки ще щирїйшої згоди обох елементів в будуччинї, коли вони зможуть на підставі рів-

ноправности мирно і без нарушеня розвивати ся і образувати ся попри себе і поміж собою. А се лиш тоді сповнить ся, коли Буковина стане самостійною провінцією, і Русини не будуть мати нагоди, бачити охорону і підпору в своїх численних галицьких руских братах і в соймі з рускою перевагою, бо се могло-б їх легко спокусити, надужити ту силу против Волохів, котрі не мають таких плечий.“ — Очевидно, Волохи від такої покуси обезпечені...

Звернувши (стр. 21) утагу Австрії на те, що єї з огляду на сусідство з „великою північною державою“ треба приеднувати симпатії особливо тих сусідних народів, що їх відламки сягають на австрійську землю, треба дбати о позискане для себе всіх Волохів через надане буковиньским Волохам повної волї, ганьбить ся наконєць в *Protopogia* (стр. 22) тих 4-ох послів буковиньских, що посьміли обставати за здукою Буковини з Галичиною : вони збаламучені, глупі, неписьменні, ідеями аграрного комунїзму напхані і заражені самолюби, їх змаганя ворожі краєви, ворожі Волохам, їх наміри явні — вони бажають наш край зрусчити. Полишити Буковину в звязи з Галичиною значило-б тільки, що переводити скрито тихцем, але цілком певне винародовлене Волохів.

Оттак уміли буковиньські Волохи в 1849-ім р. стати в обороні своєї народности; сама оборона інтересів волоскої народности напевно приносить їм честь, але з другого боку явне фалшоване правди, нікчемні і нічим неоправдані напасти на Русинів галицьких — бо де-ж тоті страшні слїди ще страшнійшого душехватства та місіонарства?! — страшна ненависть і за-

взятість против зовсім немічних тоді Русинів, византійське лукавство при заявленях згідливості і миролюбивості і т. п. кидають дуже темну тінь на їх поступоване¹⁾. У всякім разі в тім виступленю Волохів в 1849-ім р. ми бачимо свідочтво певної політичної дозрілости Волохів; між ними подибуем бодай кілька людей з ширшим світоглядом, кількох патріотів, котрі интерес волоскої нації уміли представити навіть яко интерес краєвий, так що згадану петицію і пропамятне письмо підписували не лиш Волохи, але і Німці і — Русини, не зважаючи зовсім на волю Русинам бесіду тих письм. Як мало було тоді у Русинів буковинських свідомости національної, і як Волохи уміли всім Буковинцям забити баки, що Буковина волоский край, показує ще і той факт, що владика Гакман, явивши ся на чолі депутації в Оломунці дня 20 го січня 1849 р., аби цїсареві Франц-Йосифови зложити поклін Буковини, в своїй промові говорить лиш від імени „*Vucovina Romanen*“. А прецінь в тій депутації був ще і Русин Николай Гакман, був і Німець Краль, були і Вірмени!²⁾ Гакман брав здає ся, слово *Romanen* „Волох“, як ще і доси богато буковинських мужиків, в значіню „православний“!

Взагалі Волохи тоді рухнули ся. Під подумом нового вітру владика Гакман скасував латиньську, а завів викладову мову волоску в бо-

¹⁾ Волохи і по нинішний дєнь все одноі і тоі самоі піють; нічого не забули, нічого не навчили ся. Такі безпідставні клевети на Русинів становлять і доси головну збрую волоску против Русинів.

²⁾ *Vucovina* 1849 ч. 1 стр. 1.

гословескім закладі. За старанем Русина владики Гакмана і православної консисторії заведено науку волоскої мови в філософічнім закладі, а відтак також і в реорганізованій гімназії Черновецькій. — Русини-ж спали. Якихось жадань, або хотьби бажань, впливаючих із живої свідомости національної, Русини буковинські тоді не мали. До них можна-б віднести отсі характеристичні слова Тацита, висказані про кого иншого: „Байдужні до всего, осягнули вони найтяжшу річ на свѣті, що навіть не відчували найменшої потреби мати яке небудь бажане“. Без осібних проте заходів, а просто лиш силою проголошеної тоді рівноправности народів заведено також і науку рускої мови в Черновецькій гімназії. Отсе заряджене заскочило Русинів буковинських, можна-б навіть сказати, напрасно і зовсім неприготованих. Від тої постанови виходив, може бути, що йно перший виразний товчок до освідомлення руского загалу, що Русинам можна, ба навіть треба почувати себе Русинами; тим ставилось до Русинів виразне запитане, чи хочуть вони учити ся рідної мови в школі, се-б то признати ся до Русинів, чи може мають бути чим иншим — треба було рішати ся.

Богом а правдою сказавши, і у загалу Волохів буковинських не було ще тоді живійшої свідомости національної. „На Буковині вплинула давна система правління, флегматичний характер замешкалих тут Німців і глибока байдужність (апатія) руского елемента також і на характер Волохів усипляючо і зробили его більше байдужним супроти своєї долі і легко податливим супротив всяких подій. Коли

Семигородський Волох безнастанно мусів бороти ся, деколи навіть із збуєю в руках, против тиранії мадярського аристократизму, а заразом мав боронити ся против всяких иньших нападений, то буковинський Волох оставав в нїмїй непорушности.³⁾ Одна лиш традиция колишньої принадлежности Буковини до Молдавії підіймала їх духа. У Русинів буковинських иньшої якоїсь традиції не було. Що Молдавія, як довго границі єї не сягали далеко поза нинїшну Буковину, була державою рускою, сего не відали тоді буковинські Русини. Тоту правдиву буковинську, а притім і руску традицию із господарями і митрополитами в Сучаві витиснула із памяти Буковинців молдавська традиция із столицею і митрополією в Ясах; тота молдавська традиция була уже не руска, а волоска, додавала духа одним Волохам, а пригноблювала або своїм блеском осліплювала Русинів. Відси то пішло, що між Волохами на Буковині було в 1848-ім р. два-три люда, що зрозуміли свій час і знали, чого їм бажати, між Русинами-ж не було такого майже ані одного.

Волохам буковинським прибуло тоді свіжої оживляючої крови від їх братів із Семигороду; у Семигородських Волохів національна самосвідомість була вже тоді значно розвита, вони мали школи удержувані власними силами, мали часописи, між котрими *Gazeta de Transilvania* була, як каже *Bucovina, das bedeutendste und verbreitetste Blatt romanischer Zunge seit 11 Jahren*, мали визначних і рухливих патріотів як

³⁾ Так характеризує Волохів, а заразом і Русинів буковинських *Bucovina* 1849, ч. 23, стр. 126.

владика Шагуна, редактор Баріч, канонік Чіпарю і т. п., так що 1848-ий рік застав їх досить приготованих і вони в тім році могли відограти навіть досить важну роль в заколоті австрійських справ. Вони стали до бою з Мадярами, взяли і буковинських Волохів немов за руку і вели. На учителя волоскої мови в Черновецькій гімназії прийшов 1849-го р. Семигородский Волох-унїят Пумнула, котрий не то що був добрим учителем, відносив ся з горячою любовю до рідного слова, але зараз таки став організатором волоскої суспільности на Буковині до життя національно-політичного. Він научив Волохів буковинських, що їм треба почувати себе за оден нарід зі всіма Волохами, чи вони в Молдавії і Волощині, чи в Семигороді і на Угорщині, він оживив традицію історичну колишнього сполученя Буковини з Молдавією, збудив серед них ідею національну, він дав, можна-б сказати, Волохам буковинським письменну волоску мову з єї волоскою правописею (викинув кирилицю з уживаня). Окрім Пумнула гостив в Чернівцях сам владика Шагуна (в серпні 1849), тут перебував кілька місяців Георгій Баріч, редактор *Gazet-и de Transilvania*, котрого *Vucovina* величає великим волоским патріотом (вийхав з Черновець дня 4-го жовтня 1849), тут гостив также унїятский канонік і професор богословія в Блязendorfi Т. Чіпарю (26-го лютого 1850). Цілком певно, що тоті гості не залишили освідомити буковинських Волохів з загально-волоскими справами народними, додати їм духа, підперти морально, а здаеть ся также і материяльно їх змаганя. Семигородські Волохи вхопили тоді в свої руки провід справ волоско-народних

*

взагалі, і буковинські Волохи піддали ся зовсім сему проводови.

Ба, і рух в сусідній Молдавії і Волощині підіймав значно духа буковинських Волохів; вони-ж не залишали покликувати ся в петициях і т. п. на Наддунайські князівства. Там в 1848-ім р. (23-го червня) счинилась также революция, а пішла вона відси, що в 40-их роках між волосками боярами витворилась партия, котра бажала не лиш визволити Молдавію і Волощину із залежности від Туреччини, але із тих обох країв, а ще до того із Семигороду, Банату і Буковини, т. зн. із всіх країв замешканих волоским народом утворити одну „дакороманську“ державу. З тою партиєю мали зносини і австрійські Волохи. На вість про революцію у Франції, Німеччині, Італії і Австрії прийшло 1848-го р. і там до вибуху, Шагчна стояв тоді в тісній звязи з Букарештом і Яссами.

Оттак, як бачимо, в 1848-ім р. підняли Волохи в сюди свою голову, всюди виступили за свої національно-політичні права. Се вплинуло і на буковинських Волохів. Коли-ж військо російське вмаширувало в Молдавію і Волощину, бо „ревулюційні рухи в тих краях стояли в звязи з иньшими далекосяглими плянами“¹⁾ і помогло Туреччині здусити там ревулюційний рух (Букарешт взятий приступом Турками 26-го вересня 1848), то на австрійських Волохів в Семигороді, Банаті і на Буковині спало немов завдане і моральний обовязок здійснити провідну ідею сего загально-волоского ревулюційного руху. І тому то Волохів Семигородських, коли повстали і креп-

1) Bucovina 1849 ч. 8.

ко бороли ся против Мадярів, посуджувано загально, що вони борють ся „за збудоване дакороманської держави“^а. В звязи з тим — судячи іменно по змістї — стоїть, і засноване в Чернівцях братами Гормузакими (Георгієм і Александром), котрі, а особливо Евдоксіей Гормузакій, мали тісні зносини з Шаґуною, волоско-німецької газети „Visovina“ на те, аби і на Буковині дати вираз тим загально-волоским ідеалам, аби в публичній опінії піддержати і підпомочи справу Молдавску і загально-волоску, аби і серед буковинських Волохів розбудити живий інтерес для народної справи, аби приступом здобути Буковину для себе.

Русинам буковиньским не було ні відки запомоги, підпори, заохоти, проводу. Помимо того, що від 1-го листопада 1786-го р. аж до 1849-го р. Буковина сполучена була яко Черновецкий округ тісно з Галичиною, не було майже жадних взаемин між Русинами галицкими а буковиньскими в тій добі ; тільки всего і було, що деякі Галичани (питомці Львівської семинарії) приймили православіє і стали сьвященниками на Буковині ; що кілька гр. кат. сьвященників прийшло із Галичини на Буковину, та що кілька урядників і професорів зайшло сюди, але-ж вони губили ся без слїду поміж загалом Буковинців, або, що ще гірше : суперництво в справах віри відтручувало одних від других. Зрештою галицка Русь не могла і зачерез те мати якогось більшого впливу на Русь буковиньску, бо сама вона у своїм загалї була майже зовсім несвідомою своєї народности масою. Інтеліґенция руска в Галичині була спольщена, і коли говорити про вплив Галичан на Буковину в тій добі, то

хйба про вплив польський; польщене Буковини, особливо-ж Русинів буковинських і то через самих таки Русинів галицьких, ішло, як се бачили ми на народних школах а бачимо ше і тепер на містах і місточках, спорим кроком наперед; не лише верства міщанська, але і виворююча ся інтелігенція буковинська переймала ся польським духом, а дідичі буковинські, котрі до недавна не знали иньшої мови опріч рускої, стали уживати зовсім загально мови польської. Які успіхи робила польська ідея на Буковині, видко вже хотьби із сего, що в р. 1846-ім в часах польської ворохобні в Галичині, половина кляс філософічних в Чернівцях задля участі в ворохобні, т. зн. задля головної зради, сиділа по арештах. Кудаж не сягав польський вплив, там бачимо якусь зашкарупілість віроісповідну і задля неї у тої часті православної інтелігенції, котра не зачисляла себе просто до Волохів, якийсь вплив сербський, що виходив із Карлівця, осідку православного митроп. синоду. Коли-ж і почали може зачерез те, що до Черновецької гімназії ходило дуже багато галицьких Русинів, укладати ся якісь пріязнійші відносини між галицькими а буковинськими Русинами, то при кінци 30-их і в 40-их роках, в часах завязатого і лютого суперництва між православієм а католицизмом на Буковині, і ті звязи мусіли пірвати ся. Так як в Галичині одна гр.-католицька церков еднала Русинів, хоть вони і по польськи говорили, до купи, і Русини для одних лише інтересів своєї церкви мали сяке-таке зрозуміне і интереси греко-кат. церкви держали за одно з интересами загальнонародними, так само і на Буковині православна церков еднала Русинів і Волохів до купи, для

одних лише інтересів православної церкви мали Буковинці зрозуміне і інтереси православної церкви уважали за одно з інтересами краєвими. Відси то пішло, що тоді на Буковині, як се ще і доси буває, лиш уніятів уважали Русинами,¹⁾ тут має корінь і тото страшне і пагубне для Русинів незрозуміне интересу народности рускої, котрий вимагає в справах народних спільности і єдности всіх Русинів без ріжниць віри. В иновірцях, хотьби вони належали до одної народности, бачили проте православні Русини буковинські своїх ворогів. Коли-б отже в памятнім році 1848-ім і були-б виступили галицькі Русини з якоюсь широкою національною програмою, подібно як Семигородські Волохи, то буковинські Русини були-б напевно не піддали ся прововоди галицької Руси; тим менше буковинська Русь могла почати щось сама з себе. Несвідомо своєї народности, єї потреб і цілій, руска маса стала ся там і тут лише попихачем в руках чужих. Сяка-така самосвідомість національна у двох, трох Волохів дала Волохам можливість грати в житю Буковини першу ролю. На тім тлі стали укладати ся в конституційній добі міжнародні відносини на Буковині.

Тепер стане нам ясним, як тото склало ся, що і буковинські — самі собою так мало до того підготовлені — Волохи в 1848-ім р. так дуже стали остоювати свої права, побивати ся за

¹⁾ Bucovina 1849 ч. 37 каже так: „Нехай і так, що число людей, що говорять по руски, в нашім краю дуже значне, то все таки число властивих Русинів (а то і після своєї віри) сягає ледви 10.000 душ.“

автономією Буковини¹⁾); чому вони в тих своїх змаганнях найшли сильну підпору у Семигородських Волохів, котрих *Gazeta de Transilvania* тоді (22-го грудня 1848) як найострійше виступила против лівичі ради державної за те, що була тому противна; чому та газета за одним заходом проголосила сьвітови, „що Буковина була краєм волоским, есть і буде, доки жити ме на сьвітї хоть оден Волох“. — „Ми в сї Волохи австрійскої монархії протестуем як найбільше урочисто перед лицем трону найяснійшого пана і цїсаря против такого нарушеня прав народів і узнаем тих послів ворогами всеї волоскої нації“

¹⁾ *Bucovina* була страшно дражлива на все, що нагадувало єї звязь Буковини з Галичиною, особливо-ж, коли відтам виходило щось такого, що дотичило і буковинських Русинів. І так в ч. 24-ім (1849) сконстатувавши факт, що Буковина се волоска земля, каже далі так: „На тій землі появил ся перед кількома днями обіжник циркулу, що всім урядам громадским дуже захвалює, аби розширювали і підпирали руску народну часопись, що появляє ся у Львові під покровом правительства. Ми шануємо права нашої меньшости тут в краю по щирости, і проте не мали-б нічого против такої опіки циркулу, але ми гадали-б, що не випадало-б того, що робить державне правительство для нововинайденої в 1848-м р. нації, по справедливости відмовити і тій нації, що становить тут переважну більшість і для Австрії винайдена вже в р. 1774-ім!“ Так само протестує *Bucovina* дня 24-го грудня 1849 (стр. 274) против того, що дня 22-го липня 1849 ч. 2896 появил ся обіжник, котрим „задля висказаного бажаня галицкогo намістника дає ся наказ“ всім урядам громадским на Буковині, старати ся о розширене рускої часописи, що виходить у Львові.

— каже орган Семигородских Волохів. — Стане нам также ясным і те, чому Русини буковинські з одного боку (посли мужики) жадали давньої звязи з Галичиною, а з другого боку (Русин-владика і духовенство) підписували знані петиції волоскі, і чому тоді взагалі ніхто не вступав ся за правами рускої народности на Буковині. Правда, обізвав ся якийсь голос руский в ч. 250-ім (1849) газети *Das constitutionelle Blatt aus Böhmen*. Там перечить він, що Волохи на Буковині мають чисельну перевагу, каже, що „die Anzahl der ruthenisch oder der romanisch Sprechenden sei im Lande gleich, und dass im nördlichen Theile fast durchgehends die ruthenische, sowie im südlichen mit wenigen Ausnahmen die romanische Sprache herrsche“; каже, що на Буковині є 155 громад чисто руских, що проте характер Буковини, в цілости взявши, властиво руский. Але тота допись з Черновець певно більше обійшла Волохів ніж застановила Русинів буковинських. Волохи дали в своїй *Viscovina* (ч. 35 з р. 1849) на ню люту відправу, котра така характеристична і така ще і тепер для нас цікава, стільки світла кидає на відносини Волохів до нас, що ми мусимо бодай з головними єї уступами познакомити Русинів. *Viscovina* каже: „Кождий безпристрастний чоловік мусить в таким твердженю добачити грубу помилку. Не лише історичний головний характер нашого краю коронного, після котрого він безперечно єсть волоским, але... также і теперішні дати статистичні, ба дух і серце більшости буковинських уроченців противлять ся рішучо самовільному висказови пана дописувателя. Бо найновіше урядове обчислене і обіздка всіх околиць краю, зроб-

лені в тій ціли, аби розпізнати і увзгляднити місцеві відносини що-до мови при новій організації судовій і політичній, ствердили сей безперечний факт, що помимо дотеперішної звязи з Галичиною і помимо того, що русчина задля сеї звязи попирана з гори тут в національнім і релігійнім згляді заглушувала волощину, все таки число тих, що говорять по волоски, до числа тих що говорять лише по руски, відносить ся як 209.293 до 108.907 т. зн. як 2 до 1. Ми навмисно кажемо „що говорять лише по руски“, бо задля великого помішання обох мов в богатых околицях, особливо-ж межі Прутом а Дністром, майже всі Волохи тих мішаних околиць попри свою рідну мову говорять также і по руски, ба виїмково то тут, то там не лише руску мову ліпше знають, але задля систематичного занедбування своєї рідної мови через правительство виключно лиш саму руску мову уміють. Чи-ж мав би Волох тим самим утратити свою народність, що він попри свою рідну мову говорить ще также і иньшою, або лише тою иньшою, і задля того самого уважати ся дезертиром до иньшої народности? Ніяким чином... Національність се добуток із багато чинників і коли одного з них не достає, то зменьшає ся виправді той добуток, але не затирає ся зовсім. До того чуте власне є найліпшим судиею приналежности до якоїсь народности, і того чутя, наколи власна самосвідомість рішучо і голосно за тим промовляє, годі не визнавати, бо воно не дасть ся накиннути тому, в чий груді почуте народности завмерло або ніколи не зродило ся. А той судия видає у всіх тих Волохів висшої і низшої категорій, що говорять переважно або виключно лише по ру-

ски, свій суд против прилученя їх до рускої народности і против загонистих вимагань фанатичної Руси, котра подібно як фальшива мати перед судом Соломона рада би нашу вітчину радше розірвати, ніж обмежити свої жаданя на скромну мірку, яка належить ся поважним поселенцям, пройдиьвітам-зайдам і політичним розбишакам, особливо коли вони становлять в краю меньшість. Але коли кожда меньшість, що перебирає мірку, вже тим самим не має рації, то занадто велика національна ревність і політичне душехватство нововинайдених, що свою страшну похоть старають ся ще в додатку прикрити, очевидно, продїравленим плащем національної рівноправности, тут в нашім краю просто страшне злочинство. „Чернівці, серце краю, кажуть ті панове, лежить в північній т. зн. в рускій часті, а прецінь мають тут учити волоскої мови, а рускої мови ні.“ Після наших понять головне місто краю є найвизначнішим его представителем, двигателем его осьвіти, головним показчиком его народности, живчиком его життя, осередком его ріжних промінїв, головна варовня его оборони. Опустити головне місто значить віддати край, опустити его без бою значить будучину краю віддати малодушно чужій самоволї. Провідники меньшости виявляють отже цілком серіозно претенсії своєї нації на наше головне місто і починають дуже хитро від того, що хочуть опанувати школу, через котру відтак тим певнійше і скорше гадають втиснути ся в церков, в дім, в родину Волохів. І хто-ж міг би їм заперечити права на вивласнене або на дійсне перебране в посїдане, коли вони потребують нашої гімназії... „для великого числа молодїжи,

що ходить тут до школи із сусідної рускої частини Галичини, котра молодіж колись в своїй вітчизні шукати ме приміщення, а серед таких обставин призабула-б тут свою рідну мову, міжтим коли знане молдавської мови може єї принести малий хосен або і ніякого пожитку? "... Та-ж після понять тих панів розуміє ся се само собою, що стара волоска нація для нововинайденої є обовязана робити літературну паньщину, доставити єї певний контінгент добре вишколених урядничих рекрутів і в покорі причиняти ся до величного відбудованя Галицького королівського трону аж ген далеко поза границі нашого краю!... Він бажає собі, щоб обох мов учили, а „щоб від волі родичів залежало, котрої з тих обох мов має їх син учити ся, тоді вибрана мова мала-б бути для ученика А і Б обовязковим предметом“. Висовіна на таке не пристає. „Та ка льогіка, котра дозволяє батькови змінити народність свого сина а свою нї, сама собі противорічить. Отсе послідне очевидно зовсім не до смаку дописувателеви і кермуючому ним суфлерови, бо прецінь не одному Волохови з околиці межі Прутом а Дністром могло-б впасти на думку, лишити ся Волохом і не приставати до такої нації, що лежить так сказати-б, ще в пелінках, і бажала-б що йно вербувати собі членів; не до смаку і ддятого, бо відтак годі-б було горлати і зухвалим пером голосити урядовому і неурядовому сьвітови, що 155 буквинських громад є чисто руских, а з прочих велика часть мішано руских, так що руский характер нашого краю в своїй цілости, після думки тих панів, є зовсім безперечний. А прецінь урядові доходження доказують достаточо подвій-

ну більшість волоських мешканців, але дописувач не хотів тим разом на се зважати. І так в 183 чисто чолоских місцевостях живе 190.097 а в 35 мішаних місцевостях 19216, отже до купи 209.293 Волохів, міжтим коли Русинів є в 87 чисто руских місцевостях 90.692 і в 35 мішаних 18.215, отже докупи 108.907 душ. Числа се прецінь не збитий доказ! За заперечену нам більшість обдаровує нас творчий дух дописувача великою і новою правдою: „Не обряд, але мова має рішати в справі народности“... Чи-ж вихований в Парижу Турок, що говорить лиш по французки, змінив свою народність, чи ні? Та ми нагадуєм собі добре і се, що прошлого року руский головний збір у Львові кілька разів устно і письменно повторяв тезу, що головну цїху рускої народности становить передусім в с х і д н о - з а х і д н а спільність релігійна, а аж відтак мова; але тепер, як каже втаємничений у всі тайни рускі пан дописувач, висказали Галичани в однім пропамятнім письмі до міністерства иньшу думку, і ми дуже цікаві, який буде з того успіх. На перший погляд видасть ся се глупостию і противорічностю, а все таки се цілком природно. Русини року 1848-го хотїли найсамперед виступити яко нація і відріжнити ся від Поляків, що реклямували їх для себе; але-ж руска мова на далеко більше точках сходила ся з польскою, ніж церков уніятська з католицкою: тут мусїла отже релігїя стати до помочи і представляти найважнійший знак, по чім Русина відріжнити від Поляка. В р. 1849-ім, де відлучене від Поляків вже довершилось і зістало признане, хоче молода нація рости і розвивати ся, все одно, чиїм коштом і

чиею поживою. А до того треба вже значно загалнійшого і більше обемистого знаку характеристичного ніж є церков уніятска, до котрої на Буковині належить не більше як 10.000 душ, а в рускій части північної Угорщини так само лиш не чимало вірних, міжтим коли рускою мовою говорить майже 100.000 буковинських Волохів і, як кажуть, 800.000 гр.-православних Русинів угорських. Отже тепер мова є головною признакою рускості і головним способом розширення Русинів, котрим способом можна-б Волохів спершу виперти з Чернівців і обмежити на низшу гімназію в Сучаві, що єї мало-б ся що йно оснувати, а відтак пізнійше викинути і поза поблизьку границю. От се є той доси укритий але тепер вже явний намір пана дописувателя і того чоловічка, що то єму лопатою кладе такі думки в голову, от се є властивий змісл тих махінацій, підшептів і старань, що в осідку правительства пущені в рух на шкоду провінціального становиска Буковини... Око міністерства проникає, видко ся, лише через руске медіум в наш коронний край і ми приглядаєм ся з великим жалем, як засада рівности націй у нас толкує ся і практично виконує ся лише в користь нації, що жиє тут в меньшости... Ніколи і ніяким чином не стерплять спокійно Волохи на будуче передмартової переваги, котрої нещасні наслідки змалювала так правдиво і вірно буковинська депутация краєва в своїм пропамятнім письмі до ради державної в лютім сего року, ніколи і ніяким чином не можуть вони дати ся запрячи в телігу нації, котра сама себе що йно шукає, але ще не найшла, котра в нашім краю стратила всякі симпатії і своєю культу-

рою має місце поза нами... Проте, коли вже такі написане нам нашою долею, що ми колись мали-б винародовити ся і утратити свою народність, ... то наш вибір міг би пасти лише на німецьку націю, а ніколи на руску, котрій чей небавом будем могли цілковито звернути кирилицю, того рака нашої літератури і zarazом прірву і вилом нашої народности“.

Тут найшло собі вираз дійсне успособлене Волохів до Русинів взагалі, оттак в дійсности представляли собі тоді Волохи то „щире“ пошановане прав „меньшости“ рускої, яке обіщували Русинам в своїх петициях! Не досить на тім. В ч. 30 з р. 1850 подає Висовіна, розуміє ся із самої лиш прихильности до Русинів, уступ із статі газети Оломунської, в котрім каже ся, що руска мова не має жадної літератури (яку то літературу мала тоді волоска мова?), і що вона при дальшій своїм розвитку мусить стати ся або московскою або польскою — отже пощо, каже, учити такої мови в школах?

Отже на цілій лінії станули вже тоді Волохи до борби против Русинів і вели єї завзято, то заперечуючи їх істноване на Буковині, то знов висьміваючи те, що Русинам мусить бути сьвятим, то напастуючи їх безпідставно за якісь несотворені річи і невидані вчинки, то заявляючи виразно свою ненависть до всего, що руске. Але Русини мусять їм са се бути вдячні, бо ось бодай одного, а може і двох людей — коби лиш знати їх імена, варта-б Русинам пошанувати память їх! — спонукали вони своїми загонистими напастями до заявленя хоч слабенького протесту. Правда, на тім і кінець. Не бачимо далі і сліду, щоб Русини буковинські застановили ся

глибше над словами органу Волохів і потягнули із сих слів і фактів якісь висновки. Вони підписували петиції за автономією Буковини. Волохи-ж, як побачимо і тим не вдовольняли ся. Бо міжтим, коли Русини буковинські здобули ся лиш на те, щоб обстаючи також за автономією Буковини виявити свій щиро буковинський к р а в и й патріотизм і на тім опинили ся, Волохи уміли ступити крок далі, уміли вже тоді сформулувати свої н а ц і о н а л ь н і жаданя. Найцікавіше при тім те, що, як побачимо зараз, Волохам буковинським байдуже була самостійність Буковини, за котрою вони нібито так дуже побивали ся, вони єї з легким серцем зрікають ся і офірують ідеалови свому національному: виходить на таке, що вони домагали ся відлученя Буковини від Галичини немов на те, аби єї *тим лекше* де инде прилучити¹⁾. Бо ось чого жадають Волохи в петиції, яку передали цїсаревц в Оломуницї дня 25-го лютого 1849.

„Волоска нація з Великого князівства Семигороду, Банату, з прилежних частий Угорщини і Буковини, що е найстаршою між прочими націями і найчисленнішою в замешканих нею краях... молисть уклінно і з повною вірою в почуте справедливости Найяснійшого Пана :

1) О сполучене веїх Волохів австрійских держав в одну самостійну на-

¹⁾ Се не перешкаджає їм і по нинішній день дорікати Русинам зрадою краю і виставляти себе одинокими к р а в и м и патріотами, хоть отєї, а крім того ще і иньші історичні факта доказують якраз противне.

ц и ю під скиптром Австрії яко складову часть цілої держави ;

2) О самостійну національну управу в справах політичних і церковних ;

3) О як найскорше скликане загального конгресу цілої нації, аби вона могла сама уконституувати ся, а то

а) вибрати голову нації, котрого мав би Найяснійший Пан затвердити і ему титул означити ;

б) вибрати національну раду управляючу, котра носила-б назву „волоський (romanischer) сенат“ ;

в) вибрати самостійного верховного начальника церкви, котрого Найяснійший Пан мав би затвердити, а від котрого всі національні владики мали-б бути залежні ;

г) зорганізувати управу громад і округів волоских ;

д) зорганізувати шкільництво і завести найпотрібніші заклади наукові ;

4) О заведене мови національної у всіх справах, що відносять ся до Волохів ;

5) О щорічні загальні збори цілої нації для обговореня справ національних ;

6) О відповідне до числа душ заступництво волоскої нації в загальній австрійській радї державній ;

7) О установлене при австрійськїм державнім міністерствї орґану нації, котрий заступав би там інтереси національні ;

8) Найяснійший Пан зволять ласкаво носити від тепер титул „Grossherzog der Romanen“ (Великий воевода Волохів).“

Вичисливши отсі жаданя ще раз каже ся : „Нация просить сполучити єї в одного самостійного члена монархії на підставі засади рівноправности всіх народностей. Лиш тим способом стане нация вдоволеною“. — „З заявою незломної вірности і привязаня в імени нації підписують ся єї повномочники“.

Тоту петицію підписало 13 „повномочників нації волоскої“, між ними і два Буковинці др. Евдоксій Гормузакій, дідич з Буковини, і Михайло Боднар, член ради державної з Буковини. На першім місци стоїть підпис Андрея Шагуни, владики з Семигороду, що був заразом і провідником депутації і що від 1-го січня аж до 31-го серпня 1849 пересиджував в Оломунці і в Відні „виключно в справах своєї дієцезії і нації“ (Viscovina ч. 26 стр. 143). Між підписаними є 7 Волохів Семигородеских, 3 з Банату, 2 з Буковини, 1 з Угорщини.

Так отже жадали Волохи в 1849-ім р. ні меньше ні більше як самостійного волоского Воеводства і самостійної волоскої митрополії в Австрії, котрі сягали-б від Дунаю через Угорщину, Семигород і Буковину аж до Дністра, а в котрих були-б сполучені всі Волохи цілої монархії разом з замешкуючими тоті краї одновірцями Слов'янами під одною головою і мітрою. Русини буковинські ледви чи відали що¹⁾ про

¹⁾ Владика Гакман каже в своїм Sendschreiben (з р. 1865) про сю річ от що (стр. 169): „Як бачите, підписали ся (на тій петиції) за Буковину яко повномочники волоскої нації: п. Евдоксій Гормузакій і Михайло Воднар. Сей був простий мужик, що напевно не знав, що він підписав. Але того годї сказати про Евдоксія Гормузакаго.

такі далекосяглі пляни своїх крайнів Волохів, бо нічим не заявили своєї волі. З тими національними плянами Волохи не виступали занадто явно на Буковині; в газеті *Visovina*, де подана 1849 р. в ч. 3-ім стр. 13 наведена петиція в цілости, не споминає ся зовсім, хто із Буковинців єї підписав,¹⁾ се знаємо лиш із третього зошиту книжки *Die Romanen der österreichischen Monarchie Wien 1851* стр. 7, де надрукована также згадана петиція. Помимо того Волохи буковинські дуже інтересували ся сею справою, а Семигородські Волохи усіх сил своїх докладали, аби жаданя висказані в петиції переперти. В Оломунці і у Відни сиділа волоска депутация цілий рік, аби

Питаю-ж вас, панове, яким правом присвоїв собі той пан заступництво Буковини і моєї дієцезії в справі так далекосяглій? Або Ви его уповажили до того, або він сам собі виставив таку повномочну грамоту. Бо я, що яко владика буковинський в краю безперечно мав перше, а в моїй дієцезії, котрої я є головою, і одиноке слово в тій справі, нічого і сенько тоді не відав про таку петицію. Аж відтак довідав ся я про се від мого Брата (Шагуни) з Германштату“.

¹⁾ Хто про сю петицію довідав ся лише з газети *Visovina*, міг отже думати, що такі жаданя ставляють самі Волохи Семигородські і Угорські а ніяким чином Волохи буковинські, котрі прецінь так дуже домагали ся самостійности Буковини! Можна було думати, що Волохи буковинські дбаючи про самостійність Буковини тим самим протестують против таких жадань Волохів Семигородських, і проте нікому не впало на гадку, протестувати публично против таких забаганок! Треба признати, що штука була дуже хитро придумана.

*

на місци всего допильнувати¹⁾). Дня 4-го марта предкладає вона міністерству пропамятне письмо в справі петиції²⁾, коли-ж появила ся конституція дня 4-го марта і депутация побачила, що в ній зовсім не заспокоєно жадань волоских, пише дня 12-го марта 1849 Beschwerde³⁾ до цїсаря, Aufklärung i Verwahrung⁴⁾ до міністерства, предкладає цїсареві дня 26-го червня ще Vorstellung⁵⁾ в тій справі, в котрім виразно говорить ся і про Буковину. Нараз стало ся щось такого, що у Волохів оживило павші майже надїї. Циркулярний староста Черновецкий Бах зїстав цїсарскою постановою з дня 11-го червня 1849 іменований повномочним цїсарским комісарем для Семигороду з задержанем свого службового становища на Буковині⁶⁾. Отсе покликане Баха до Семигороду випросила собі у правительства волоска депутация⁷⁾. Bucovina з тої причини дуже втішила ся. Вона уважає се дуже добрим знаком, бо тото покликане Баха до Семигороду вкупі з задержанем его дотеперішного становища на Буковині „має свою вихідну точку і свое оправдане в загальнім і однудушнім змаганю всіх австрійских Волохів до національного сполученя і адміністративної єдности, одним словом до відповідної централїзації національних елементів, що доси були роздроблені і собі чужі...

1) Bucovina 1850, ч. 18 стр. 77, ч. 19, стр. 81.

2) Die Romanen der österr. Monarchie III. стр. 8 сл.

3) Тамже стр. 16 сл.

4) Тамже стр. 20 і 22.

5) Тамже стр. 24 і Bucovina 1849 ч. 21, стр. 110.

6) Bucovina 1849 ч. 21, стр. 111.

7) Тамже.

Централізація в висших і низших кругах, в приватних і публичних справах, сполучене в одну цілість однородних до одної ціли змагаючих одиниць, без нарушеня їх індивідуального житя се категоричний приказ нашого часу, котрий найшов вираз в оклику могучого цїсаря „Viribus unitis“, а свое практичне застосоване в централізації полудневих Словян під своїм баном. Словянський Єллячїч в перекладї на волоске мое називати ся Едуард Бах¹⁾. От і гадали буковинські Волохи — властиво-ж Евдоксїй Гормузакїй, що Буковину тим самим сполучено вже з Семигородом! Але вже дня 18-го липня істав Шагуна від міністерства відповідь, що немов студеною водою злила голови Волохів. Видана цїсарем конституція має становити підставу до жадань Волохів. „Найважнїйша-ж просьба — рівноправність волоскої нації з усїма иньшими народами держави е запоручена конституцією...“²⁾ Розумїе ся само собою, що такою відповідею були Волохи зовсім невдоволені, і виразили се в письмі до міністерства з дня 13-го серпня 1849. Там доказують вони, що конституцією з дня 4-го марта не дано Волохам рівного права з иньшими націями, і просять наново сповнити нарештї їх жаданя, висказані в петиції з дня 25-го лютого³⁾. Відтак депутація виїхала з Відня.

Але Волохи не переставали і далї петиціями і депутаціями добивати ся сповнення своїх жадань. В листопадї 1849 (дня 15-го) предкла-

1) Bucovina 1849 ч. 24, стр. 134.

2) Bucovina 1849 ч. 28, стр. 153.

3) Тамже стр. 154 сл.

дають Волохи Арадської дієцезії від себе цісареві просьбу¹⁾ о залагоджене петиції з дня 25-го лютого 1849, в грудню жадають²⁾ того самого Волохи з Банату, в січні 1850 Волохи з Велико-Варадинської дієцезії³⁾, дня 10-го січня 1850 іде нова депутація з *Vorstellung über die gegenwärtige Lage der romanischen Nation*⁴⁾ до міністерства, в лютім подає цісареві протест⁵⁾ против ухвал Саксів Семигородских, нарешті 11-го марта 1850 повтаряє ще раз свої жаданя⁶⁾ перед цісарем.

Помимо тих заходів і старань мусяли Волохи вже заздальгідь зміркувати, що не було майже ніякої надії, осягнути сполучене всіх Волохів в одно тіло політичне, в Велике Воеводство Волоске; диятого вони з ще більшою силою стали дбати про одну важну частину своїх жадань, про церковну самостійність, про незалежність волоскої ерархії церковної від сербської.

Міжтим коли Волохи буковинські за такою справою якомсь несміливо вступали ся, то в сій справі виявили далеко більшу енергію. На тій струні, на струні православія, що мала в нашім краю дуже добру відгомоницю, було їм далеко лекше грати; се-ж однаково вело до бажаної ціли — до сполученя всіх Волохів. Почалась отже агітація за національною волоскою

1) Die Romanen III. 58.

2) Тамже 61.

3) Тамже 63 сл. (Bucovina 1850 ч. 4, стр. 19).

4) Тамже 73 сл.

5) Тамже 84. (Bucovina 1850 ч. 22 стр. 93).

6) Тамже 87. Bucovina 1850 ч. 19, стр. 81.

церквою, т. зн. за національною волоскою митрополією, до котрої мала-б бути прилучена і Буковина.

Тота справа поставлена яко точка 2) і 3 в) волоскої петиції з дня 25-го лютого 1849 була отже ще осібно порушена і форсована Шагуною в иньшій дорозі. Про се поінформує нас докладно статя Евдоксія Гормузакого, поміщена в ч. 9 ім (1849) стр. 47 часописи Bucovina під заголовком „die Stellung der romanischen Hiegararchie in Oesterreich,“ статя дуже поучаюча для нас таки самих, особливо в теперішнім нашім положеню в архидиєцезії буковинській. „Відколи в вікопамятнім році 1848-ім розкували ся пута народів Австрії і кожда нація в посіданю неоціненого скарбу національного питомого житя в щастю розкошувала, була се річ природна, що всю увагу звернено на те, що перед усім було потрібне і становило з давен давна властивий камінь преткновенія, отже на те, щоб отрясти з себе пановане иньшого народу, т. зн. на властиву політично-національну волю, в переконаню, що з нею все осягнуло ся. Лиш мало кому впало на ум, а ще меньше людий відчувало потребу, розбуджений вже раз змісл незалежности перенести на таке поле, що може навіть ще більше рішучо впливати на природний і органічний розвиток житя народного так само з долини в гору як і з гори в долину, і на удержане і ушляхотнене індивідуальности народної, то підшираючи і пособляючи єї, то знов спиняючи і відбираючи надію — у мене на умі поле релігійно-національної волі. Немов не добачувало ся, як численними і тоненькими а притім міцними ниточками церковна по-

вага навязує ся до властивого духа народного, до щоденних его обявів; забувало ся, що при безнастанних взаєминах церковних органів з самою душею народу... низше духовенство, сей однісенький образований і учений стан, що має щоденні зносини з народом, сей его порадник, керманич сумління, заступник, що знає всі его добрі і лихі сторони і всі закамарки серця народного із найблизшого спостереження, — безперечно і звичайно далеко більшу силу має на образоване і уморальнене, на поняття і ділання більшости народу, ніж всяка політична власть. Одним словом, не розважило ся добре того, що попри популярну науку народну духовенство є найбільшою підмогою національної освіти і вихованя. Але воно може лише в тім напрямі і остільки сповнити своє завдане, оскільки само до того привчилось і випосажилось, а притім пронялось наскрізь вже підчас свого побуту в семинариї щирим духом народним. А що провід вихованя і образованя семинаристів, вибір при обсадженю місць, надзір над настановленими вже сьвящениками належить до владики, то ясна як сонце велика важність его — поминувши чисто релігійне становиско — также і в національнім згляді. Не тяжко отже зрозуміти, що з огляду на подвійне значіне висшої ерархії церковної почали відріжнати сьвітський его бік від релігійного і що длятого всі нації, котрі вибороли собі незалежність, задержуючи релігійно-догматичну спільність і єдність з иньшими державами і нацїями, все таки і то цілком конечно мусіли старати ся визволити і свою церков із залежности

від чужої нації⁴. Тут вказує ся на приклади Росії, Греції і сербської Карловецкої митрополії, а навіть на деякі подібні змагання в р.-католицькій церкві. Так отже „і у провідників волоскої нації, особливо в Банатї і прочих частях Угорщини, зародилось сильне бажанє, визволити свою церков зпід чужого впливу... Бо особливо в згаданих краях пізнали і відчували Волохи тяжкі хиби ненаціональної управи церковної. Тут волоскі єпископи обсаджували ся сербськими владиками, котрих рід і любов народна виявляла ся тим нелюбим фактом, що свою націю в школі і церкві ставляли висше ніж волоску; тут повертали ся гроші фундушеві більше на заснова-не сербських ніж волоских шкіл... тут... виходили задирки і суперечки між обома народами якравійше на верх ніж де инде, і повертали ся майже звичайно в некористь Волохів. Серед таких обставин мало що помагало, що Сербї в Угорщинї аж до марта 1848 спільно з Волохами полагоджували свої національні і церковні справи, бо недостаточне заступництво Волохів в церкві і урядї і перевага словянського елементу в Карлівцях вже задалегідь запевняла побїду партії сербській. Таким чином однаковість віри поведла за собою неоднакове трактованє одних і других, поведла за собою національні привилеї. Аж тут піднялась сербська нація против верховодства Мадярів і в хвилі одушевлення була на стілько справедлива, признати те саме і Волохам, чого сама для себе домагала ся. Так запала на сербським національним конгресї, що відбув ся дня 1—3 мая 1848 в Карлівцях, з власної волї ухвала, що і волоска нація має самостійно уконсти-

туувати ся, а в проклямації, виданій на тій підставі дня 5-го мая, запоручено виразно цілковите зрівнане Волохів з Сербами що до мови, церкви, школи, управи і т. п. з кінцевим додатком, що Сербі не хочуть і не повинні ані на волосочок більше мати ніж Волохи⁴.

На тій підставі стали Волохи домагати ся самостійности і незалежности в справах церковних, т. зн. національної митрополії. Шагуна, як звичайно, став на чолі і того руху. Він написав письмо¹⁾ до сербского патріярха Раячіча дня 28-го марта 1849, котрого зміст знов таки на стілько для нас важний, що треба подати з него бодай отсі устуні: „Я вірю і глибоко переконаний, що Ти, Сьвятійший Отче, бажаєш видіти долю сербскої нації обозпеченою на засаді рівноправности всіх народів; виходячи з того самого становиєска, чую ся спонуканим просити Тебе, Св. Отче, аби Ти зволив ласкаво понерти справу самостійности волоскої нації, так як єї узнав сербский нарід в проклямації з дня 5-го мая. Волоска нація не має ані церковного, ані, і то знов задля иньших причин, політичного осередка, а від них залежить прецінь успішний розвиток кожного народу. Настала крайна пора, в котрій треба Тобі, Св. О. виразно висказати ся в справі церковної і політичної самостійности волоскої нації... Під автономією Волохів в церковних справах не розумію я нічого иньшого, як таке начальство і таку управу волоскої єрархії, котрі були-б цілковито незалежні від сербскої єрархії; але обі

¹⁾ Воно подане в цілости в часописи *Vucovina* з р. 1849 ч. 10 стр. 55.

ті ерархії повинні завсѣди становити лиш одну церков що до догматів і віри... В державнім згляді бажаю, аби і моїм волоским братам було обезпечене політичне жите на засаді рівноправности... Запевняю Тебе, Св. О., урочисто, що незалежність волоскої ерархії від сербської се одинокий спосіб, котрий намість давньої обопільної ненависти і сварки між волоскою а сербскою нацією годен викликати християнську любов і братню згоду“.

На отсе письмо Шагуни дав патриарх Раячич таку відповідь, що він сам про себе цілковито годить ся на незалежне становиско волоскої церкви, але в такій важній справі годї ему самому рішати, і він длятого предложить еї синодови до порішення¹⁾. Волохи занепокоїли ся, бо не вірили, щоб сербські владики зrekli ся з легким серцем свого впливу в церковних справах. Шагуна удає ся проте з просьбою до владики Гакмана, аби на синоді справу попер. Гакман відступає се письмо перед усїм консисторієй, аби видала свій суд. З тої причини лютить ся Висовина в II-ій статі „die Stellung der romanischen Hierarchie in Oesterreich (ч. 18 стр. 89 сл.) на Гакмана, буцїм то він робить се лиш на те, аби справу проволічи. В тій самій статі подибуєм ще отсеї важні для нас гадки: „Боротьба, що розпочалась в Австрії прошлого року і ще доси триває, не була піднята лише задля політичної волї взагалї, вона вела ся і веде ся в рівній або навіть ще в більшій мірі за те, аби признано політичне жите націй яко націй, супроти народів, що доси, загарбавши всю силу

¹⁾ Висовина 1849 ч. 18, стр. 92.

в свої руки і виключивши других, самі одні мали право; і волоский нарід, що числом досить великий, так що не треба ему як малій горсточці никнути поміж другими, зовсім не гадає дати собі се право комунебудь, нехай він собі носить навіть і тіяру, відняти або хотьби де в чім вкоротити. Висока ерархія грецкої церкви на восток, а навіть і в Австрії має не лиш релігійно-церковне але также велике політичне значіє, і більше ніж в иньших справах панують тут між вірними грецкої церкви ще теократично-середновічні набожні звичаї. Але власне задля того і повним правом домагає ся нація, ставши сама вільною і винятою зпід чужих впливів на підставі висказаної на найвисшій місци засади рівноправности народів, аби так само і єї церков не була підчинена і залежна від церкви чужих націй, аби таким чином не могла ерархія взяти нації того, що дало єї правительство. Як саме тепер визволений нарід, так нехай буде свобідне і єго духовенство, і коли нарід представляє корінь гарного і сильного дерева, так нехай духовенство узмисловить нам звернену до неба богату в плоди і тїнь єго корону. Але нарід і духовенство мусять становити лиш оден пень, лиш одну істоту, нероздільну в добрі і злиднях, себе взаємно годуючи. плекаючи і охороняючи, а се може лиш тоді бути, коли нарід і єго духовенство, ставши зарівно свобідними, зможуть розвивати ся відповідно до своєї внутрішньої природи, і корона не буде привязана до чужого пня, не буде побирати від того чужого пня напруму свого росту. Волохи всіх відтїнків в одній гадці — освободити свою цер-

ковну ерархію зпід ярма сербського, і митрополита яко верховника поставити на чолї своєї національної церкви“.

Консисторія буковинська спротивила ся замислам Шагуни, з тої причини Височина в ч. 21-ім (з дня 27-го липня) 1849 нападає знов на владика Гакмана, аби тим чином доказати, як доконечно потрібно волоскої митрополїї, бо „наше духовенство супротив свого владика не має охорони і виставлене на цілковиту его самоволю“. „Правда, минушого року в маю виступило наше духовенство остро против владика, аби положити кінець 12-літньому противзаконному абсолютизму. Але помимо того доказують чим раз частїйші тепер надужитя владика, що він не хоче зречи ся своєї присвоєної собі супрематїї. Все ще зненавиджений ординарият помимо приреченя владика даного дня 30-го мая минушого року перед цілим зібраним духовенством намість присяги, що его знесе, в повній силї; владика видає від ординарият декрети, надає навіть достоїнство архимандрита, зовсім не питаючи ся консисторїї, уважає голоси членів консисторїї за дорадчі а не рішачі. і взагалї всіма силами змагає до того, аби значіне консисторїї зменшити і єї вплив зломити“.

Міжтим владика Гакман дня 18-го липня видав свій осуд проекту Шагуни. Тут цікаві і важні для нас отсї уступи: „Взагалї не дасть ся заперечити, що самостійність і рівноправність волоскої нації, о котру Волохи просять, основує ся на їх добрім праві і на виразнім, цісарским словом кілька разів запорученім приреченю... Обіцяна рівноправність не може стати правдою, доки поодинокі нації, що живуть в

однім краю, мають якісь осібні права, яких другі не мають; єї можна лиш тим чином осягнути, що і Волохам дасть ся тоті самі осібні права, або радше всі осібні привилеї скасують ся, бо лиш таким способом правдива рівність стане можливою. До того уставу державні промостили уже дорогу... Ще далеко простійша, але также доконечна річ, котру навіть лекше перевести, се національне сполучене всіх в австрійских краях живючих Волохів в справах церковних, якого вони домагають ся, бо сему не стоять на перепоні ані державні ані церковні уставу, а якраз було-б се з ними в повній згоді. Кожда уставою признана церков має тепер право, свої справи самостійно порядкувати і ними орудувати. Після наших церковних приписів і звичаїв над християнською громадою з єї душпастирями стоїть владики, над владиками митрополит, а над всіма митрополитами патриарх. Оттаке розчленоване ерархії церковної дозволяє, як сего і конечно потрібно, щоб узгляднені були при тім різні народности і заразом захована була єдність віри. Патриарх се осередок, а з своїм синодом послідна інстанція в справах віри. Митрополити-ж були з давна після народів і націй окремі, під котрими знов стояли власні, вибрані національні владики. І волоска нація мала своїх митрополитів, аж в Австрії було урядово переведене сполучене австрійских Волохів з Сербами в одну спільну митрополію, бо тоді не зважали на народности. Коли-ж тепер самостійність нації і мови запоручена навіть в справах державного правління, де ходить лиш о духове і материяльне образоване і о добробит, то тую самостійність треба тим більше узгляднити в справах, що

належать до морального образования і вічного спасенія, бо се дасть ся досягнути не примусом, але переконуючим діланем на душу, не виїшною повагою, а внутрішнім взаїмним довірієм, любовю і привязанністю. Ділане сьв. церкви може лише тоді бути правдиво успішне, коли переконуючої науки і вродженого з народністю довірія не ослаблять і не перешкоджають чужі елементи. А що зрештою інституції, котрі мають на цілі образоване християнської громади і духовенства, лиш тоді можуть мати надію на приналежну повагу, коли їх ведене е в руках національних владик і митрополитів, то... конечно потрібно, щоб так само сербска як і волоска нація мала своїх власних митрополитів.¹⁾ Для вирівняня суперечних з собою інтересів жадав далі владика Гакман, аби для тих епархій, де більшість мешканців становлять Серби, настановити сербского, а де переважна часть замешкана Волохами, настановити волоского зпоміж нації вибраного владика. Дальша будова церковної організації мала після думки Гакмана так довершити ся, що волоскі владика мали-б собі вибирати волоского, а сербські сербского митрополита при участі одного числа сьвітських одновірців, і нарешті оба вибрані митрополити з однаковим числом владик із обох митрополій і однаковим числом сьвітських людей приступали-б до вибору австрійского заступника патріарха, а всі ті вибори мав затверджувати цісар. Тоті самі мужі, що вибирали-б заступника патріарха, мали-б відтак під его проводом становити австрійський православний синод. Таким чином після думки

¹⁾ Bucovina 1849 ч. 33, стр. 184.

Гакмана „були-б по справедливости узгяднені рівні права обох націй, надало-б ся ерархії відповідний і природний устрій і оминуло-б ся обаву розділу церкви.“

Подajući уступи із сего „Wohlmeinung“ Гакмана, *Vucovina* в III-ій статії (ч. 33 із 1849) *die Stellung der romanischen Hierarchie in Oesterreich*, написаній Евдоксієм Гормузаким, трохи подобрила на Гакмана; єї видало ся вже, — чи на правду, чи може лиш так удавала, сего годї знати — що Гакман в своїм *Wohlmeinung* промовляє за тим, аби і Буковина належала до волоскої митрополії; у неї се бо-дай розуміло ся само собою, бо ж прецінь дієцезія Черновецка так само як і Германштадска після неї дієцезії чисто-волоскі!¹⁾ Але хто уважно прочитає письмо Гакмана, той відразу зміркує, що Гакманови таке і на думку не приходило, що він дуже старанно оминав висказати ся хотьби одним словом про становище буковинської дієцезії.

Зміркували се Семигородські Волохи. На синод перестали вони покладати надію. Дятого звертають ся просто до міністерства²⁾ дня 24-го жовтня 1849 і жадають від него такого зарядження, аби синод зовсім не займав ся справою відлученя волоскої церкви від сербської, лиш справами самої сербської церкви; зате бажають собі, „щоб освободжене волоскої церкви зпід утисків сербської ерархії було постановлене най-висшим рескриптом Найяснійшого нашого цїса-

1) *Vucovina* 1849 ч. 33, стр. 183.

2) *Die Romanen der österreichischen Monarchie*. Wien 1851. Зошит III-ий, стр. 53 сл.

ря і Пана на підставі поради міністерства і наших двох волоских владик (Семигородского і Аралського)“ таким чином, що установить ся для волоскої нації митрополит, зовсім незалежний від сербської єрархії, котрого мала-б собі сама нація на скликанім конгресі вибирати, а цїсар затверджувати. Сего жадають Волохи на тій підставі, що „після постанов православної церкви церква кожної нації в адміністративнім згляді має бути самостійною і зовсім незалежною від церкви всякої иньшої нації“. Тут підносять вони ось які скарги на сербську єрархію: „Помимо того, що вже в самій природі прав і догматів лежить, охороняти кожду православну національну церков від всяких надужить і кривд, попала ся волоска церков на своє найбільше нещасте під депотичний утєк сербських архиєреїв, котрі як найнагубнійше впливали на ню в духовім і материяльнім згляді. Сербські владики уживали всего, аби відрізати Волохам дорогу до духової і моральної осьвіти. Вони довели шкільництво волоске до такого упадку, що навіть тих кілька шкіл треба було закрити, які своїми власними коштами заснували і удержували волоскі громади. Таким несправедливим і брутальним поступованем відзначав ся між иньшими особливо колишній митрополит Стратимирович, що був загально знаним гнобителем Волохів, бо сам бувало говорив, що єму нема нічого більше на сьвітї зненавидженого як волоска мова“. — „Не меньша шкода виходила для Волохів від сербської єрархії і в моральнім згляді, бо в волоских церквах по найбільше виключено волоску мову, настановлено Волохам сербських владик, протоєреїв і сьвященників, що або не ємили мови краювої або єї нена-

виділи, і задлятого, не маючи ані любови ані довірія нації, про її моральне образоване не дбали або навіть цілком его спиняли, ділаючи по мисли сербских ерархів, котрі мали завсїди перед очима словянщене і пановане над нацією волоскою¹⁾

Небавом підніс свій голос і Арадский владика (дня 5-го листопада 1849 в письмі до патріярха Раячича). Сей станув цілковито по сторонї Шагуни, спротивив ся замислови Гакмана, аби найвиспою властїю православної церкви в Австрії був патріярх сербский, і жадав від Раячича прихильного полагодженя сеї справи.²⁾ Аби-ж ще більше поперти свої жаданя, видає Семигородский владика Шагуна друком „Пропамятне письмо про історичне право на національну церковну автопомію Волохів православної церкви в ц. к. краях коронних австрійської монархії“, в котрім домагає ся скликаня „синаду для всіх Волохів Арадской, Буковиньскої, Темешварской, Семигородской, Вершецкой диєцезії“³⁾, відтак ще „Додаток до пропамятного письма“⁴⁾ і скликує дня 24-го марта 1850 синод в Германштатї⁵⁾, в котрім взяло участь 22 протопони, 2 професори богословія і 20 мирян (адвокатів, урядників, учителів, купців, двірників і дяків). Там ухвалили Волохи між иньшим просити цїсаря „о як найскорше полагоджене знаної петиції Волохів з

1) Тоту петицію між иньшими підписав на першім місци — не бояв ся — і Johann Popassu Erzpriester. Підпису Шагуни нема.

2) Bucovina 1850, ч. 3, стр. 16.

3) Тамже ч. 13, стр. 60.

4) Тамже ч. 51—56.

5) Тамже ч. 11, стр. 49.

дня 25-го лютого 1849, отже о реактивоване митрополії Альба-Юлія, котрій все, що в Австрії носить імя волоске, отже і Буковина, мало-б бути підчинене, о скликане загально-волоского синоду із духовенства і людей свѣтских для уконституованя названої митрополії, о засноване шкіл реальних, гімназій, академій і одного університету для Волохів... о визначене фонду в готівці або в нерухомотях для удержаня церкви“, з котрого зараз таки назначено платню владиці і свѣщенникам, дякам і паламарям, і пенсію для вдів і сиріт по свѣщенниках.

Оттак постунали собі Семигородскі Волохи з Шагуною на чолї, котрі властиво не мали найменшої причини нарікати на сербску епархію. Противно, сам Шагуна учить в своїй *Geschichte der griechisch-orientalischen Kirche in Oesterreich* (Hermannstadt 1862), що Серб Никитич, перший владика Семигородский, був „правдивим батьком на утіху духовенства і народу“ (стр. 120), що другий владика, также Серб Новакович, „був пронятий на скрізь любовю до духовенства і до народу. Він в порозуміню з владикою уніятским вставляв ся часто у правительства за політичні права волоскої нації в Семигороді“ (стр. 121, 122, 123). Відтак на кількаразові просьби духовенства і народу одержали Семигородскі Волохи 1810-го р. право, вибирати собі Волоха владикою, і від того часу були самі Волохи Семигородскими владиками.

Не мали причини і буковинські Волохи нарікати на деспотичні утиски сербскої митрополії, бо таких утисків Буковинці зовсім не відчували. Буковинська дієцезія мала вправді одного Серба

владикою (Даниїла Влаховича), але вона „благословить, як каже Гакман в своїм Sendschreiben стр. 155, ще нині єго память“.

Так само не мали тоді найменшої причини і Волохи Арадської дієцезії виступати против сербської єрархії, бо від 1829 дістав Карловецький синод від цїсаря Франца І. наказ, настановляти владиками в Арадській дієцезії лиш самих Волохів.¹⁾ Помимо того скликав владика Арадський подібно як Шагуна 1850 го р. дієцезальний синод, котрий заявив, „що залежність Арадської дієцезії від сербської митрополії противить ся канонам, і ухвалив просити цїсаря, аби дано Волохам назад давню волоску єрархїю в Семигороді“.²⁾ Одні Волохи з Банату мали тоді все ще владиками Сербів, але ж бо дієцезії Темешварска і Вершецька повстали на підставі привілею даного Сербам 1691.³⁾ „Волоска церков в Банатї відчувала проте, пише Шагуна в своїй Geschichte, недостаток власної канонїчної єрархії тим більше, чим більше по мачошиному обходила ся з нею єрархія сербска; бо вона мала завсїди владик, що не уміли по волоски і проте не були в стані сповняти свій учительський уряд і гоїти рани, які волоскому народови завдавав ненормальний стан єго церкви... Владики сербські уважали Волохів як чужинців і ворогів, для того окружали себе самими серб-

¹⁾ І се право одержали Волохи лиш тим чином, що духовенство і нарід кілька разів упоминали ся о те, аби мали Волоха владикою. Schaguna: Geschichte der gr.-orien. Kirche, стр. 159.

²⁾ Тамже стр. 159 сл.

³⁾ Schaguna: Geschichte стр. 167.

скими духовними, їх консисторії складають ся майже виключно з самих сербських духовних, протоереїв, архимандритів, нотарів і адвокатів, або з волоських перекинчиків; вони держать здалека від себе кожного образованого волоського священика і не вивисшають его на протоерея, уміючи завсїди найти якусь причину до підозрінь, наколи він остає вірним своїй народности. Инакше мають сербські священики, хотьби вони були і зовсїм неспосібні; ба навіть сотрудників вивисшають високопреподобні отці на протоереїв, аби борони Боже не прийшла черга на якого спосібного волоського священика. Про виховане і образоване молодого волоського духовенства зовсїм не дбали сербські владки. Зовсїм не більше старали ся сербські владки о шкільництво і о учебники шкільні. Окрім малого катехизму з р. 1774 не видали тоті високопреподобні отці жадної иньшої книжки... Сегодня в монастирях лиш самі Сербі або волоські перекинчики, а богослужене відправляе ся лише в мові сербській... Волоска нація не тільки не узнавала ніколи тоту мачошину церковну власть сербскої ерархії, але підіймала з часта свій голос против неї і просила правительство о визволене зпід неї. Доказом на се численні просьби Волохів із Банату і Угорщини о надане їм владк волоскої народности... В та-

кім сумнім стану находила ся наша церква... Огже не диво, що в р. 1848-ім національний збір в Люгош заявив урочисто, ніяким чином не терпіти далі тих церковних кайданів. в яких держало їх правительство і сербська ерархія, не узнавати далі сербских владик своїми канонічними владиками і старати ся по мысли устав церковних прийти під національних владик. Він вибрав двох генеральних вікаріїв, доки зможуть вони в тій справі порозуміти ся з иньшими волоскими одновірцями, що належали до давньої митрополії¹⁾

¹⁾ Тамже стр. 167—172. Гл. также Visočina 1850 ч. 32 стр. 130. Читаючи всі тоті скарги Волохів взагалі, а тут ще Шагуни з осібно, на сербську ерархію, мимоволі насуває ся гадка: якых би то кривавих слів мусіли-б добирати буковинські православні Русини, аби виразити свій жаль і свою скаргу на волоску ерархію і еї утиски православних Русинів на Буковині, от хотьби на одного такого Морзря-Андріевича, коли Волохи так гірко жалують ся на сербську ерархію?! Місця із оскарження Шагуни, подані нами умисно розстріленим письмом, могли-б прецінь буковинські Русини, замінивши в них слова Серб, сербский на Волох, волоский, а слова Волох, волоский на слова Русин, русский, може з ще більшим правом віднести до своєї волоскої ерархії на Буковині! Ба, і не одно иньше могли-б ще додати! Але Русини не Волохи, не уміють так як вони постояти, або хоть би так голос піднести за свої людські споневіряні права. Дашкевича Die Lage der gr.-orien. Ruthenen in der Bukowiner Erzdiöcese, де списані по правді всі кривди заподіяні православним Русинам волоскою ерархією, не побудили загал Русинів до ніякого дальшого кроку...

Отже прикрі відносини Волохів в тих двох дієцезіях були поводом, що в р. 1849-ім всі Волохи счинили крик, всі Волохи стали рішучо домагати ся не так усуненя кривд в тих двох дієцезіях, як далеко більше, утвореня автокефальної волоскої церкви, щоб мати в митрополиті своїм видиму голову волоскої нації. Отсе була головна причина того великого руху між Волохами в тих часах, причина дуже мало що церковна, а чисто національна, хоть жаданя свої підпирали Волохи церковними канонами. Що так а не инакше треба на сю річ дивити ся, доказує ще і той факт, що рух сей національний перекинув ся і на Волохів уніятів в Угорщині. З початком р. 1850-го „стали Волохи з комітату Марморошеского, Угоческого, Сатмареского і Шабольческого жадати, аби їх віддїлено від руского єпископату в Мункачі і сполучено в осібну дієцезію з владичим престолом в Великій Бані“. Висовіна подаючи сю вістку (1849 стр. 291) каже: „Втішить вас почути, що наші братя із прочої Угорщини не лишають ся по заду нас. Се (жадане Волохів уніятів) зовсім оправдане, і инакше не повинно бути, бо у нас мовою церковною є прецінь лиш мова волоска, єї уживає ся і в управі, і проте ми ніяким чином не можемо бути залежними від руского владика, котрий послугує ся лише своєю мовою. Права, яке мають Русини і їх владика, жадаємо ми і для себе і для того маєм надію, що вони того права нам не заперечать“. Ще ліпшим доказом на се, котрий заразом складає сьвідoctво великої дозрілости почутя національного у Семигородеских і Угорских Волохів, є факт, що Волохи уніяти всіма силами

попирають всі змагала до церковної самостійності Волохів православних. В просьбі Волохів уніятів до міністерства з дня 5-го вересня 1850 о скликане синоду для вибору владики грецько-католицької Семигородської дієцезії находить ся такий уступ: „Коли Волохи Семигородські на згаданім повисше національнім зборі (дня 15-го мая 1848) жадали єдности в релігії як также в національній управі, тоді заявили вони однодушно і заприсягли, всіма силами, без огляду на теперішній розділ народу що до віри на дві часті, дбати о то, аби церков нашого народу волоської стала свобідною і вільною від всякого впливу иньшої нації, і длятого жадали як з одного боку незалежности православних від словянського митрополита Карловецького, так з другого боку также і незалежности уніятів від угорської єрархії; а щоб се можна лекше досягнути без шкоди для самої віри, виявилось однодушне бажане всіх, аби просити найяснішого цїсаря і пана о відновлене давної митрополії волоської, що разом з иньшими точками дві депутації найяснішому цїсареві предложили; маєм надію, ще се загальне бажане і оправдана просьба волоської нації нарешті сповнить ся“.¹⁾ На тій петиції підписаний *Cirarius canonicus graeci ritus Cath.* Ба, не лиш в тім однім разі виявилась єдність і згода всіх Волохів без огляду на ріжницю віроісповіданя, але на всіх петициях з того часу, котрих число доходить до 30, всюди підписані так православні як і гр.-католицькі Волохи, на деяких пр. так православний владика Шагуна як і уніятський владика *Sterea-Sulutiu*, так православний

¹⁾ Die Romanen III. стр. 160.

протоерей Popassu як і уніятський канонік Сірагіу, разом з уніятим Лаптіані також і православний Евдоксій Гормузакій і т. д.¹⁾

Таким націоналом, ні на оден ні на другий бік, владика Гакман зовсім не був, він брав і судив річ з чисто церковного становища; він отже не попер тоді так, як собі того бажали Волохи, їх національної справу, і лиш остільки прихилив ся на їх бік, оскільки їх бажаня дали-б після его думки погодити ся з интересами церкви православної. З тої причини розпочали вже тоді Волохи борбу против владики Гакмана; ми бачили вираз невдоволення Волохів вл. Гакманом в ріжних статях їх орґану *Viscovina*. Відносини чим раз більше заострювали ся. В жовтні 1850, дня 15 го, мав відбути ся у Відни синод,²⁾ на котрий Волохи покладали всі надії. Але справа тоді не полагодила ся, єї немов суджено було аж пізнійше наново і з ще більшою силою вивинути на верха. Несподівано настала у всіх національних змаганнях перерва, дня 31-го грудня 1851 скасовано конституцію і почало ся знов правління абсолютистичне; все мусіло зомовкнути, так якби нічого перед тим не стало ся.. Та того, що стало ся, не затреш в історії ніколи, не затерлось і то, що в тих часах на Буковині виявилось. Пробуджене тоді самопізнане національне вже не завмерло. Пробудилось воно у Волохів буковинських з далеко більшою силою і най-

¹⁾ Міжтим коли Волохи, чи православні чи уніяти, в своїх справах національних поступали так згідно і зважали на єдність, то супроти Русинів буковинських держать ся буковинські Волохи, як знаємо, зовсім иньшої тактики...

²⁾ *Viscovina* 1850 ч. 59 стр. 189.

шло свою підпору в автономії Буковини, але пробудилось воно хоть далеко слабше і у Русинів буковинських і найшло свою підпору головню в науці рускої мови в Черновецькій гімназії. „Лиш прошу тя, пише о. Семака 1848 го р. в знанім листі до Іласевича, не дивуй, що не по німецьки тобі пишу, але так, як ми говорим, бо народність і в наших грудех голосно загреміла і ми Буковинчики материнкі наші мови волоску і руску шанувати повинні“.¹⁾ Із тих слів приватного огже сердечного і щирого листу бачимо ми zarazом, як цілком инакше відносить ся Русин Семака до волоскої мови, і яку у него ролю грає щирий буковинський краєвий патріотизм, міжтим коли Волохи не хотіли майже Русинів знати на Буковині.

Тямущі Волохи уважали тоді своїм першим завданем, подбати о то, аби національна індивідуальність волоска нарешті виклювалася із кукли, аби Волохи почали жити яко нація²⁾ І се не остало без впливу і на Русинів буковинських. Але скільки більше треба було, ба треба ще і тепер вложити праці, аби нарешті і Русини почали істнувати і жити яко нація!! А прецінь „аби чимсь бути, треба взагалі і перед усім *бути*; аби бути політично-свобідним і конституційно-управненим, треба вже таки в своїм виді цілковито істнувати, і засада non existentibus nulla sunt iura (для неіснуючих нема жадних прав) відносить ся так само до поодинокого чоловіка як і до народів. Громада людей, що нічим не звязана а лиш припадково, як попало, зібралася до

¹⁾ Буковинський Вѣдомости 1897 ч. 38.

²⁾ Bucovina 1849 стр. 259.

куни, що нічо иньше не держить еї при купі, як лиш поверховно сама територія і мова, так само і зовсім не є ще нація, як купа каміня ще не є будинок, як гурма їздців ще не є кінниця, як череда номадів ще не може назвати ся державою⁴. Так каже Висовіна 1849 стр. 259 і правду каже. Коли-ж тоту громаду людий, яких 30 міліонів, що розсіла ся на одній великій території і говорить одною рускою мовою, звяже одна ідея національна так тісно до куни, щоб нарешті і вона могла сьміло називати ся нацією — і могла загадувати чимсь бути ?!

XII.

Початки організації національного руху на Буковині.

(*Румунія. — Адміністративна самостійність Буковини. — Собор духовенства. — Волоска Читалня. — Установлене волоскої митрополії. — Societatea pentru cultura și literatura. — Посланіє Гакмана. — Становище волоского духовенства. — Окружное писаніє Гакмана. — Організація Русинів. — Волоске народне віче. — Установлене митрополії на Буковині. — Церковний конгрес.*)

Кримська війна (1854—1856) оживала на ново Волохів наддунайских. Наслідком еї було сполучене Молдавії і Волощини в січні 1859-го р.; ті краї прибрали тоді спільну назву *Румунія* і вибрали собі спільного князя Кузу, а відтак по прогнаню Кузи 1866-го р. Кароля Гогенцоллернского. А що в Австрії по нещасливій війні з Італією (1859) привернено назад конституцію,

то і тут придушений абсолютизмом національний рух відживає наново, а між австрійськими Волохами і на Буковині навязує ся він до того, на чім в р. 1851-ім перервав ся, з тим додатком, що історичний факт сотворення Румунії не остав без впливу на дальший его перебіг.

Шагуна скликає 1860-го р. знов синод в Германштаті¹⁾ і відчитує цісарське розпоряджене з дня 27-го вересня, в котрім висказана прихильність цісаря до проекту заснованя православної волоскої митрополії в Австрії. А на Буковині почали при кінци р. 1860-го збирати підписи на петицію о адміністративну самостійність краю.²⁾ Депутация, що предложила сю петицію цісареві, підсунула від себе міністерству ще і друге пропам'ятне письмо з найбільшо нїбито некучим бажанем краю, аби основано православну волоску митрополію і до неї втягнуто также і буковиньску дієцезію; а зроблено се так, що нїбито і владива Гакман, котрий підписав першу петицію, годив ся і на се друге жадане волоских провідників.³⁾ Против того запротестував Гакман, а сам скликав в лютім 1861-го р. в Чернівцях збір духовенства цілої буковиньської дієцезії,⁴⁾ аби воно висказало свої бажаня в справі, як треба упорядкувати гієрархічні стосунки церкви

1) Nationale und kirchliche Bestrebungen der Rumänen in der Bukowina 1848—1865 von Bischof Hakmann in einem Sendschreiben dargestellt. Herausgegeben von Dr. Stefan Smal-Stoeki, Czernowitz 1899, стр. 99.

2) Тамже 155. Петиція надрукована у Відни під заголовком: Emancipationsruf der Bukowina. Wien 1861.

3) Тамже 155.

4) Тамже 102, 116.

православної в Австрії взагалі, а що має ся стати з буковинською дієцезією. Духовенство на перекір провідникам волоским жадає самостійности буковинської церкви¹⁾, а для буковинського владки титулу митрополита. Против того жаданя духовенства і против владки Гакмана починає тепер Шагуна завзяту агітацію²⁾. Евдоксій Гормузакій з ще двома буковинськими Волохами піднісує петицію волоских провідників із Семигороду і Угорщини з дня 15-го марта 1862 до цїсаря о скликане загально-волоского синоду під проводом Шагуни в Германштаті з жаданем, щоб там була і буковинська дієцезія заступлена³⁾. Того самого року організують ся в Чернівцях противники владки Гакмана в товариство „волоска читалня“ і відси веде ся агітація в краю і в Семигородских волоских газетах против Гакмана. Дня 27-го марта 1863 ухвалює буковинський сойм на внесок волоских послів адресу до цїсаря, в котрій жадає, аби церкві православної на Буковині дати назад автономію запоручену їй предками цїсаря і аби управу власного еї маєтку передати органам, покликаним до сего постановами канонів церкви.⁴⁾

Але справа установа оїбної митрополії волоскої а тим то і сполученя австрійских Волохів в одну цілість помимо всіх тих заходів якось не поступала наперед, длятого Шагуна

1) Тамже 156.

2) Тамже 136.

3) Тамже 156.

4) Stenographische Protokolle 1863, стр. 543. Того-ж бо то стали від тепер Волохи найбільше домагати ся, але і доси надаремно.

скликає знов в квітні 1864-го р. синод в Германштаті.¹⁾

Нарешті в вересні т. р. зібрав ся дійсний синод в Карлівнях,²⁾ де владика Гакман вступав ся за єдністю церкви православної в Австрії, а рішучо виступив против прилученя буковинської дієцезії до волоської митрополії,³⁾ причім

¹⁾ Bestrebungen 104, 137.

²⁾ Тамже 119.

³⁾ Тамже 120—130, 138—147. Важний тут отсей уступ із Гакманового викладу (гл. стр. 129): „Die bitteren Klagen, welche die Wortführer der romanischen Metropole in ihren diesfälligen veröffentlichten Petitionen und besonders in ihrem Gesuche an das hohe Ministerium vom 24. October 1849 über den despotischen Druck, den die serbische Hierarchie auf sie und auf ihre Stammgenossen in Oesterreich in intellectueller, moralischer und materieller Beziehung ausgeübt hätte, haben zwar unter den Bukowiner Romanen Sympathien, unter den Ruthenen aber Besorgnisse erweckt, es möchte ihnen unter einer ausschliesslich romanischen Hierarchie ebenso ergehen, wie es den Romanen nach Angabe ihrer Vertrauensmänner unter der serbischen Hierarchie ergangen sein soll. Bei dieser Gemüthsstimmung meiner national gemischten Diöcese... ebenso unzufrieden wäre der Bukowiner Ruthene unter einer ausschliesslich romanischen Hierarchie... Kämen noch unbillige Bevorzugungen der einen Nationalität auf Kosten der anderen, besonders in der Schule und bei der Verleihung von Kirchen- und Schulämtern, oder gar Entnationalisierungsgelliste hiezu, alsdann wäre die Diöcese in Gefahr, nicht nur die Hälfte ihrer Angehörigen zu verlieren, sondern auch in den darüber entstandenen Reibungen und Wirren zugrunde zu gehen und eine Beute anderer im Lande befindlichen Religionsparteien

особливий натиск клав на то, що буковинська дієцезія не є виключно волоска, але в половині волоска а в половині руска.

Наконець надійшов до синоду рескрипт цїсарский з дня 16-го вересня 1864, котрим установлено волоску митрополїю, але заразом обмежено єї лише на Семигород і Угорщину, а що до Буковини сказано, що справа сеї дієцезїї буде порішена пізнійше.¹⁾

Таким рішенем справи буковинські Волохи зовсім не вдовольнили ся, а не уважаючи єї ще за зовсім програу, взяли ся з ще більшим завзятем до агїтації в напрямі прилученя Буковини до новооснованої волоскої митрополїї в Германштаті.

В Чернівцях появляє ся 1864-го р. брошура „Sînta scriptura“, в котрій на підставі письма святаго жадає ся в православній церкві таких синодів, що в них і миряни мали-б рішаючий голос²⁾; появляє ся также брошура „Răspuns la cele dintăiu patru întrebări propuse de c. r. Ministeriu și de Episcopia Bucovinei“, в котрій із заporученої основним законом з дня 4-го марта 1849-го р. автономїї кождїй церкві виводять ся знов таки висновки, що і миряни мають право рішати всякі справи церковної управи.³⁾ А на-

zu werden“. Немов пророчим духом предсказав Гакман те все, що відтак стало ся на Буковині за митрополита Мораря-Андріевича під виключно волоскою ерархією. Гл. про се Сильвєстра Дашкевича Die Lage der Ruthenen in der gr.-orien. Erzdiöcese, Czernowitz 1889.

1) Тамже 147.

2) Тамже 113 і 203.

3) Тамже 114.

решті подає 64 Волохи¹⁾ дня 6-го жовтня 1864 просьбу до владыки Гакмана, аби він на лад Семигородських синодів скликав синод буковинської дієцезії, на котрім і миряни мали-б голос. Та петиция зараз таки появилася і друком під заголовком „Einigkeitsruf an die gr.-orien. Provinzialkirche der Bukowina, Czernowitz 1864.“

І иньшими способами натискали Волохи на вл. Гакмана, нападали на него в ріжних дописях до Семигородських газет „Telegraful“ „Concordia“ „Umoristul“, демонстрували, грозили, били шиби в его помешканю²⁾ і т. д. А на першім загальнім зборі товариства Societatea pentru cultura și literatura, котре повстало із заложеної в р. 1862-ім читалні, іменували митрополита Шаґуну, владыку Арадского і других прихильників своєї ідеї із Семигороду, Угорщини, Молдавії і Волощини почесними членами, міжтим коли владыбу Гакмана uznали доси недостойним тої почесности, доки він не скличе такого синоду, якого вони бажали.³⁾ Ба, не кінець на тім: на тім самім загальнім зборі дня 23-го січня 1865 ухвалено адресу для митрополита Шаґуни, в котрій виразно сказано: „Ми не бажаем нічого більше, як сполученя з церквою, з митрополією Семигородскою. Се було, є і буде предметом наших бажань“⁴⁾ і проклямовано Шаґуну митрополитом также і для Буковини!⁵⁾

Не видячи все ще ніякого успіху із своєї агітації, ставляють Волохи 1865-го р. в соймі

1) Тамже 195.

2) Тамже 194, 195 і 196.

3) Тамже 205.

4) Тамже 120.

5) Тамже 157.

буковинським внесок на поновлене адреси до трону, в котрій жадає ся автономії для гр.-православної церкви. І сойм ухвалив таку адресу одногосно з додатковим жаданем, щоби для вдороження автономії скликано доконечно в Чернівцях такий собор диєцезальний, на котрім були-б рівномірно заступлені також є і миряни, щоби собор той в порядку відтримано і его ухвали предложено цісареві до увзгляднення.¹⁾

В тих тяжких для себе часах виступив владика Гакман з обемистим посланієм до тих Волохів, що підписали петицію до него з р. 1864-го. Ціль того посланія була, доказати на підставі канонів і історії церкви православної, що мирянам не належить ся ніяка участь на синодах, що там мають голос лише владика. Попри тім він розкриває там — можна сказати — всі національні і церковні змаганя і ціли Волохів буковинських так докладно, що се посланіє Гакмана стало ся дуже важним історичним документом і з тої то причини я видав его друком під заголовком: *Nationale und kirchliche Bestrebungen der Rumänen in der Bukowina 1848 — 1865 von Bischof Hakmann in einem Sendschreiben dargestellt, Czernowitz 1899.* Для Русинів важне се посланіє тим, що тут в перший раз по Херескулї²⁾ самим буковинським архипастирем сконстатовано факт, що буковинська диєцезія є в половині волоска, а в половині руска³⁾, що Волохи рішучо заперечували, а

¹⁾ Stenographische Protokolle 1865, стр. 336.

²⁾ Ziglauer: Geschichtliche Bilder II. 151.

³⁾ Bestrebungen 128.

дальше висказана памятна остоорога, що між Русинами праволовними на Буковині під виключно волоскою ерархією мусить запанувати невдоволене¹⁾, важке в своїх наслідках для самого православія, а наконєць вказана дорога для полагодження національної вражди поміж Русинами а Волохами через засноваме кількох диєцезий на Буковині.²⁾

Хоть як основно представлена ціла справа в посланію Гакмана, хоть в нїм видко як найбільшу дбалість владики про диєцезію буковиньску, про єї як найкращий розвиток, то се все не переконало Волохів. Агітація против плянів владики Гакмана, піднести буковиньску диєцезію на степенъ митрополїї, а за прилученем тої диєцезїї до волоскої митрополїї в Германшгатї велаєь далї з найбільшим завзятем і досягла навіть кругів духовенства, котре доси в тій справі стояло по сторонї владики. Якї розміри прибрала та агітація і вороговане против владики Гакмана серед волоского духовенства на Буковині, про се євїдчить „Окружное писаніє къ честному нашея епархіи духовенству“ владики Гакмана з р. 1868 ч. 4614³⁾, дотичний уступ котрого тут задля єго важности поміщаєм.

Вичисливши всякі грїхи духовенства, против котрих часто владика мусїв виступати, каже ся в „Окружном писанію“ дальше дословно так:

„Къ давнымъ заблужденіямъ и страстямъ прибыло въ новїйшихъ временахъ еще коварство въ публичномъ, народномъ и церковно-гражданскомъ житїи, не

1) Bestrebungen 129.

2) Bestrebungen 185, 189, 191.

3) Фоеаа ордїнчїунїлор з р. 1868.

взирая, что всякъ священникъ, который роль политическу или народну играетъ, чрезъ то уже дѣлается званію своему невѣрнымъ и лишается своего званія.

„Уже годъ 1848-мый написанный есть въ исторіи клира буковынскаго чертами студными и безчестными! Коротко какъ по Нашихъ великихъ трудахъ и усердныхъ прошеніяхъ дотація клира изъ фонду религійнаго упорядилася, какъ вдовамъ, сиротамъ священническимъ споможеніе опредѣлилося, когда Богословія учителя ни *adnutum amovibiles*, но званію своему постоянно, съ правомъ на пенсію, опредѣленни были, тогда оказала больша часть клира свою благодарность извѣстнымъ воспротивленіемъ. — Правда, Мы всѣмъ оскорбителямъ а найпаче тогдашнымъ вождамъ смятенія уже давно простили и Бога молимъ, да по Его милосердію приведетъ ихъ къ познанію преступленій и грѣховъ своихъ и самъ да ихъ такожде проститъ.

„Но имѣютъ они всяко жалкое удовлетвореніе, зане прикладъ ихъ не остался безъ подражателей; сѣмя тогда высѣянно укоренилося и расплождаетъ ся.

„Прямо теперъ творятся паки нѣкоторые священники и еще подъ маскою религіи и Церкви освободителями и пріятелями народа: однакже нѣсть въ нихъ ни чувства, ни ревности за истыну, за право и обычай и за душевное и тѣлесное благ стояніе ближнихъ своихъ. Но они хотятъ подъ вывѣскою, которую выставляють, фирмою „народность, народъ и церква“ больше мерзкимъ своимъ страстямъ, яко: суетъ, славо-

любю, гордости, користолюбю служити и конечно силою и за всяку цѣну роль играти. — Знаеть сѣ и чувствуетъ всякій человекъ честный, а найпаче самъ народъ, который таковыхъ комедіантовъ не безъ причины презираеть.

„Кто изъ насъ непознаеть сихъ между священствомъ агитаторовъ, подъшепниковъ и комедіантовъ, которые за кулисами нѣкоторыхъ немирныхъ мірянъ или беспокойныхъ и виноватыхъ священниковъ возбуждають? Кто бы низналь имена тыхъ бодрыхъ доносчиковъ, писателей артикуловъ и соработниковъ газеты названной „Албина“ и иныхъ подобныхъ мѣсть сражанія и злобы тыхъ людей, которые мнять чьось славнаго и важнаго тимъ здѣлати и получить, когда на Епископа своего и на тыхъ священниковъ, которые Ему щиропокорни и ихъ обязанностямъ вѣрни суть, клеветють и явно безчестяють?“¹⁾

„Кто випоказуетъ палцемъ на тыхъ вождовъ, которымъ Мы проступки простили, за зло благо воздали, имъ великія благодарѣнія оказали, ихъ даже въ отличны чини произвели, имуще надежду, что благодарѣнія сія яко угліе огненно на главахъ ихъ наклоняють ихъ къ благодарному, доброму и полезному дѣланію для Епархіи, и казалось намъ, что сѣи, познавши своя тяжкая заблужденія, искреннѣе покаются, паче оныхъ

¹⁾ Священики ті, против котрихъ звернене отсе архиерейске посланіе, се пізнійшій митрополит Сильвестер Морар-Андршевич і пенсіонований прошлого року радник консисторский Цуркан, — так часи пізнійше змінили ся, що такі священики заняли аж так високе ерархічне становище!

девятнадцать и девять праведныхъ, мнящихъ себе не требующими покаянія.

„Но ужасаемся, что духъ лучшій въ нихъ не одолеваетъ, яко надѣяхомся, когда они поступили не яко сынъ заблудшій наки покаявшійся, но яко Юда Искаріотскій и змерзлая змія, яже согрѣвшися на персахъ своего добродѣтеля и оживши, кусаетъ и яда исполняетъ его.

„Нужно соблазнямъ быти, но горе человѣку, имже соблазнь въ миръ приходитъ“, говоритъ спаситель. Человѣцы таковыи ранѣе или позднѣе — конечно уловятся въ сѣти собственной своей злобы.

„Что насъ касается, то нещасливцы си не возбудятъ въ насъ ни чувство ни мысль къ отмиценію, ниже терпѣнію Наше утрудити и преодолѣти возмогутъ, вѣми бо, яко по ученію св. Евангелія плевелы не скоро изъ пшеницы исторгатися имуть, но растутъ обое въ купѣ ажъ до жатвы, а въ время жатвы соберется пшеница въ житницы — плевелы же огню предадутся.

„Но что къ сему сказати, яко священницы и мужіе такъ слабы суть, что они отъ страха или отъ развратнаго сердца и изъ страсти, привести кого до соблазни, такимъ подлымъ зачинщикамъ даже адресы почтенія подписуютъ? — и то еще на порожней хартіи такъ, что такимъ подписателямъ порожныхъ цыдулокъ можно бы отняти самостоятельное правленіе службы.

„Что сказати и къ сему, егда священницы по основательномъ каноничномъ поученію окружнымъ писаніемъ отъ 18. (30.) Октября 1865 Число 34 орд., и въ преки найвысочайшему рѣшенію Его Императорскаго Величества отъ 10.

Декемврія 1866, которое циркуляромъ отъ 17. (29.) Январія 1867 Числ. 230 имъ возвѣстилося, сими днями даже о Епархіальныхъ конференціяхъ безъ своего архіерея просятъ и подписуютъ, и толико не разумѣли, да подписи ихъ безпечнымъ рукамъ ввѣряться, но всему міру соблазнъ подаютъ, что таковыя прошенія къ палатѣ депутатовъ и къ господину министру церковныхъ справъ отъ одинаго, можетъ быти, пianaго священника предъ корчмою потеряныи, единимъ ученикомъ школьнымъ намъ доставилися такъ, что Намъ въ правдѣ стыдно о такомъ духовенствѣ, а міръ нимъ насмѣхается?

„Не есть въ Нашемъ намѣреніи еще много таковыхъ напоминавій и поученій Клиру издавати: предстоящій общій циркуляръ будетъ всяко единъ изъ послѣднихъ.

„Даль бы Богъ, дабы онъ лучшее дѣйствіе и радостнѣйшыя слѣдствія принеслъ, яко Наши деселѣ толькратно выпущенныи гласы, и дабы всякъ далѣе на свою совѣсть — на той Божій голосъ въ трудахъ человѣческихъ лучше внималъ, яко доселѣ.

„Противъ сего объявляемъ съ всею жестокостію и силою, что Мы далѣе на дѣланія и движенія таковыхъ, званію своему и присягѣ невѣрныхъ священниковъ безпрестанно строгійшее око имѣти будемъ.

„Нынѣ убо ободряемъ честныхъ и достойныхъ мужей и священниковъ Нашыхъ къ постоянству и твердости въ ихъ благомъ и полезномъ дѣланію и старанію; призываемъ грѣшащихъ и немощныхъ къ познанію и поправленію; увѣщаемъ оныхъ, которыи въ развращеніи сердца придаются злымъ своимъ помышленіямъ, къ

возвращенію отъ пути погибелнаго, доколѣ еще есть время, а тихъ лучшихъ предостерегаемъ отъ сѣтей развратниковъ.

„На конецъ молимся Богу изъ глубины души нашея за спасенія всѣхъ, препоручаемъ себе и васъ милости Божіей и даемъ вамъ Наше Архіерейское Благословеніе.

Въ Черновцахъ дня 1. (13.) Мая 1868.

Евгеніе“.

Але і се „окружне писаніє“ нічого не могло; Волохи не успокоїли ся. Міжтим дозрів у владика Гакмана пильний плян, як мав приборкати ворохобню своїхъ противників, і тепер бере ся він рішучо до его переведеня. Супротив Волохів треба було поставити Русинів і їх до того зорганізувати. Основане товариства „Руска Бесіда“ є видимим знаком тої еволюції в публичнім житю Буковини і в розвитку справ православної церкви на Буковині. Від того часу Русини виступають чим раз більше на верх, стають ся чим раз важнійшим чинником в краю. Загонистість Волохів гамує ся силою Русинів. Волохи скликають ще в 1870-ім р. народне віче, на котрім все таки домагають ся скликапя диєцезального собору, в котрім і миряни повинні мати голос; вони все ще гадають тим чином перевести свій давній плян прилученя буковинської диєцезії до волоської митрополії в Германштаді, але 1873 буковинська диєцезія зістала піднесена до степеня митрополії і владика Гакман став першим митрополитом Буковини і Дальмації. Гакман небавом помер, допнявши того, за що тільки літ завзято боров ся. Правда, сповнилось также і бажане Волохів і установлено на Буковині православної церковний конгрес, в котрім мають

участь также і миряни, але з того Волохи доси не мають ніякої утіхи і ледви чи коли мати муть доти, доки Русини не найдуть повного права в церкві православної на Буковині.

ХІІІ.

Товариство „Руска Бесіда“ в Чернівцях.*)

Історія 30-літньої діяльності.

(Man muss einen Gegenverein schaffen. — Весіле о. Евс. Андрійчука в Товтрах. — Осібна руска секція в Soțietatea. — Прмова Мартиновича. — Ріжнородність елементів. — Галичани а Буковинці. — Православні а уніяти. — Відки брались „убіжженія“. — Руска мова в соймі буковиньскім. — Розвиток самопізнаня. — Що зробила „Руска Бесіда“ а) в сиравах культурних, б) сиравах організації духового життя, в) в сиравах гуманітарних, г) просвітих. Календар. — Бібліотеки для молодіжи. — „Буковина“. — Яйце Колумба.)

Памятний рік 1848-ий приніс австрійским народам між иньшими также нібито рівноуправнене в школі; в силу того заведено руску мову в школах середних.

Яка була наука рускої мови в школах середних на Буковині, се показано де инде; тяжко, дуже тяжко, щоб вона сама собою була в силі, особливо в своїх початках, ослідомити буковиньску Русь і підняти її із стану цілковитого занепаду почутя народного; але не дасть ся за-

*) Ся частина розправи була вже друкована в „Правді“ 1894 го р. за місяць серпень і вересень. Тут вона де в чім змінена і доповнена новими даними.

перечити, що і вона викликала бодай слабенський умисловий рух серед доростаючої рускої інтеллігенції. Без порівняня щасливіші були, як ми бачили, в тім згляді Волохи. На учителя волоскої мови прийшов 1849-го р. П у м н у л. Ему попри діяльності братів Гормузаких завдячують Волохи все те, чим тепер на Буковині можуть повеличати ся; він положив до сего підвалину. По 12-літній тяжкій праці удало ся ему враз з Гормузакими заложити в Чернівцях 1862-го р. спершу Читалню, з котрої відтак повстала вже в маю 1863-го р. *Societatea pentru cultura și literatura* — перший осередок духового життя серед Волохів на Буковині.¹⁾

Сей рух волоский не міг остати без впливу на буковинських Русинів. Коли люди, що перед тим жили собі спокійно зі всіма сусідами, в дома говорили по руски, нараз стали почувати себе Волохами, викликати в товаристві суперечки про автохтонність і т. и. то се мусіло і з Русинів бодай декого трохи застановити.

Дальшому розбудженю самопізнання пособляли деякі вісти про Русинів галицких і про Україну, які десьнедесь подибували ся в тодішніх німецьких книжках, відтак деякі книжки рускі, які заходили на Буковину чи то з сусідної Галичини, чи з України, нарешті від початку 60-их років таже рускі газети, як „Слово“ і др., котрі хоть дуже рідко, але все таки попадали в руки буковинських Русинів, а таже і особисті зносини з деякими Галичанами (М. Білоус).

Вже при обговореню науки рускої мови в школах середних на Буковині бачили ми знач-

¹⁾ Гл. Die Lage der gr.-or. Ruthenen in der Bukowinaer Erzdiöcese стр. 97 сл. і Sbiera: Aron Pumnul.

ний вплив Русинів Галичан на Буковинців. Все ж таки був він за слабкий, щоб викликати ягесь живійше духове жите між буковинськими Русинами. Не роздрухало їх также і нове політичне жите, як вибори, соймові наради і т. д. Вправді були одиниці на Буковині, як Федькович і Воробкевичі, що живо переймили ся ідеєю народною, що зовсім пристали до руху народного, який зворушив ся з початком 60-их років в Галичині і на Україні, ба, заняли в нїм навіть дуже визначне становище і стали его підпорою, але на Буковині у них одиноких живійше било ся руске серце, загал же буковинської Руси був на стілько несвідомий почутя рускости, що запізнавав навіть своїх таки рідних діячів на народній ниві. Рускість на устах Русинів в ті часи було зовсім порожне слово без найменьшої ваги; се почуте було більше вивчене між дійсно прочуте, більше шкільне ніж битове, історичне, більше обстрактне ніж конкретне; се було перше пізнане в загальних зарисах але без змісту. Щоб загал буковинської рускої інтелігенції бодай трохи оживити, щоб слово „рускість“ якимсь змістом наповнити, на те треба було більше могучого товчка, ніж простого накликуваня із заграниць Буковини до едности, до праці на народній ниві, а сей товчок вийшов мимоволі від владики Гакмана.

Коли отже між Русинами на Буковині довго незамітно було майже ніякого руху, то між Волохами ставав національний рух чим раз живійший, ба прибрав навіть, як ми бачили, різкий, опозиційний характер супроти владики Гакмана. А що національний рух волоский зосереджував ся в заснованій 1862-го взглядно 1863 ро р. *Societatea pentru cultura și literatura*, то щоб не сто-

яти супроти Волохів одинокому, треба було Гакманови серед Русинів шукати своєї опори, а в тій цілі треба було Русинів на Буковині звести до купи, до одного осередка.

Сему замислови сприяла та обставина, що в 60-их роках зібрало ся в самих Чернівцях споре число рускої інтеллігенції: проживав тут від 1866-го р. яко катедральний руский проповідник ексарх **В а с и л ь П р о д а н**, відтак 1868-го р. прийшов до Черновець на учителя співу в духовній семинарії і в середних школах **И с и д о р В о р о б к е в и ч**; 21-го серпня 1865-го р. став учителем рускої мови і катехитом в реальній школі **О л е к с а н д е р П р о к о п о в и ч**: в грудню сего року прийшов на учителя рускої мови в гімназії **І в а н Г л і б о в и ц к и й**, а 11-го вересня 1865-го р. став професором в черновецькій гімназії **І в а н Б р а н и к**; було тут кілька судових урядників, як **Максиміліян М и х а л я к**, **Филемон К а л и т о в с к и й**, **Омелян Л е в и ц к и й**, капд. адвокат. др. **С а х н о в и ч**; до того дочислити треба і гр.-катол. духовенство, між котрим сотрудник **І в а н Т у р ч м а н о в и ч** відзначав ся щирим патріотизмом. Треба було лише звести їх всіх до купи, сю громадку побільшити і таким чином можна було заснувати пожаданий осередок для буковиньської Руси. Таким осередком мала стати ся **Р у с к а Б е с і д а в Ч е р н і в ц я х**.

Так отже не із внутрішньої потреби якогось духового осередка для Русинів на Буковині, а з потреби опори вл. Гакмана на Русинах буковиньських супроти Волохів бере свій початок **Руска Бесіда**. Взагалі Гакман і православна консисторія загрожені Волохами стали відносити ся до

русских справ приязнійше. Так із листу Федьковича писаного із Сторонця 14-го серпня 1868-го р. до редакції „Правди“ довідуємо ся, що ще рік або 2 наперед подав Федькович свій руский буквар (фонетичний) консисторії до затвердження, та вона его відтрутила. Тоді-ж, як каже Федькович, „черновецка консистория инак ся порадила і оногди менї офіціяльно написала, абих не лиш буквар але й иньші книжки, коли які написав, до них прислав, а они будуть їх печатати, а мене закутають“. ¹⁾

Крім того мали силу при заложеню Рускої Бесіди ріжні иньші впливи, як голос галицких часописів, зносини галицких патріотів з буковинськими виднійшими людьми (Білоуса з Проданом), вплив зайшлих Галичан учителїв, урядників і т. п.

Такі ріжнородні чинники зложили ся на засповане Рускої Бесіди; всі вони, а крім того ще і иньші могутні впливи сторонські, оказували і в еї першім розвою свою силу то благодійним то лиходійним способом, аж доки Руска Бесіда не стала на власних ногах, доки не стала вона осередком буковинської Руси із внутрішньої потреби такого осередка.

Отже загрожений волоскими агітаціями, задумав Гакман оперти ся на Русинах, а може навіть не так на Русинах як лише просто на противниках своїх противників. Словами „man muss einen Gegenseverein schaffen“ (треба створити противне товариство) поручив він своєму катедральному архидіяконові Д р о н о в и отсю справу, і зараз таки взяв ся Дрон до праці. ²⁾

¹⁾ Гл. Історію літератури рускої Ом. Огоновского II. стр. 656.

²⁾ Треба зазначити ще, що і правительство краєве відносило ся прихильно до тих змагань Гакмана.

Чутка про се дійшла аж до Путилова і урадувала дуже Федьковича. В тім самім листі з дня 14-го серпня 1868-го р. пише він проте так дальше: „Ще Вам уповім, що може заведеть ся у Чернівцях товариство „Покрова“ на опікунство руцини буковинскої. Статути вже готові і ждемо лиш владики з Відня. Може бути, що Вашу „Правду“ оберемо за орґан наш товариський і тогди впрошу ся до Вас за головного сотрудника. Симпатії багато,¹⁾ то-ж і надія не мала, а найпаче, що много церковної нашої старшини за нами“. Але перша нагода до порушення і обговореня сеї справи в ширшім кружку була що йно в осени. В Товтрах в домі о. Драчиньского зібрало ся послідного жовтня 1868-го р. багато съвященників Русинів на весіле молодого богослова Євсевія Андриичука. Там спершу тихцем поміж деякими більше знакомими пішла розмова про се, відтак по докладнійшій обговореню справи з Проданом прибрала виразнійші форми і на стілько доспіла, що на другий день при обіді встав Дрон і промовивши до зібраних съвященників, завізвав Василя Продана словами „благослови владико“, щоб взяв провід в сему доброму ділі. Продан трохи змагав ся а нарешті пристав. Зараз таки пристало до нового товариства багато съвященників, чуючи над ним опіку владики. Після сего памятного дня пішла агітація поміж духовенством за руским товариством. Дрон їздив по селах і збирав членів.

Відома річ, деякі надії Федьковича не сповнили ся і зачерез те Федькович навіть не впи-

¹⁾ Очевидно задля владичої опіки.

сав ся в члени товариства. але товариство засновано, церковна старшина заопікувала ся ним, приступили до него по приказу владики. щоб руску громаду збільшити і єї значіня надати, два совітники консисторії Ілласевич і Коморошан і ректор семинарії Филипович, і вже 1869-го р. дня 14. (26.) сїчня відбув ся перший загальний збір Рускої Бесіди, на котрїм на внесене Сахновича висказано подяку по Драчиньскому за те, що в его домі „почятокъ сего дѣла здѣлался и уже нынѣ творить успѣхи“¹⁾ чим стверджено подану висше звістку про засноване Рускої Бесіди.

Так складо ся переважне і пребогате в своїх наслідках засноване Рускої Бесіди, котра з того часу стала справді осередком для ріжних просвѣтних змагань буковиньских Русинів а нинї веде провід в просвѣтній праці на буковиньській Русї, котра, так сказати-б, мимоволї стала крїпким заборолом народно-просвѣтних прав буковиньских Русинів.

В заснованю Рускої Бесіди треба бачити першу ознаку почутя відрубности буковиньської православної Русї від Волохів, а почутя едности з прочою Русею; в нїм треба бачити першу прояву еманципації буковиньської Русї, котра дотепер задля переваги почутя релїгійного над почутем народности почувала себе майже за одно з Волохами, зпід волоської кормиги. Так розуміли сю річ і Волохи і всіма силами старали ся не допустити до того, щоб православні буковиньскі Русини відокремили ся від православних Волохів, щоб нїбито православний мир не розді-

¹⁾ Гл. протоколи засідань Рускої Бесіди.

див ся на двоє. В своїй Societatea хотіли вони вже зробити особну секцію руску, аби лише православних Русинів задержати і дальше під своєю кермою. А коли не в силі були здержати сеї в великій мірі все таки природної прояви самопізнання серед Русинів, тоді накиннули ся вони люто на буковинських православних Русинів немов на відступників, на зрадників краю і віри, як се зрештою і пізнійше завсіди діяло ся і діє ся супроти тих православних Русинів, котрі почуввають себе не лише православними але і справдішними Русинами. Дуже добре відчували се Волохи, що тут вбито клин в той нібито „одноцільний, автохтонний, православний нарід обох язиків“ на Буковині, і що той ніби то один нарід доконечно розпаде ся на два народи, на Русинів і на Волохів, але нічо не помогло. Буковинська Русь почувши себе з заснованем Рускої Бесіди в перший раз Русею, забажала жити своїм особним руским житем.

Правда, між першими основателями Рускої Бесіди — головну силу їх становило православне духовенство — були люди, котрі і не чули ся, як сюди попали, котрих звабили сюди вигляди на ласку владичу, затагнули могучі впливи, що отїняли Руску Бесіду, і котрі лиш так довго тулили ся коло Рускої Бесіди, як довго ласка владики спочивала на ній; але були між ними і такі, у котрих дійсно тліла жива іскра любови до свого народу, у котрих була щира воля і охота до праці на запущеній народній ниві, котрі самі з себе промишляли над тим, якби здвигнути якийсь осередок і зорганізувати якоесь народну працю. Були і деякі Галичани і то обох напрямів, які вже тоді виразно зазначили ся на га-

лицьким руским пні, котрі, се треба без обиняків сказати, не знаючи і не стараючи ся пізнати осібних девчим обставін буковинської Руси, внесли просто галицькі сварні і між буковинських Русинів. Оттакі то різнородні елементи зібрали ся до купи в „літературнім обществі“ Руска Бесіда для спільної мети, служити осьвітї народу руского на Буковині.

Що при ріжних поглядах на справу осьвіти спільна праця була неможлива, се річ ясна, і се виявило ся зараз таки, коли приступлено до нарад над сим предметом. Але-ж і не розходило ся основателям спершу так дуже о дійсну працю просьвітну, а більше о те, щоб було таке руске товариство, яке мають Волохи; ходило о зазначене своєї відрубности — товариство Руску Бесіду названо головно задлятого літературнім, що і волоске товариство було pentru cultura și literatură —; так само загадувано видавати часопись лише для того, що і волоска *Soțietatea* видавала від р. 1865-го *Foaia* (листок) *soțietății pentru cultura și literatură română în Bucovina*. Зрештою гадка тота вийшла від людей щирих і дбалих о народну осьвіту, та не дали єї здійснити ся ті, що належали до товариства лише для форми.

Руска Бесіда мусіла отже поки що бути товариством касиновим — в червні 1869-го р. винаймлено кімнати для Рускої Бесіди — і яко таке віддала вона буковинській Руси великі услуги, скупляючи около себе всіх тих, у кого лише сяк так ворушило ся руске чуте.

Та не лише в тім вага заснованя Рускої Бесіди, що отворено духовий осередок на буковинській Руси, але і в тім, що при сїм заснованю

висказано в перший раз прилюдно народну звязь з галицькими Русинами, свідомість котрої з тої пори чим раз дужше росте. На першій загальній зборі явив ся также Наумович, тодішний парох Стрільча, і промовляв від галицьких Русинів, а на внесенє Прокоповича (Буковинця) запала ухва-ла, „чтобъ братіямъ нашимъ галицькимъ изъяснити телеграфично свое благодареніє за щирое ихъ привѣтствіє“.¹⁾ Свѣтла хвиля першого народного празника на Буковині: основанє товариства Руска Бесѣда, проява почутя спільности народної з галицькою Русею, і взагалі розбудженє почутя народности оживила у людей палкійшої натури рожеві надії на величну будучність буковинської Руси. Ті чутя найшли свій вираз особливо в патріотичній промові Исидора Мартиновича, яку виголосив він дня 13-го грудня 1869-го р. на II-ім головнім зборі Рускої Бесѣди; а що вона свѣдчить про живіший рух серед загалу рускої інтеллігенції на Буковині, вказує на напасти Волохів на Руску Бесѣду, які саме тоді проявили ся, а про котрі я вже висше згадав, і добре освѣчує ті обставини, серед яких жили православні Русини на Буковині і серед яких заснувала ся Руска Бесѣда, то наведемо єї за Буковинскою Зорею (1870) ч. 1 і 2-ге дословно (для дѣлшого зрозуміння в перекладі з „язичія“ Зорі):

„Кождий, хто жиє в нашім краю, дуже добре знає, що огидні штучки і погані клевети наших явних і потаємних ворогів баламутять велику часть наших буковинських Русинів, наводять на них дивний якийсь пополох, тягнуть

¹⁾ Гл. протоколи засѣдань Рускої Бесѣди.

їх в блудне колесо підозріних понять, котрі відбирають їм ясний погляд на мету нашої Рускої Бесіди, а що гірше, роблять з них против діпшого їх пересвідчення маловірних синів матери Руси.

„Виходячи з того пересвідчення, що більша часть наших Русинів мало що застановляла ся над хитрощами тих зле замаскованих штучок або не розібравши правдивої їх вартости принищує їм більше ваги, ніж вони на се заслугоють, і лякає ся якихось страхопудів видуманих на то, аби спинити зріст нашої справи, отже з того пересвідчення виходячи, позволю собі кинути короткий річевий погляд на головні способи, якими нас вороги наші хотять розброїти, і показати їм в правдивім їх світлі.

„По перше закладують нам наші противники, що ми приймаючи в склад нашої Рускої Бесіди сполучених з Римом одноплемінників наших, загрожуємо тим чином добрий стан нашого православія. Чую, що навіть участь, яку наші рускі люди з похвальним тактом брали оногди при отвореню Польської Читалні, рахують нам за провину підконуючу православну віру!... Що за проста і слабодушна тактика! Таж то нерозум, в теперішньому століттю мішати віру з народністю, товариство літературне з товариством релігійним! Означає се повертати до давного юдаїзму, що бере за одно нарід і віру. Не наша в тім вина, що давніші сумні наслідки проворних хитрощів езуїтских розеднали рідних синів одної матери і провалили між них таку велику притичину що до віри, що нарід руский ще і тепер в двох противних таборах; не наша в тім вина, що нарід руский до нині ще розді-

лений на православних і уніятів, так як з нашого боку і ми не сьмієм робити закидів співжителям нашим Румунам, що і вони розділені также на православних і уніятів. Факт єсть, що сьогодні всі народи приходять уже до самопізнання і відтак домагають ся і признання своєї індивідуальности. Проте ми стілько маємо віри в розсудливість правдивих Румунів, що не хочем припускати, аби вони могли нам робити закид задля нашої літературної єдности з нашими уніятськими одноплемінниками, бо і ми їм в тім не стоїмо на перепоні, що вони стоять в найсердечнійших взаєминах з уніятськими Румунами Угорщини і Семиграду, що приймають їх до своєї *Soțietatea* і одержують від них трохи не всю моральну поміч.

„Почесні чи гонорові члени тої-ж *Soțietatea* з Угорщини і з Семиграду є понайбільше уніятські пралати, як покійний архиерей Стирка-Сулучі, канонік Чіпарію і др. — Тим же зронуьщеним гнобителям, котрі нає обкидують такими пустими обжалованянями, замітимо, що коли-б ми їх уважали гідними нашої погорди, то сказали-б їм словами черновецкого дописувателя до львівського „Слова“: „Хто не соромить ся опускати своїх батьків нарід, не зважаючи на его нужду і слези, тої задля пустого самолюбства може і від віри батьків своїх відступити“!...

„Однако дуже добре відомо нашим противникам, що значна часть наших буковиньских Русинів похощть від тих твердих прадідів, що воляли кров пролягти, свій маєток стратити а навіть і батьківщину покинути, чим свою православну віру зломати, і ддятого утїкли вони від угисків єзуїтської Польщі до нашої Буковини. Ось що пише в тій справі один з противних нам

дописувателів до віденьського „Wanderer“-а з дня 28-го червня 1864-го р. ч. 177-ме Morgenblatt: „In der Bukowina sind die Ruthenen Einwanderer; sie sind hier im 17. Jahrhunderte, als in Galizien mit dem Jahre 1622 die gewaltsame Bekehrung der Griechisch-nichtunierten zur Union begonnen hatte; als Flüchtlinge en masse eingetroffen. Eine weitere Einwanderung der Ruthenen in unsere Provinz fand nach dem Jahre 1774 zu dem Zwecke statt, um sich der Recrutierung zu entziehen, welche mit dem Jahre 1831 begann... Sapienti sat!... Лише мушу мимоходом тільки примітити, що дуже помиляє ся той дописуватель, коли думає, що всі Русини буковинські є потомками тих зайдів галицьких, котрі 1622-го р. утїкли від унії, або тих, котрі в новіішим часї, т. е. почавши від 1774 го р. перед рекручною сюди схоронили ся і притім своєї уже прийнятої унії держали ся, даючи римській пропагандї догідну спосібність, злучити їх в кілька уніятеких громад. Не розмину ся з правдою, коли скажу, що наші буковинські Русини в самому своєму ядрі автохтони Буковини, то єсть передісторичні мешканці, давнійші ніж Румуни, котрих істория тут на Буковинї розпочинає ся що йно з переселенем Драгоша Води 1352-го р. із Мармароша. Бо се річ певна, як пише за Бонфінем (Bonfini lib. X. cap. 2.), за лїтгонцю Ворника Уреке (Editio Cogolniceani) і за польським лїтгописцем Стрийковским їх власна істория (Dionys Fotino, том III. стр. 5), що Румуни застали вже город Сучаву, котрий город зробили столицею, і що більше, не застали землю буковинську, як дехто на слїпо говорить, пусту, лише з причини богато боротьбів рідко за людену, і

як говорить той сам історик: „тодишні мешканці піддали ся Драгошеви без спротивлення, будучи всі (додає на і в н о історик) Дако-Румунами або Славінами, котрі говорили тою самою мовою і визнавали ту саму віру“.

„В тім ми не сумніваєм ся, що могли говорити Драгош і его дружина тою самою, то єсть рускою мовою, котра то рускословянська мова оставала в Молдавії перковною і урядовою аж до р. 1700. Але що ті автохтони мешканці не були Дако-Румунами, се доказує той факт, що Драгош застав уже місто Сучаву, села Воронець, Солку і Воловець, де і его тїло спочиває, і назви рік: Прут, Серет і Золоту Бистрицю, а що важні й ше, що ще перед згаданим еміграційним роком 1622-им були уже монастирі Путна, збудована рускими Могилами Сучавиця і Драгомирна, і як читав я в давних руских грамотах волоских воеводів, були уже села: Бояни великі, Заставна, Прилипче, Погоріліці, Волока, Вижниця, Путилів і село Чернівці — все імена, котрі так далеко від волоского ідіому, як далеко наші „руского імени“ Чернівці від Риму.

„Чернівці були вже на початку 15-го столїтя, бо семий зміж молдавских достойників державних, установлених Александром Добрим (що панував від 1410—1433), називав ся „мечник великий і старост черновский“ — marele spataru și starostu din Cernouți (Dionys. Fotino, том III. гл. I. стр. 13). Польський король Ян Ольбрахт (za króla Olbrachta wygineła szlachta) утїкаючи перед Стефаном Великим 1497-го р., попаса в „місті“ Чернівцях, як їх називає літопись (тамже стр. 36).

„Коло місцевости Шипиниці Ян Ольбрахт ще раз зістав побитий 1497-го р.; Топорівці

були власністю Мирона Барновського Могили Води, що владів від 1626—1630 (хроніка: Мирон Костин, вид. Согопісеан-а). Б р о д, тепер також і Б р і д о к, палежачий колись до православного Скита Маньвського василіян, місце переправ польських і волоских військ (Мирон Костин).

„Отже най не журять ся нашим православієм інквізитори противники, бо не лише наше житло але і наше руске православіє старше від них тут на руского імени Буковині! — І питаю ся тепер, не е то соромом і огидою для Вас, православні рускі сьвященники, для Вас, православні рускі люди, що Вас заздрісний противник хоче обдерти з Вашого першєнства, з Вашої самостійности, хоче Вас як малолітків взяти під надзир якоїсь окгроїєваної інквізиції і полохає Вас страхопудами, як полохає нянька непослушну дитину, грозить Вам страхопудом унїї, на котру, як ми вже нераз показали, маєм зброю нещобориму!

„Доносять на нас дальше наші благородні противники, що наша Руска Бєсїда і наша щира буковинська Русь тягне до Москви, до тої нїбито Мєкки словянської, а доносять на нас в тїм хитроглупїм намірі, аби нашу вірність у правительствє здискредитувати; та правительствє занадто добре око має, аби знати, кого куди серце тягне, куди хто подав ся. Отже руска вірність, котра від прилученя Галичини і Буковини аж до сєгодня була прикладом взірцевим для иньших народів і стала пословицею, і та вже нашим противникам за мала! — Най же будуть переконані, що для них і для їх геґемонїстичних забганок наша льояльність буде завєди рвнати ся нулі. Наша вірність ціла і неподільна належить

нашому Найяснійшому Панови, наймилостивішому Цісареви. Але тут не можемо промовчати, що тут багато завинили наші словянські брати Поляки, котрі воюючи тою самою зброєю против галицьких Русинів, дали первовзір малпованій політиці наших суперників, котрі, як видно, не навчили ся ще своїм питомим розумом ходити, і наслідують з чужої політики не то, що найліпше, але те, що найогиднійше — доноси і клевету. Ми-ж Русини хоть утеснені і болотом клевети обкидані, ми віддаємо всі лайки і доноси, вимірені против нас, на суд безсторонної історії, і ми з обридливістю відвертаєм ся від таких брудних штучок, котрі полишаєм тим, що в них любують ся, а хоть би мали ми і все стратити, то честь нашу народну, нашу руску честь доносамипевно не стратимо!...

„Не стратимо її і зрадливою гравітацією ід чужим державам, котру охотничя поліція наших так дуже льояльних противників стереотинно нам закидує; най не думають ті добрі люди, що нам до нашого утримання потрібно чужої помочи. бо ми в тім честь свою покладаємо, аби ми власною силою і власною працею могли піднести ся на гідне нам становище. Нашим военним окликом нехай буде стародавна руска приповідка: Бога взивай і рук прикладай! Нашою працею, нашою силою мусимо стояти! Бо чи може, мої панове, такий нарід піднести ся морально, котрий привик з заложеними руками сидіти і визирати, чи другий за него не встане, чи другий за его права не унімнеть ся?! Отже не Москва, не чужі заповоги е нашими помічниками, але власна праця над піднесенем нашого народу, так матеріальним як і

моральним. Не криком, не бомбастичними перехвалками, не брїхнями, не погрозою, що хтось сильнїйший за нас упїмнегь ся, але працею і витревалостю здобудем ми собі наші права!... От! Берім собі приклад від буковинських Поляків, котрих мала горстка без чужої помочи, але своєю власною працею в згоді встала і утворила собі оногди духову твердиню хоть на чужині!

„Показавши цілу мізерність і безпідставність головнїйших обжаловань наших невинних і благородних ворогів, питаю ся тепер тих, котрі ізза маловірїя і малодушности так мляво пригупають до рідного діла, чому вони так як малолїтки годованці дають ся терроризувати нашими сунерниками. Чи може тому, що вони Вам кажуть, що мають тут першєнство історичне? В передконституційних часах наші права були рівні, бо так руска як і румунська часть Буковини одного року і під одними умовами прилучили ся до нашої монархїї, в теперїшну-ж пору кожда дитина знає, що нашою конституцією, котра оповїщає рівноправненє усїм народам, зодмєнені всї середновічні привілеї, котрі хїба той признати може, хто хоче зістати вічним невільником.

„Або може того лякають ся боягузи, що найзагорїльнї противники кажуть їм, буцїм то вони румунський хлїб їдять, бо на румунській землї живють і почасти з фонду румунського єго одержують. Не входячи в то, хто той фонд оснував, будьте переконані, що той хлїб, котрий ми собі нашою працею, нашим потом запрацюєм, єсть наш питомий хлїб отже руский хлїб і смачний хлїб і мабуть смачнїйший від чужого, коли єго нам завидують! Панове! Менї видить ся, що що Ви собі на материяльній ниві своїми руками

запрацюєте, того ніхто в світі своїм маєтком назвати не може! І чи даєте Ви собі з Ваших рук видерти Ваш маєток? Таке питане єсть взагалі зовсім сьмішне, бо певно, що ні! Але серце болить, коли погадаєм, що таке питане у нас зовсім можливе, і тому питаєм ся: Чому не бороните Вашого духовного скарбу, чому так легко даєте собі з рук видирати те, ще є здобутком Ваших батьків по їх дідах і прадїдах — Вашу руску мову, Ваше руске імя?!

„Що не всі то допускають, доказом того єсть наша від року існуюча Бесїда. Лишім же тих виродних синів, котрі зрікають ся свого рідного імя, їх смутній долї, най за проклятим примїром знаного сина погибельного стануть ся самоубійцями!...

„Ми-ж, що шануєм імя Словянина, під покрову котрого яко вірні сини горнем си, і величаємо славу его яко перевиспаючу всяку чужо-народну славу, уважаємо за нашу першу повинність. імя наше і нашу народну самостійність всякими лояльними способами хоронити! Длятого ставляю внесене: Загальний збір зводить ухвалити, аби вибраний ним видїл Рускої Бесїди против ухвали більшости сойму Буковинського з дня 30-го жовтня, виміреної против політичного істнованя руского народу на Буковинї, подав до високого правительства умо-тований протест!⁴¹⁾

¹⁾ Від того часу вже ніколи більше не підняв православний сьвященник так сьміло голосу в оборонї прав руского народу на Буковинї. Сам Мартинович піанїйше відпекав ся всего того, що вперед сказав.. (Порів Буковину ч. 11 стр. 8 з 1887-го р.). В скороченю подана отся промова также в Буковинї з р. 1886-го ч. 15.

Отся промова, як також вже і промови учасників першого загального збору, заігрили не одно байдужне серце для народної справи, розбудили нечуваний доси запал; та на жаль перший запал як легко викликаний так легко проминув, бо не було ще для него серед рускої суспільности відповідного матеріялу. І се відчула вповні Руска Бесіда, коли приступила до першої реальної роботи.

Руску Бесіду названо „обществом літературним“, отже треба було зараз таки першому віділові, в котрий ввійшли Василь Продаи яко предсідатель, др. Сахнович заступник, Браник, Коморошан, Максимович, Ис. Воробкевич, Флинович, Михайляк, Олекс. Прокопович — віділові, Турчманович, Дмитро Прокопович і Сроковскій — заступники віділових, застановити ся над тим, як би сю задачу сповнити. І дійсно вже на першім засіданю віділовім 21-го січня 1869-го р. „господинъ Александеръ Прокопович ставить внесеніє съ пространною предмовою, въ которой выказуетъ на средства поднесенія земледѣлія между народомъ Буковинскимъ; которую цѣль бы возможно было только нѣкою часописію и издаваніємъ сочиненій содержащихъ поученія о земледѣлствѣ осягнути. Которіи сочиненія въ простонародной мовѣ сочинятись бы мали“. — „На се испрашаєть слово г. Турчмановичъ и потверждаєть вносокъ предговорителя съ додаткомъ абы часопись, котора маєть издаватись, помѣщала гдєякин сочиненія гумористичніи которыи бы для народа больше притягательными были“. — „Г.

Михалякъ съ испрошеніемъ слова у предсѣд. поднираеть вносокъ обохъ предговорителей и додаеть надобность помѣщенія въ часописи моральныхъ содержаній“ (= потребу помѣщенія в часописи уступів морального змісту). — „Г. совѣтникъ Коморошанъ вноситъ абы часопись котора издаватись маеть помѣщала прежде всего исторію русскаго народа, котора для сего необходимою есть, и тагос сочиненіе абы въ книжномъ языкѣ то есть: примѣромъ часописи русскаго „Слова“ писалось и не въ простонародномъ, понеже мы яко до просвѣщенія званны, не масмъ отъ народа простого учитись, но народъ отъ ученыхъ“. — „За симъ внесеніемъ были г. Сахновичъ, г. Браникъ и г. Дронъ“. — „По долгой дебатѣ просить г. предсѣдатель г. Прокоповича и г. Коморошана о формулюванье внесенія, которое такъ звучитъ: Часопись маеть ежемѣсячно разъ издаватись и мѣстити будеть слѣдующе: 1. Исторію народа русскаго въ книжной мовѣ; то есть, примѣромъ часописи русской „Слова“. 2. Наука о господарствѣ, о моральности, и сочиненія гумористичныи и стихотворенія въ простонародной мовѣ“. — „Г. Дръ Сахновичъ творить внесеніе. абы до составленія историческихъ сочиненій г. Браникъ и г. Глѣбовицкій а яко помощникъ симъ г. Калитовскій и г. Мартиновичъ, до земледѣческихъ г. Прокоповича и въ помощника г. Турчмановича — до дѣлъ касающихся ся правственности г. Продана, до сочиненій гумористичныхъ г. Михаляка, до сочиненій постическихъ г. Воробкевича, Библіотекаремъ г. Дра Сахновича, Редакторомъ г. Коморошана а коректоромъ г. Турчмановича избрати. Сіе внесеніе одногласно принято“.

Я подав навмисно цілком дословно після протоколів цілий перебіг сеї дебати на першій засіданю¹⁾ виділу Рускої Бесіди і думаю, що не потреба тут жадного поясненя. Один щирій Буковинець і двох Галичан думало справді широко над долею руского народу на Буковині; коли-б не вони, то хто знає, чи Руска Бесіда, хоть і назвала ся „літературним обществом“, була-б застановляла ся над сею справою; та вже при сій нагоді виразно зазначили ся два противні погляди на руску мову, видно впливи „Слова“ і т. п. Хоть і не прийшло ще до явного розладу, то не довго на се треба було ждати. бо вже друге засідане з дня 8. (20.) марта 1869 р. заповнене сварнею обох сторін. „Предметъ засьданя есть розговоръ о употребленіи двох „сс“ въ словѣ „русская Бесѣда“. — „Г. Прокоповичъ извиняется и сожалѣтъ въ пространной своей мовѣ, що якесь недовѣріе и подозрѣніе ему изъ части выдѣловыхъ показуется“. — „Турчмановичъ по испрошеніи слова накидуєть предсѣдателеви що безъ вѣдомости Выдѣла далъ выничатати уставы и що яко бы и содержаніе ихъ змѣнилось чрезъ двое „сс“ и wymagaєть абы зновъ уставы переничатались, понеже мыслить онъ що яко бы мы такими уставами предъ всѣмъ свѣтомъ соблазнились“. — „На сіе взялъ слово господинъ Глѣбовицкій и доводитъ основно изъ свѣдѣній теоритичныхъ и практичныхъ и опровергаєть мнѣніе еакъ и желаніе Турчмановича“.

¹⁾ На першій засіданю на запитане „вакомъ язицѣ маєть кореспонденція провадитись съ правительствомъ, то по дольгой дебатѣ рѣшено большестію голосовъ: на рускомъ язицѣ“.

вѣча, съ додаткомъ що до 1848 года еще розно писалось „рускій“, „русьскій“ и „русскій“ и що и нынѣ уже и сама Россія почала писати зъ однимъ „с“ изъ той причины же насъ тутъ въ Австрій зъ двома „се“ почали называти Руссофилами.“ — „Михалякъ взялъ слово довести граматикално противу Глѣбовицкому — но безъ основно“. — „Г. Бранникъ даетъ доводъ изъ „Правды“ и показываетъ еакъ крайнофилы уже оспорчиваютъ русску Бесѣду и даже уже и с. писаніе перекручуютъ послеа доволной и пренной дебатѣ испросилъ предсѣдатель о голосованье и рѣшеніе чи уставы маюгъ остатись такъ еакъ выпечатанѣ суть чи переничатати, большинство голосовъ Выдѣла рѣшили противу трохъ и уставы стались въ своей важности“. — „На которое Михалякъ, Прокоповичъ и Турчмановичъ зложаютъ свое званіе членами выдѣловыми быти съ поводу, що уставы не пичатались съ правописію такою яку они желали и еще изъ инныхъ имъ непредвидѣныхъ причинъ“.¹⁾

Из наведених дословно двох протоколів бачимо докладно різнородність елементів в Рускій Бесіді; вони показують нам также, що властиво самі Галичани сварили ся між собою, а Буковинці лише прислухували ся, хоть коли прийшло рішати справу, то всі вони і Продан і Коморошан і Исид. Воробкевич і Филипович і

¹⁾ Михаляка увагу яко ц. к. урядника звернув один висшій урядник правительственный на те, що виділ товариства пише листи о „пособія“ до Раевского, і щоб він старав ся, аби такого в товаристві більше не було. Один такий лист перехоплений показував той урядник: Михалякови. Гл. низше.

Дрон з виїмкою однісенького Олександра Прокоповича¹⁾ стали по стороні „русскої“ партії.

Через виступлене „русскої“ партії з виділу став ся виправді заряд товариства більше одностайний, але на тім товариство нічого не зискала, сварні задля суперечних поглядів на руску народність з товариства не уступали і не було їм кінця аж доти, поки в товаристві не остали самі лише такі люди, що в такому важному питаню, в питаню про народність руску, про істоту рускості, визнавали однакові погляди, держали ся однакових засад. Богато часу і праці минуло ся на се, щоб дійти до ясности в думках, до одностайности поглядів в складі товариства. На перепоні стояли дуже ріжні обставини, серед котрих прийшло ся розвивати молодому товариству.

По перше склало ся з ним таке, як з „Согласієм“²⁾; консул російський дуже ревно заопікував ся Рускою Бесідою. Продан став часто заходити до него і, що правда, не даремно: Руска Бесіда мала і гроший подостатком і дістала гарну бібліотеку. З загального становища взявши годі в сему бачити щось злого, коли-б лише такі „пособія“ не потягали за собою від-

¹⁾ Олександр Прокопович, катехит і учитель рускої мови в школі реальній в Чернівцях, був одним з тих Буковинців, що зносив ся з галицькими народовцями 60-их років (Таких Русинів на Буковині було всего три, чотири: Воробкевичі, Федькович і Прокопович), він стояв на чисто народнім ґрунті, перенисував ся з галицькою громадою, а коли Маке. Михаляк прийшов на Буковину в грудню 1868-го р., то він найбільше з ним дружив.

²⁾ Гл. статью про науку рускої мови.

повідного перестрою своїх думок на т. зв. „убьждєнія“ (вираз дуже влучний) і т. д., коли-б брат Словянин запомагав брата, а не наймав рівночасно за гроші наймитів собі. Та не лише на консула звертали свої очи тодішні проводирі буков. Руси, але небавом стало їм в Чернівцях за мало, і вони почали удавати ся з „челобитною“ до Відня до Раєвского, знаного симпатичного і довголітнього агітатора російського в Австрії.¹⁾ Се не лише запустило в молоду суснільність руску отруту деморалізації, не лише відчувало єї, покладати надїї на самі власні сили, не лише навчало єї „кривити душею для прибитку“, але поставило єї і супроти уряду, котрий про всі ті заходи проводирів руских мав докладні відомости, в лихе сьвітло. Ба, і в соймі буковиньскім дозволив собі покійний бр. Олександр Василько 1869-го р. ось як говорити: „Von aussen importierte Protectoren wollen unseren schlichten Landesgenossen russischen Geist, russische Schrift und Sprache aufdringen. Solche Vermittler müssen wir entschieden zurückweisen, denn diese haben viel gefährlichere Bestrebungen, als man uns sogenannten Dacoromänen zuschreibt“,²⁾ а на иньшій мислї: „Ich gönne auch dem Ruthenen seine Freude, wenn es ihm in neuester Zeit beliebt auf Petersburg als seinem Endziel loszusteuern“.³⁾ — „Die gegenwärtig von den Ruthenen-

1) Гл. М. О. Раєвскій и російскій панславизмъ. Споминокы зъ пережитого и передуманого списавъ Корнило Н. Устїяновичъ. У Львовѣ 1884.

2) Гл. Stenographische Protokolle des Bukowinaer Landtages 1869. стр. 484.

3) Гл. тамже стр. 485.

führenr angenommene Schriftsprache ist rein und korrekt die russische“.¹⁾ А нарешті так вказує бр. Василько на російську пропаганду: „In jeder

¹⁾ Гл. тамже стр. 486. Саме тоді вела ся дебата в соймі про мову ділову сойму. Аби не допустити рускої мови до значіня мови ділової в буков. соймі, Василько з одного боку вказав на те, що проводирі рускі послугують ся мовою російскою, що почасти була правда, а з другого боку про руску мову виразив ся ось як: „Ich glaube, dass es der Regierung sehr wohl bekannt sein muss, dass es eine Schriftsprache in dem Idiom, welches unsere Herren Collegen von der Gegenseite (4 рускі посла мужики) sprechen, g a r n i c h t g i b t“ (гл. тамже стр. 486) — що очевидно було неправда. Дуже цікаве і те, що в тій справі сказав посол Самуїл Андриєвич: „Warum wird die ruthenische Sprache in Galizien verkannt? Dort, wo 3 Millionen Ruthenen sind, ist die ruthenische Sprache verwiesen... Man möge doch (в Галичині) der ruthenischen Sprache Gelegenheit geben, dass sie sich entwickle und ansoilde im parlamentarischen Leben, dass sie zur Eignung gelange, um in einem Parlamente in Anwendung gebracht zu werden, dann werden auch u n s e r e R u t h e n e n, welche wir im Lande haben und die wir immer offen umarmen, in **dieser** Sprache ausgebildet werden. und es wird ihnen Gelegenheit geboten sein, ihre Sprache im hohen Hause anzuwenden“ (гл. тамже стр. 490). Характеристичні і цікаві єї слова тим, що той сам посол, пізнійше владика Сильвестер Морар, тоді відслав руску мову до Галичини до дальшого образования, а відтак коли ему і его консисторії предложено катехизми до апробати, писані мовою такою, якої уживають і галицкі Русини в письмі і в школі, він їх власне задля того не хотів апробувати. Цікаве се взагалі, що руску мову вислав він до Галичини. Чому-ж не мала вона тут на Буковині образувати ся? І голів і чесав.

nationalen Regung der Rumänen erblickt man das Phantom des Dacoromanismus und sagt, Rumänien stehe hinter solchen Bestrebungen. Andererseits sieht man seitens der Regierung mit einer ganz gemüthlichen Ruhe den Auswanderungen ruthenischer in Wien auf österreichische Staatskosten ausgebildeter Geistlichen, den Auswanderungen ruthenischer Bischöfe und Professoren nach Russland zu; von dort aus machen diese ganz gewiss nicht österreichische Propaganda, und wahrscheinlich dürfte da Russland im Hintergrunde stehen¹⁾ Одним словом опіка консула російського вийшла Русинам на всі боки на шкоду. Вона не допустила, щоб Русини в своїм нутрі сконсолідувалися, вона поставила їх в лихе сьвітло у уряду і у сусідів, вона витворила між старшими Русинами таких людей, що знали лише наставляти руки по різні „пособія“, а за ті „пособія“ мали баламутити погляди Русинів на свої народні справи, вона витворила і піддержувала руйнуючу силу в нашій суспільности, вона-ж мала се і на меті, щоб Русинів розединити...

Другою важною перепоною для природної консолідації буков. Руси в Рускій Бесіді було свого рода релігійне суперництво між православієм а унією у Русинів, котре у православних оддічене по батьках і доси ще не злагодилося тим більше, що роздували его Волохи а може

¹⁾ Гл. тамже стр. 487. Саме тоді вивандрувало справді багато сьвященників і кілька професорів з Галичини до Росії. До сих подій в соймі відносять ся слова Мартиновича в его промові на другім загальнім зборі Рускої Бесіди про гравітацию Русинів до Москви.

также і консул російський, аби не допустити до того, щоб Русини зєднали ся і в своїй єдності скріпили ся. На сї заходи Волохів виразно вказує наведена вище промова Исид. Мартиновича, вказують также і стараня, щоб відтягнути православних Русинів від Рускої Бесіди а получити їх з *Soşietatea*. І тепер ще Волохи то піддержують то роздувають релігійне завзяте у православних Русинів против Русинів уніятів, щоб тим чином Русинів розділити і їх силу ослабити, а самим з незгоди Русинів користати — на се можна багато доказів привести, і на жаль багато Русинів ще і тепер ловить ся на волоску удку, хоть Русини уніяти не дають найменшої причини до вражди. Такі непорозуміня задля зле зрозумілого православія між Русинами в Рускій Бесіді були досить часто, а 1878-го р. дійшло дійсно аж до того, що Продап на засіданю виділовім з дня 2-го вересня домагав ся, „чтобы служащій былъ православнымъ“. Взагалі сего року на загальнім зборі дня 15-го липня дійшло до явного розладу між православними а уніятами, так що уніяти виступили загалом з Рускої Бесіди. Проводирами скрайної православної Русин були тоді Кирилович і Димитриевич. Але се знаменує заразом перелом в недужї.

Спивали зєднане і роздували партійні пристрасти члени Галичани і галицькі часописи. „Слово“ було місцем боевим між одними і другими, між Галичанами а Буковинцями, а властиво між православними і уніятами.

Сей стан неясности і нерішучости в гадках, в поглядах і в діланю утримував ся довго головно зачерез те, що у членів Рускої Бесіди було дуже мало научного позитивного знаня своєї

рідної і російської історії, літератури і мови, так що на нему годі було здвигнути тривку теоретичну будову, якої з невгомною силою домогалося тодишнє політичне і духове жите від Русинів, що заскочило їх саме в просоню. Замість тривкої будови вигрівали вони собі в палкій уяві мрачні картини, котрі із збільшенем і розширенем научного засобу самі від себе мусли розплести ся. Всякі погляди на справи народні, які тоді визнавали провідники буков. Русин, се не такі погляди, що склали ся історично або зросли органічно на твердій основі знаня і умілости, вони більше інстинктові або і ще „низші“ пориви. Більше знаня було у членів Галичан, та зате і більше завзятости партійної.

Стояло між иньшими і се на перенонї, що в перших початках за мало було серед рускої суспільности на Буковині щирих людей з твердим нескаланим характером, правдивих патріотів, що могли-б були одушевити загаль, і своєю чистою як слеза думкою і щирою працею приневолити всіх, піти в слід за собою. Громада руска держала ся при купі зверхною а не внутрішною силою.

Але нічо не було в силі раз на завсїди здержати природний розвиток живучої суспільности. Тому то і осередок духового жита буков. Русин, Руска Бесіда, котра все-ж таки скупила около себе все, що мала та Русь найліпшого в собі, помимо всіх перепон в природнім розвитку поступала наперед, поборювала трудности, відкидала колоди, які єї під ноги котили єї вороги, і згодом отрясла ся зі всіх чужих і ворожих впливів і станула о власних силах на службу освіті народу руского на Буковині. Свѣдомість

своєї народности і своїх задач, служити для добра Руси на Буковині, росла чим раз дужше і проганяла густу темряву.

Розвиток самопізнання народного поступав в Рускій Бесіді ось так: Помимо того, що галицькі Русини відразу тягнули Буковинців в свої партійні обози, стояли Буковинці в перших часах по середині, понайбільше не брали участі в сварнях Галичан, хоч нарешті в теорії прихилили ся до „твердої“ партії. Але в практиці рішав здоровий розсудок. Так Руска Бесіда ухвалила 4-го січня 1871-го р. висказати подяку Обрістови за его працю про Шевченка, вона висилає 7-го марця 1874-го р. телеграму до Львова на вчерок Шевченка і так чим раз більше природною дорогою хилить ся не так може теоретично як практично в сторону народоців. В 1875-ім р. заколочено наново сей природний розвиток. В виділі були тоді: Исид. Воробкевич, Браник, Левіцкій, Михаляк, Максимович, Милькович, Калитовский, Продан, Білінкевич, Кирилович. Григ. Воробкевич і Ганкевич. В квітні с. р. деякі члени виділові (Браник, Кирилович) заявляють, що виступають з виділу. Вони виправдістають ся і далі в виділі, але важне тут заявлене Кириловича на засіданю 8-го квітня 1875-го р. „что онъ не соглашае ся съ теперѣшнымъ направлениемъ, которое въ литературномъ отношеніи болъшинство комитета прійняло; спроставджують ся популярні сочиненія „Просвѣти“, которі съ его убѣждениями не сходні — дальше что некоторіи члены бесѣды комитета прихильни на правленію „Просвѣти“ которое съ „цѣлаею нашего общества ніякъ погодити“. — „На се замѣчае Г. Ми

х а л я к ъ, що цѣль нашего общества тая сама, якая цѣль общества Просвѣти: — по семь заявляє Секретарь (Калитовскій), чтобы на всегда исключити споръ о етимологїи и о кулшнѣвцѣ, — и посемь заявляє Кириловичь, что остае въ комитетѣ. — „Г. Из. Воробкевичь заявляє, что книжечки прысланиі обществомъ Просвѣти, получило общество въ замѣнъ за мѣсяце словъ и что на се созволилъ комитетъ на дотичномъ засѣданїю“. — Огетї слова самї за себе говорять. Ледви стало заносити ся на те, що Руска Бесѣда ступилъ на правдиву дорогу, найшли ся зараз люди, що еї з тої дороги зїхнули. Замітні в тїм знов таки впливи Галичан, особливо ж проф. Амврос. Шанковско го, що прийшов в осени 1874-го р. до Черновозь. В сїм році 1874-ім 20-го линия заложили в Галичній „тверді“ Русини против товариства Просвѣти свое „тверде“ Общество ім. Качковско го; зараз таки пішла агїтация і на Буковину, щоб Руску Бесѣду приешати для цїлий того „твердого“ общества, а Шанковскій став осередком „твердого закала“ на Буковині.

По тїм памятїм зазїданю „тверді“ члени Рускї Бесѣди змовляють ся, аби народовцїв зовсїм винерги з видїлу. На загальнім зборї дня 12 линия 1875-го р. справдї не избрано майже нікого з народовцїв до видїлу, а ввійши до него Продан, Вницковскій, Кашковскій Бранїнь, Кирилович, Шанковскій, Левїцкїй, Білінзевич. Андрийчук, Федорович, Гнїднїй. Між Окуневским и Исид. Воробкевичом, що дістали лише по 14 голосів, прийшло до тїснїйшого вибору і избрано Исид. Воробкевича. Григор. Воробкевич дістав лише 9 голосів. Так втягнуено отже до видїлу

навіть людей замісцевих, аби лиш не допустити народовців. Против такого напрямку Рускої Бесіди виступив тоді рішучо Григ. Воробкевич; про сю его промову читаем в протоколі ось що : „Григ. Воробкевич говорить между тѣмъ отступивши впрочемъ совершенно отъ предмета, що овъ належить до якогось партіи „хахловъ“ и кончить безъ ніякого внесенія, що собрание приймаєть молчаніємъ до вѣдомости“.

Так отже знов Галичани з своїми сварнями перешкодили консолідованю буков. Руси, та тепер вже Буковинець Григ. Воробкевич виступив з протестом против нагубного для Руси напрямку Рускої Бесіди, в котрім вона справила ся під впливом галицких завірух. Все-ж таки помимѣ теоретичних суперечок виявив ся здоровий розсудок буков. Руси на „Собранію Русиновъ“, котре відбуло ся в комнатах Рускої Бесіди 5-го жовтня 1875 го р. під проводом Прядана і Браника. Протокол того збору, уложеній Дм. Вінцковским дуже ляснічно, показує ось який хід нарад : „О. Проданъ толкуєть о цѣли собранія и о единствѣ всѣхъ жителей русскихъ австрійской монархіи. Заклинскій попераетъ тое. Наумовичъ подносить розширеніє писемъ русскихъ. Кунчанко требуєть основанія Матицы буковинской. Шушковскій препоручаетъ Бесѣдѣ издавіє газетъ. Вицегга хочеть захоочевати народъ къ участию. Барвинскій радить поддерживать всѣ издавія галицкіи. Мартиновичъ изьясняетъ, что есть здѣсь комисиѣ для одобренія книжокъ русскихъ. Ясеницкій совѣтуєть познати духъ народа. Вѣнцковскій каже, що Бесѣда все то исполняетъ по слабымъ силамъ своимъ. По уступленію о. Про-

дана обявлять президію г. Браникъ. Ухвалено :
1) издавати письма популярній для народа, 2) стати рати ся объ основаніи бібліотекъ (читальній)^{4.1)}

Правда, отей ухвали довго ще на Буковині не були виповнені, але се замітно, що отся задача — просвіта народу — все висувала ся на перший плян, кільки разів буков. Русь серіознійше застановляла ся над своєю долею. Та до виділу Рускої Бесіди ввійшли люди, що їм і в гадці не було брати ся до сповнення сеї задачі, люди, що зовсім стратили віру в власні сили, а все лиш виглядали і спускали ся на чужу поміч, люди, що в засаді навіть були противні просвітї мужика, для котрого після їх думки вистарчав молитвенник, і котрому всяка иньша наука опріч хіба письма св. не то що ненотрібна, але навіть шкідлива. Тому то в 1876-ім і 1877-ім р. не бачимо в Рускій Бесіді майже жадного житя, навіть виділові не приходять на засідання, маєток Рускої Бесіди марнує ся, розтягають его поміж себе члени (гл. протоколи засідань з 22-го сернія 1877-го р. Вінцковскій, 5-го листопада Продап, Тьачкевич), в загальних зборах бере участь дуже мале число членів, а реакція против народного напряму стала така велика, що 10-го жовтня 1877-го р. „рѣшено книги засланѣ подѣ бандалиромъ обществу пр. Драгомановымъ яко неотвѣтныи для помѣщення въ бібліотекѣ общества з н и щ и т и ъ“.

¹⁾ Збір сей відбув ся з нагоди отвореня Черновецкого університету. На тім зборі зложили послы рускі: Яновскій, Юзичиньскій. Павликів і багато иньших людей разом 67 зр. і один талир, перший даток на Народний Дім.

Але так в Рускій Бесіді, як і поза Бесідою були люди, що раді були сей осередок буков. Руси якось оживити. В 1878-ім р. пішла агітація поміж всіма Русинами в Чернівцях, щоб вступати в члени Рускої Бесіди і тим причинити ся до єї відродженя. Агітація тота виїшла головню від Галичан, а се знов викликало противну агітацію серед Буковинців, і Димитриевич і Кирилович стали організувати Буковинців, аби ніяким чином не допустити Галичан до впливу в Рускій Бесіді. а що число їх прихильників між членами Рускої Бесіди було за мале, то щоб збільшити єго, стали вони вербувати в члени Бесіди Липованів, котрим казали, що розходять ся о оборону православія zagrożеного уніятами. Дня 15 го липня 1878-го р. відбув ся дуже оживлений загальний збір при участі 49 членів, але успіх був такий, що замість зміцненя наступило ще більше ослаблене. Галичани з виїмкою Окуневського і Калиговського числом 19 виступили на тім зборі з Рускої Бесіди, в Бесіді позістав дальше майже той самий заряд з тою хиба ріжницею, що до виділу вибрано Омеляна Поповича, котрий відтак з Єрот. Пігуляком та Окуневским потраншв звести Руску Бесіду на нову дорогу. Само собою розуміє ся, що по такім загальнім зборі мусіли ріжницї ще більше заострити ся. Руска Бесіда ступила ще дальше в зад в своїй буковинсько-православній вузкоглядности, на засіданню дня 2-го вересня 1878-го р. „Проданъ желаетъ, чтобы служащій былъ православнымъ“, той сам Продан виступає также проти академ. товариства Союз, через що відтак Союз, що дотепер все тулив ся коло Рускої Бесіди, мусів

відокремити ся, і так понала Руска Бесіда в цілковиту нечинність. Лиш поодинокі члени Рускої Бесіди були в тих тяжких часах дуже чинні, а на пернім місці стоїть Даріон Окуневський, котрий вже 1879-го р. звернув свою увагу на Черновецьке міщанство, старав ся разом із слугою товариства Михайлом Котецьким притягнути его що неділі і свята до Бесіди, де читало ся їм ріжні часописи, а відтак заложив міщанську читальню; котрий опісля в 1881-ім р., коли Руска Бесіда не виявляла жадного життя, подучивши ся з дуже діяльним тоді Союзом, заснував аматорський театр і тим причинив ся як найбільше до оживлення рускої громади в Чернівцях. Ся діяльність поодиноких людей вплинула так животворно на руский загаль, що опротивіли щирим руским людям безнастанні партійні сварки і в 1882-ім р. на загальнім зборі 12-го липня за почином Єрота Пігуляка запала ухвала на виразе внесене Калитовского: „будучій виділь маєть старати ся о примиреніє партій межі Русинами“. Очевидно, се не могло ніяк наступити, а противно, т. зв. партії рускі в міру того, як зростала взагалі серед Русинів свідомість справи рускої і задач рускої інтеллігенції, стали чим раз більше в своїх поглядах розходити ся, і коли одні чим раз більше звертали свої очи на самопоміч, на парід, на працю над моральним і материяльним его піддвиженем, то другі уважали за свою задачу не допустити до всего того. Прикро читати протоколи Рускої Бесіди з тих часів. Всякі внесенія Поповича, або Воробкевича, або Пігуляка, щоб видавати для народа які просьвітні книжочки — 27-го серпня 1879, 3-го марца 1880,

12-го липня 1882 вибрано навіть все наново особний комітет до того, находили в виділі опір або перешкоди. Та власне через те ставало всім чим раз більше ясно, куда поодинокі люди і партії змагають, а народна щиро патріотична партія чим раз більше зростала, так що і склад виділу Рускої Бесіди в 1884-ім р. змінив ся в користь народної партії. По уступленю Калужняцкого і Огоновского дня 27-го марта засідали в ній діяльні члени: Єротей і Юстин Пігуляки, Окуневский і Попович. На засіданю дня 13-го липня 1884-го р. „рѣшено припоручити головному собранію, щоби новий видѣль занялся изданіемъ русской часописи“, а также „рѣшено припоручити головному собранію уполномочити новий вѣдѣль, щоби занялся у порядкованіемъ справы руской правописи“. На загальнім зборі дня 8-го вересня 1884-го р. „рѣшеніе видѣлу издавати бібліотеку для молодежи принято до вѣдомости і уполномочено видѣль до завязаня комитету для изданія руской часописи“. Комітет такий завязано і в ній, пізнавши себе докладно, розійшли ся „руські партії“ раз на завжди. „Тверді“ Білинкевич, Браник, Огоновский, Шанковский, нарешті і Калужняцкий виступили з Рускої Бесіди, а Руска Бесіда стала від тоді свідомо народним товариством.

Так отже в 1884-ім р. в першій раз по 15-ти роках внутрішньої борби і ферментації бачимо Руску Бесіду внутрі сконсолідовану, зєднану, зложену з членів, що визнавали одні засади в справах народних, що всі (з дуже малими вїймками) стояли на народнім ґрунті. Ті 15 літ розпадають ся отже на 3 важїйші доби:

1) від 1869—1875 се доба так би сказати романтична, в котрій виявило ся на словах багато патріотичного запалу, в котрій слово Русь було майже нездефіноване, повне мрачних фантастичних мрій; 2) від 1875—1878 се доба розкладу формалістичного; 3) від 1878--1884 се доба розкладу засадничого і доба проясненя поглядів на справи рускі: відтак настала 4-та доба від 1884 — аж по нині, в котрій запанувала в Рускій Бесіді одноцільність і самосвідомість народна.

До того поступовного перелому причинили ся різні обставини; в першій лінії чим раз зростаюче знане своєї рідної історії і літератури серед Буковинців давало можливість ступити на праву дорогу; 2) того кроку не сприяли такі члени, котрі лиш задля виглядів на ласку владичу вступили до Рускої Бесіди, а відтак по смерті владичи Гагмана виступили з неї; вороже супроти Русинів становився митрополита Мораря-Андрієвича було знов причиною, що ще і люди слабшого характеру усунули ся з Рускої Бесіди, та тим чином вона ще більше очистила ся від елементів, котрі і так ні теплі ні холодні для рускої справи не раз лише сприяли всякий поступок: хто мав відвагу лишити ся в Рускій Бесіді, той був вже справдішнім Русином патріотом; 3) важний вплив на прояснене думок серед рускої суспільности і на єї оживлене мало засноване університету в Чернівцях. Катедра рускої мови і літератури не мало причинила ся до розширення здорових поглядів на єї справи. А молодіж якадемична, звязана в товаристві Союз, розвинула особливо в р. 1880—1883 дуже живу діяльність на Буковині і згорнула около себе всю ліницю частину рускої інтелігенції: а

що власне тоді і в Союзі настав перелом в напрямі народнім, то се відбило ся і на товаристві старших Русинів, на Рускій Бесіді. За Русинами „від паради“ виступають відтак інші як Кирилович (1879-го р.) і т. п., котрим була не до впадоби реальна праця для добра народу. Василь Продан, котрий вже від 1878-го р. перестав бути головою товариства, бо проживав на селі, бере чим раз меншу участь в справах товариства, а заряд товариства стає чим раз більше сьвітеским. Нарешті підiori „твердого“ напрямю, молоді а дуже діяльні члени Рускої Бесіди, Омелян Попович і Іван Тиміньський стають серед того загального руху народовцями і завзятими борцями за народну ідею. Зачерез се все наступила знана вже переважна зміна в Рускій Бесіді.

Однак помимо тих внутрішніх квасів в Рускій Бесіді через цілих 15 літ, помимо неясности в думках про засадничі питання рускої справи, Руска Бесіда вже від самого початку стала заборолом рускости на Буковині і культурна єї праця заслугує взагалі на повне признане: вона заступала нісля своїх сил і розуміння щиро і успішно справу народности рускої. В часах, де в заступництвах народних, в Раді державній і в Соїмі, не було руских заступників, де в сьвітї урядничім Русини также губили ся а в правительственных кружках панувала цілковита темрява що до справ і потреб народу руского, в тих тяжких часах Руска Бесіда була одиноким заступником культурних інтересів Русинів буковинської перед властями. І так вже 1869-го р. 1-го грудня на загальнім зборі „Го-

сподинь Предѣдатель творить внесеніе чи общее собраніе согласнымъ есть на тое, абы поднести протестъ на рѣшеніе уничтоженія русской мовы Буковинскимъ соймамъ Депутованныхъ до его Величества; что и одногласно общимъ собраніемъ принялось“.

1870-го р. 21-го марта „Рѣшено просити областной школьный Совѣтъ о виконанье закона, практикуемого и въ цѣлой Австріи, чтобы богочестіе въ низшихъ и среднихъ школахъ въ Буковинѣ было преподаване на матерномъ, отже такожь на русскомъ языкѣ, бо дотеперь молодежь руска православна учится въ незрозумѣломъ языкѣ румунскомъ“.

1871-го р. 4-го сичня було „предметомъ засѣданія: подане прошенія до Высокопреподобного Ординаріата взглядомъ запровадження испытовъ на русскомъ языкѣ, такъ на богословіи при устномъ испытѣ якъ и при письменномъ испытѣ конкурсовомъ. Второй предметъ: выстосованіе настаивающаго прошенія до Рады школьной взглядомъ преподавательного языка науки религіиной гр. ор. въ среднихъ школахъ Буковины. Г. Кириловичъ желаетъ щобы предметъ першій розширити также на преподаванія богословскіи и на преподаванія въ школѣ пѣвческой (Даскаліи). Оба предложенія вразъ зъ примѣчаніемъ Г. Кириловича принято“ (Виготовлене просьб поручено Сахновичови).

1871-го р. 5-го червня: „Изъ повѣду, що на прошеніе Выдѣла русской Бесѣды, щобы въ

середнихъ и головныхъ школахъ Черновець для науки релігійной гр. оріент. рускій языкъ яко преподавательный запровадженый былъ. выдѣль жадного отвѣта до сего часу не одержаль, рѣшилъ тойже, щобы настоятельное прошеніе взглядомъ того до Ч. рады школьной подати“. (Просьбу уложивъ Калитовскій). „Также и о приписаніи рѣшенія на подавье до ординарія зъ дня 22 Януарія просити рѣшено“.

1872-го р. 7-го жовтня занала одноголосно ухвала на внесенне Продана, „дабы краевій школьной Совѣтъ запитати, что съ прошеніями о введеніе руского языка (богочест.) въ школахъ низшихъ и середныхъ діе ся“. — Невсипунці старая Руской Бесіди вінчали ся успіхомъ. Дня 11 го листопада 1872-го р. видало міністерство просвѣти дотичне розпоряджене.¹⁾

1873-го 14-го липня іменовано краевого инспектора шкіл. Марска, президента краевого бр. Піно ддятого, „что онъ причинилъ ся до введенія русскихъ выкладовъ въ здѣшнихъ школахъ почестными членами. „О. Федоровичъ вносьтъ, дабы въ дѣвочихъ школахъ въ Черновцяхъ старати ся, о запроваджене русского азыка и выклада богочестія въ русекомъ языцѣ.“

1873-го р. 3-го жовтня радив видѣл „о средствахъ якии мають ся предирійняти, дабы мѣстце учителя въ Коцманы яко въ чисто

¹⁾ Гл. стр. 129.

русскомъ городѣ, обсаджено было учителемъ, который совершенно владіе языкомъ русскимъ. Др. Ганкевичъ вноситъ, дабы до президента Пино подати „Промеморія“, котре оны отчитуеть. Такъ стилизаціи, якъ и цѣлости сего поданія, противный Калитовскій — и вноситъ, дабы въ томъ отношенію инстанціоновати лично у дѣльныхъ властей. Внесенія тѣхъ прійшли подъ голосоване, но понеже голоса были ровно подѣленіи, а Г. Предсѣдатель не дпримоваль, ухвала не запала ніяка.

1874-го р. 1-го жовтня „г. Предсѣдатель предлагаетъ удатися до сойму краевого въ дѣлѣ учрежденія реальной гимназійи низшой въ Коцманіи и чтипреотдѣльной школы народной въ Вѣжниці. (Съ сочиненіемъ прошенія въ сымъ дѣлѣ имѣеть занятыя комитетъ состоящій изъ гг. Окунезскій, дръ Ганкевичъ, Михайлякъ и Кириловичъ)“.

1875-го 24-го лютого „принимаетъся до вѣдомости, что телеграфовано въ имени Бесѣды до ГГ. Южичинскій, Томащукъ и Войнаровичъ взглядомъ учрежденія русской катедры на философ. факултетѣ здѣшняго университета и русскихъ преподаваній на здѣшней богословіи“.

1876-го 4-го грудня „въ дѣлѣ прискоренія изданія русскихъ учебныхъ книгъ религійныхъ для гимназійи и реальной школы рѣшено удати ся съ прошеніемъ до выс. ц. к. Министерства просвѣщенія“.

1877-го р. 4-го червня „на внесеніе Г. Вѣнцковскаго ухвалено, дабы до Министерства про-

свѣщенія написати о утвержденіе манускрыпту Андрийчука и Федоровича богоученія на русскомъ языкѣ. Изготовленіемъ сей корреспонденціи маеть зайняти ся Г. Вьницковскій и Кириловичъ“.

1878 го 7-го жовтня Исид. Воробкевич вноситъ „вдатись до краевой рады школьной съ прошеніемъ, дабы выс. краева рада школьная мѣсто катехита русскаго при Гимназіи въ Черновцахъ особою знающую хорошо русскій языкъ обсадила“.

1880-го р. 15 го сїчня „секретарь (Попович) подасть до вѣдомости, що въ организаціиномъ статутѣ имѣющей учредить ся торговельной школы въ Черновцахъ не находится русскій языкъ, и вноситъ удатись въ томъ отношеніи до здѣшней торговельной камеры, отъ которой той проектъ выйшоль“.

— 3 го марця Исид. Воробкевич „ставитъ внесеніе, чтобы выдѣль членамъ черновецкой думы городской т. е. Гну Давиду Титингеру и Бернгарду Балтинестру за ихъ мужественное и рѣшительное выступленіе въ оборонѣ правъ русскаго народа по случаю дебаты надъ составленіемъ надписей улицъ города Черновець свое искренное изъявилъ благодареніе“.

— 28 го квітня „Предсѣдатель (Исид. Воробкевич) звертаеть увагу на имѣющее сего года отбыти ся „народочисленіе“, якъ такоже и на вопросъ касательно „учрежденія русскаой гимназіи“, который

послѣдний со взглядомъ на запавшую въ думѣ державной резолюцію введенія румынскаго преподавательскаго языка на сучавской гимназіи на часѣ бы былъ. На внесеніе гна Калитовскаго рѣшено, удатись въ томъ дѣлѣ до полит. общ. „Русская Рада“, чтобы также отвѣтныи шаги сдѣлало“.

1881-го р. 7-го марта „Секретарь предлагаетъ рукопись Молитвослова для православнаго юношества“ изготовленную пр. О. Андрѣйчукомъ Эвсевіемъ. Рѣшено предложить туюже свѣтлой Митр. Консистеріи въ Черновцахъ къ одобренію“.

— 4-го липня „Секретарь вноситъ, чтобы общ. в. краевому Совѣту школьному представило бракъ русски хъ учебниковъ для школъ народныхъ и просило о якъ найскорпое изданіе тѣхъ учебниковъ“.

1885-го р. 16-го липня „Въ справѣ руски хъ учебникѣ въ религіѣ для народныхъ школъ ухвалено удаги ся куда слѣдуе о выданье ихъ на зрозумѣлѣмъ для дѣтей языкѣ“ (Внесене уч. Данилевича).

1886-го р. 8-го квітня „ухвалено удати ся до мнистеріѣ просвѣты о рѣшенье справы учебникѣвъ рускаго языка, именно же рускои правониси“.

1887-го р. 17-го лютого „ухвалено выслати письмо до послѣвъ сов. Ковальскаго и о. Озаркевича зъ подякою и прозьбою о пѣддержане резолюціѣ до тычно гѣмназіѣ въ Кѣцмані“.

— 25-го квітня „выслапо петицію до міністра до тычно основаня гѣмназіѣ въ Кѣцмані выроблену п. сов. Винницкимъ зъ статистичными даными що до посѣщаня

середныхъ школъ буковинськихъ зѣбраными п. др. Стоцкимъ. Одпись меморіалу предложено такожъ послать Ковальскому и Узаркевичу зъ прозбою о пѣддержане сей справы на повнѣй радѣ“.

- 29 го квітня Окуневский „вносить, просити міністерію о введе не одностайнои правописи для всеѣхъ Русинѣвъ австрійскихъ. Удобрено дотичне пропамятне письмо“.
- 1-го червня „ухвалено выслати п. сов. Ковальскому подяку за его промову въ радѣ державнѣй дотично рускои гѣмназіѣ въ Кѣцмани“.
- 4 го липня „ухвалено запросити тов. Руску Раду, Народный Дѣмъ и Драматичне товариство, щобы зложити п. Балтѣнестру, радному мѣста, за выстунлене въ комитетѣ для принятя Е. В. Архикнязя, куды не покликано нѣ одного Русина, подяку“.
- 20 го липня „ухвалено предложити меморіаль высланный своего часу до міністеріѣ просвѣты Е. Е. президентови бар. Пінови“.
- 2-го вересня „ухвалено выслати пропамятне письмо въ дѣлѣ румунизаціѣ катхиты черновецкои реальной школы и гѣмназіѣ“.
- 27-го вересня „прочитано и принято пропамятне письмо въ дѣлѣ школьныхъ кривдѣ нашихъ на Буковинѣ“.

1888 го р. 12-го липня „ухвалено, щобы голова

(Єрот. Пігуляк) тов. разомъ зъ о. Воробкевичомъ и о. Федоровичомъ предложили въ имени товариства меморіалъ въ справѣ правосл. рускои катихетуры на Черновецкѣй гімназіѣ“.

1889-го р. 1-го квітня „ухвалено выслати послови о. Ивану Озаркевичу подяку за его промову въ дѣлѣ основанія гімназіѣ въ Кѣцмани“.

Оттак вступала ся Руска Бесѣда завсѣди за культурні интереси буковиньскої Руси, тим виробила вона собі навіть у властий значіне, так що власти нераз звертали ся до неї з просьбою о еї суд головно в справах руского шкільництва. Так:

1870-го р. 31-го серпня відбуло ся „совѣтованіе надъ граматикою нѣмецко-русскою Г. Матіасевичемъ составленою а русскою Бесѣдѣ ц. к. совѣтомъ Школъ краевыхъ о мнѣніе предложеною“ (Вибрано комісію: Браник, Глѣбовицкий, Кирилович, Константинович, Продан).

1875-го р. 24-го лютого „Съ причины дописи в школьной рады краевой на Буковинѣ изъ дня 22-го Февраля 1875 ч. 1587/1874 выбрано въ комисію для удобренія книгъ, которыи имѣли бы вмѣщати ся въ бібліотеки сельскихъ школъ... Гг. Григор. Воробкевича и Шанковскаго“.

1880-го р. 15-го сѣчня „доносить секретарь о преbывшей въ общество дописи ц. к. краевого совѣта школьного, въ которомъ упрашається общество о избраніе двохъ членовъ входящихъ въ составъ комѣси, имѣющей постановити правила руской правописи.

На внесеніє пред'ядателя (Коморошана) избрано до той комисіи университетского проф. гна Калужняцкого и народного учителя Поповича“.

Отсе показали ми один важний бік діяльності і значіня Рускої Бесіди. Так як на внї вона боролася за права рускої мови, за культурні справи буков. Руси, так знов серед Русинів старала ся вона розбудити, оживити і зорганізувати духове і товариске жите, звести всіх до одного спільного осередка. Руска Бесіда була від 1-го червня 1869-го р. аж до 1888-го р. казином черновецких Русинів, утримувала ріжні часописи, до єї комнат сходили ся Русини на розмову, на забаву, тим причинила ся вона дуже богато до витвореня товариского житя між черновецкими Русинами. Але вона давала также завсїди почин до організації духового житя Русинів на Буковині, і займала ся гуманними добродійними справами.

1871-го р. 16-го листопада „рѣшено просити Выс. правительство о соизволеніе собиранія складокъ въ Буковинѣ въ цѣли заложенія фондушу или Бурси для удержанія бѣдныхъ русскихъ ученикѣвъ Черновець“. Вона ревниво опікує ся товариством гімназистів Согласієм, его декляма-торскими вечерками, бібліотекою і т. д.

1872-го р. 1-го січня „проф. Браникъ вносить, абы гденѣкоторыи §§ статутѣвъ змѣнити и то въ § 1. додати: Цѣль Бесѣды есть просвѣщеніе народа и запомога бѣдныхъ ученикѣвъ“. Наконєць рѣшило собраніє на внесеніє г. Браника, щобы подати до правительства прошеніє, абы по-

зволило робити складки на народный домъ въ Черновцахъ“.

1873-го р. 3-го лютого „Воробкевичъ вносить, дабы столько разы обговореній отчиты и публичнїй впровадити въ жите. — На се вносить г. Браникъ, чтобы се корыстно было, еслибы тїи отчиты получить съ деклямаціями, котрї деклямаціи малъ бы одинъ зъ членовъ выголосити. Ухвалено чтобы внесеніе отстрочити на познійше, обвязуются однакъ г. Юліанъ Билинкевичъ, Григ. Воробкевичъ, Кириловичъ, Калитовскїй, дабы вспомянутїи преподаванія въ жите привести“.

1873-го 15-го лютого „Калитовскїй заявляє, что онъ уже приготовилъ ся до отчиту, и хоче тримати отчитъ подъ титуломъ : „Короткїй начеркъ исторїи цивилизаціи народовъ вообще, а Славянъ въ особенности и то въ двухъ отдѣлахъ. Ухвала запала одногласно, дабы новыснїй ѓгчитъ отбылъ ся въ день 10/22 лютого, а понеже по заявленїю г. Кириловича и Г. Ганкевичъ уже до ѓгчиту приготовилъ ся, то его ѓгчитъ малъ бы ся отбыти 17 лютого (1 марта) 1873.“ 8-го марта мала бути друга часть відчиту Калитовского, або відчит Кириловича, а 15-го марта відчит Кириловича або конець відчиту Калитовского, відтак мав слѣдувати відчит Продана.

— 4-го марта Григ. Воробкевич просить о назначене дня для відчиту.

Рік 1873-ий відзначав ся, як бачимо, дуже оживленою діяльністю.

1874-го р. 7-го марта „Ганкевичъ вносить, абы отъ „Бесѣды“ выдати отозву до священни-

ковъ и учителей народныхъ, абы старали ся розпространити часописи популярни, закладати читальни п. т. п. — Внесеніє сіє отложено на позднѣйше“.

1875 го р. 12 го липня „Калитовскій вносить зарядити складку въ цѣли покупки реальности где бы не только общество но и бурсу для бѣдныхъ учениковъ примѣстити можно. Внесеніє тое поддерживает о. Евс. Андрѣйчукъ съ тѣмъ, чтобы уже въ слѣдующемъ году можь просити С. В. Императора, когда посѣтитъ Черновцы къ положенію краеугольного камня, и отъ себе изъявляетъ готовность жертвувати 30 зр. а въ имени о. Федоровича зъ Валявы 50 зр. на тую цѣль. Гадка о основанія „Народного Дома“ одногласно принята“.

— 1-го вересня vibrano до того комитету, в котрій ввійшли Винчковский, Продан, Левіцкій.

1876 го р. 3 го квітня Продан „вносить. дабы розпочати выклады популярны и подобного рода, як минувшого года; ухвалено, дабы отчити тримати и о той ухвалѣ завѣдомити членовъ; кромѣ сего также завѣдомити посредствомъ приглашенія академиковъ. чи котрый зъ нихъ не держаль бы отчитг“.

— Але ухвала остала на папері...

1879-го р. 14-го липня „прошеніє г. Н. Окуневскаго взглядомъ реорганизаціи общества „Русская Бесѣда“ принимается до вѣдомости. Г. Предѣдатель (Коморошан) выражаетъ свое мнѣніє, що годится отвѣтити, що комитетъ урадитъ. Г. Л. Кирилловичъ вносить, чтобы надъ прошеніємъ г.

Окуневского перейти до дневного порядка“. Нарешті таки дали відповідь, але лиш таку, щоб нібито щось таки відповісти.

— 8-го вересня „Окуневській вносять, щоби со-
берались въ общ. комнатахъ мѣщане, ко-
торымъ служащій общ. отповѣдныи для нихъ
часописен и инныи полезныи статіи бы пере-
читываль. Рѣшеніе сего внесенія отстрочено
ради обдуманія на позднѣйше“(!).

— 2-го листопада Воробкевич Писд. „вносить,
щоби общество отчеты устроивало. Вороб-
кевичъ Григ. обязуется з историчныи отчеты
тримати. На внесеніе гна Калужняцкогo
рѣшено избрати выдѣль, который надъ устро-
еніемъ отчетовъ и декляматорскихъ вечеровъ
посоветоватись и свои предложенія выдѣлу
здѣлати имѣеть“. — Комітет складав ся з
Воробкевича Григ., Поновича і Тиминьского.

— 2-го листопада „внесене Окуневского зъ 8.
вересня рѣшено въ той способъ, щоби мѣ-
щане соберались въ общ. комнатахъ
каждой недѣли отъ 5—6 часа ве-
черомъ“.

— 13-го грудня „Секретарь доноситъ, що коми-
тетъ для устроенія отчетовъ и деклямат.
вечеровъ достохвальному выдѣлу для рѣше-
нія предлагаеть“ планъ 6-ти відчитів і за-
бавнихъ вечерів. „Чистый доходъ зъ декл.
вечера принадаеть на фондъ народногo
дома. Деклямат. вечеръ мастей отбыти въ
память 16-лѣтнoгo существованія общ.
„Русская Бесѣда“.

— 22-го грудня Ерот. Пігуляк читаетъ — „о влѣя-
ніи стекла на образованіе человѣческагo рода“.

1880-го р. 2-го лютого дала Руска Бесѣда в сніліці

з Союзом дуже гарний музикально деклямаційний вечерок.

— 28-го квітня відбув ся в комнатах Рускої Бесіди перший головний збір Рускої міщаньської Читалні.

— 4-го листопада рускі товариства обходили величавим вочерком память цёсаря Йосифа II.

1881 го р. Руска Бесіда, Союз і Міщаньська Читалня в спілці наймають комнати при улиці Спленього і тут повстає нове жите через аматорскій театр. Притім всім діяльним членам тих товариств пайбільше Народний Дім на умі, і так:

— 3-го червня „избрано комитетъ имѣющій сдѣлати предложеніе касательно фонда созданія народнаго дома“.

— 11-го липня на загальнім зборі Окуневский, вносить на избраніе комисіи, которая бы составленіемъ статутовъ для Народнаго Дома занялась“. Над тим внесшем перевела ся довга і дуже оживлена дебата і нарешті ухвалено, аби виділ заняв ся „усердно сею справою“.

— 3-го жовтня завязано під проводом Окуневского спільний комітет для „устроєнія товаришескихъ вечерковъ“.

1883 го р. 22-го січня ухвалено установити „товаришескіи сходки“ що суботи і в тій ціли закупити карти, „стони“, і постарати ся о пиво.

1885 го р. 11-го грудня вступає Руска Бесіда з Просвьітою у Львові в тіснійшу звязь, розсилає статуты чигалень і поучене, як їх закладати. За почином Рускої Бесіди повстало вже тоді багато чигалень на Буковині.

1886-го р. через цілий час видко дуже оживлену діяльність в Рускій Бесіді. Відбували ся відчити, вечерки, добірний хор багато причиняв ся до того, що в кімнатах Рускої Бесіди стало людно.

1888 го р. 1-го мая стала Руска Бесіда товариством чисто літературним. Утримане читалні, котра не годна була сама з себе оплатити ся, дуже підорвало засоби грошові Рускої Бесіди, для того рішила вона позбути ся того тягару і товариство Народний Дім перебрало на себе сю задачу.

Від тої пори займає ся Руска Бесіда вже лиш самою працею просвітною, видає Бібліотеку для молодіжи міщан і селян¹⁾ і календар. Руска Бесіда могла тепер обмежити ся лиш на се поле, бо міжгим завязано в Чернівцях багато інших товариств руских, котрі перебрали на себе якусь частину тої праці, яку перед тим сповняла Руска Бесіда сама одна. Найбільша заслуга Рускої Бесіди лежить в тім, що вона покликала до життя ті ріжні рускі товариства, вичлекала їх, так би сказати, на своїх грудях. Из аматорского театру пішло Драматичне товариство, відтак Буковинський Боян; гуманний бік діяльності Рускої Бесіди перебрало на себе товариство Народний Дім, що засновавши бурсу для бідних школярів і підпомагаючи всякі культурні змагання, виконує свою задачу заміниго: около шкільництва заходить ся тепер Руска Школа, а про просвіту міщан черновецких дбає Міщанська

¹⁾ Від р. 1894-го носить ся Бібліотека назву Ластівка.

Ч и т а л н я. Крім того Руска Рада, завязана в 1870 ім р., займає ся політичними справами, а товариство руских академиків Союз, що также нераз тулило ся коло Рускої Бесіди як коло рідної неньки, з свого боку также нераз рішучо впливає на духове і товаришеке жите Русинів на Буковині. Зрештою і послы рускі ввійшовши 1890-го р. до сойму буковиньского — і се также в значній мірі заслуга Рускої Бесіди, що в буковиньскім соймі є тепер рускі послы — злекшиши багато працю руских товариств, а особливо Рускої Бесіди, бо перебрали на себе обовязок заступництва буковиньскої Руси, єї моральних і материяльних інтересів перед правительством і законодайними тілами. Від тої пори могла Руска Бесіда, котра доси була также осередком всяких маніфестацій руских, котра одна пригадувала властям і другим народам Буковини, що на Буковині жие также і руский нарід, звернути свою увагу більше на внутрішні справи руского народу, віддати ся цілком своїй головній задачі, шпреню просєвіти між руским народом.

І в тім згляді Руска Бесіда положила великі заслуги. Вона вже від самого початку була осередком літературного руху між буковиньскими Русинами. В 1869-ім р. видала вона „*Стихотворенія поздравительнїя Его Превосходительству преосвященному кирь Евгенію Гакману, греко-православному епископу Буковини... покорнѣйше поднесена Выдѣломъ Черновецкой „руской Бесѣды“ въ день тезоиминитства 13 Декабря 1869 года*“ (— два вірші: один Исид. Воробкевича, а другий Еве. Андрійчука). Так само і 1871-го р. видала Руска Бесіда „*Стихотворенія поздравительнїя...*“ (— три вірші: Исид. Воробкевича, Вас. Цродана і Еве. Авдрійчука). —

Вже на перших засіданнях виділових відбула ся нарада над виданем часописи. Сама Руска Бесіда не взяла ся до того, але ті наради покликали до житя часопись „*Буковинская Зоря*“, журналъ неополитическій, посвященный науцѣ и розвеселенію“, котру почав 2-го лютого 1870 го р. видавати Глібовицькій. Сеї часописи вийшло всего навсего 16 чисел. До неї дописували: Исид. Воробкевич, Исид. Маргинович, Вас. Продан, Петрушевич, Калитовскій, Ружицькій, Штробель, Порфірій Павлусевич (Щербатій) з Брешківців і Кунчанко. Мова тверда, винавши сатпиричну поему Павлусевича, а Глібовицькій зараз таки став нападати на народовців.

1872-го р. 22-го серпня віввала консисторія Руску Бесіду, щоб вона видавала православний рускій календар, і 1874-го р. понавив ся календар Рускої Бесіди. Від тоді видає Руска Бесіда рікрічно такий календар, зразу за запомогою 100 зр. з релігійного фонду, а від 1886-го р. о власних силах. В редакції календаря брали участь різні особи, головню-ж Исид. Воробкевич, Григор. Воробкевич, Калитовскій. Від 1885-го р. по нині редагує его сам Омелян Попович. Спершу була в нім мова тверда, і зміст нецікавий, від 1884-го р. писаний він мовою шпро рускою, а зміст его также дуже добрий, так що сеї календар став правдивою народною книжкою і розходить ся в послідних роках в нечуванім доси числі на Буковині 1000 — 1500 примірників.

1878-го р. дістає Димитріевич пожитку від Рускої Бесіди на видаване Сельского годового подаря, часописи, котра 1879-го р. з шестим числом пересгала виходити. І ся часопись наде задля „твердої“ мови.

1879-го р. видала Руска Бесіда книжочку „Въ память торжества 25-лѣтней годовщины бракосочетанія Ихъ ц. к. Величествъ Цѣсаря Франца Іосифа І. и Цѣсаревой Элисаветы“. В тій році за почином Омеляна Поповича рѣшилась іменно Руска Бесіда розпочати просвѣтну дѣятельність на ширшу скалю. Сю книжочку видано яко ч. 1. „Изданій наукового общества „Русская Бесѣда въ Черновцахъ“; небагом вийшло ще і ч. 2. тих „изданій“ та на тій закінчило ся поки що видаване книжочок. На засіданю виділовім дня 27-го серпня Попович „пропашаєть яко секретарь редакційного комитета, будуть ли общ. изданія продолжати ся.“ — Відповідь була: нї! Виданя ті задля незрозумілої мови не мали відбиту.

Із лона Рускої Бесіди вийшла также 1879-го р. часопись *Родимый Листокъ*. Спершу мала вона стояти в тїснійшій звязи з Рускою Бесідою — так бодай гадав первісний комітег, що радив над видаванем часописи для руских родин; та коли прийшло до видаваня, являє ся вже сам М. Огоновский яко видавець і редактор. Ся „тверда“ часопись не мала также жадного впливу на Буковину — з Буковини було у неї всего 5 предилатників —, а 1882-го р. по процесї Ольги Грабар, в котрий і Огоновский був змішаний, перестала виходити.

Руска Бесіда поклікала до життя 1885-го р. часопись *Буковину*, єї приняв нарид дуже радо, бо розумів єї; вона проте і доси виходить. Спершу виходила Буковина два рази на місяць, від 1892 появляла ся що тижня, р. 1895 стала виходити 4 рази на тиждень з додатком „Недѣля“, р. 1896 і 1897-го виходила щоденно, а від того

часу появляє ся в збільшенім форматі 3 рази на тиждень. За 15 літ своєї праці зуміла „Буковина“ розбудити між руским народом жите політичне і духове, якого доси не було видати; від тої пори жите буков. Руси починає плисти широко чим раз ширшою і глубшою струею...

В тім самім році 1885-ім починає Руска Бесіда видавати *Бібліотеку для молодіжи*. Молодіж се будучність народу! Яка молодіж, таке буде і те покоління, що має колись заступити своїх батьків. Коли ми єї добре виховаємо, коли в ній розбудимо любов до свого рідного, до своєї батьківщини, коли розширимо єї сьвітогляд, коли навчимо єї бути працювитою, запопадливою, ошадною, чесною і згідною в загальних справах, то спокійно зможемо колись зійти з сего сьвіта, бо будемо мати певність, що діти наші не зведуть ся на ні нащо, не знівечать здобутків батьків своїх, а будуть щиро дбати про себе і про нарід. Отсе була провідна думка *Омельяна Поповича*, за почином котрого узріла сьвіт Бібліотека для молодіжи. Вона также від самого початку видає ся рідною рускою мовою народною і як найкраще розвивала ся. 1889-го р. збільшено єї формат, прикрашено ілюстраціями, а відтак розширено єї зміст з огляду на потреби міщан і селян. Бібліотека для молодіжи, міщан і селян стала улюбленою популярною книжкою і розходила ся по цілій Буковині.¹⁾

¹⁾ Від р. 1894-го носила вона назву „Ластівка“. Від р. 1896 застановлено на жаль єї видаване. Єї місце виповняє по часті газета народна „Руска Рада“, видавана від р. 1898-го що неділі товариством „Руска Рада“. Потреба газети для народу давала ся давно відчувати.

Руска Бесіда видала також ще своїм накладом 1887-го р. *Пісні жовгярські* Ю. Федьковича.

Приглянувши ся отсій діяльності Рускої Бесіди ближше, можемо виснувати такий незбитий вивід:

Доки Руска Бесіда стояла на становищі „твердім“, доки послугувала ся в своїх виданях мовою не річною, не щиро рускою, народною, і відвертала ся від неї, доти всякі єї почини і навіть щирі змагання в справі народної осьвіти були марні, а діло просьвіти не поступало ані кроку вперед. Трудности штучної і дивачної мови зражали всіх, і писателїв і читачів, і годї було розбудити живійший просьвітний і літературний рух. Від коли-ж не оглядаючись на жадні позадні ціли, не відводячи очий від чисто народного ґрунту і від дійсности, стала вона товариством чисто народним, і взялась служити єдино своєму рідному рускому народови, а в своїх виданях послугувати ся щиро рускою народною мовою, від тоді єї праця не була марна, від тоді може вона повеличати ся величезним успіхом на полі просьвітнім і літературнім. Рух просьвітний зворушив ся по цілій Буковині, ба видання буковинські ідуть і до Галичини і на Україну і підмагають там працю просьвітну і культурну. Рідна руска мова народна се те яйце Ко-

Тому почав Будзиновский 1897-го р. видавати „Працю“; по році перестала „Праця“ виходити, а тепер заспокоює ту потребу народу „Руска Рада“ з таким успіхом, що в протягу одного року позискала собі поміж хліборобами яких 300 дійсних передплатників, — число доси на Буковині нечуване!

люмба, котре відкрито на Буковині 1884-го р.; вона стала основою гарного розп'вітту і розвитку духових сил народу руского на Буковині. Лише освітою в рідній мові зможе буков. Русь добити ся якогось значіння на Буковині і в австрійській державі, вона зможе мати також вплив на долю братів своїх і поза границями Буковини.

Ставши таким чином осередком просвітнього і літературного життя на Буковині, Руска Бесіда згорнула около себе найліпших письменників Буковини. *Федькович*, котрий доси не брав жадної участі в справах руских на Буковині, приляг від 1884-го р. тілом і душею до Рускої Бесіди, а праця для Бібліотеки для молодіжи стала ему наймилішою. Руска Бесіда підпомагала его літературну працю взагалі і він, що довший час не давав вже чути про себе, немов віджив. В виданнях Рускої Бесіди містили свої твори знані ширшому рускому світові старші наші письменники *Исидор Воробкевич* (Данило Млака) і его брат *Григорій Воробкевич* (Наум Шрам). Коло неї виплекали ся і нові діячі на ниві літературній, зміж котрих головню треба згадати *Омеляна Поповича* і *Євгенію Ярошинську*. Не буду тепер розводити ся ширше над значінем сих письменників в рускій літературі, про се можна знайти докладніші вісти в буков. рускім календарі Рускої Бесіди і в Історії літератури рускої Омеляна Огоновского, а скажу лиш, що саме Руска Бесіда нераз мала великий вплив на творчу діяльність сих письменників, що вона причинила ся рішучо до розширення їх творів між руским народом, що вона понесла їх імя далеко в руский нарід. — Ба, не лиш свої буковинські, але і иньші визначні рускі письменники, як Укряїнці

Кониский, Чайченко, Галичани Устиянович, Франко і др. стали запомагати видаваня Рускої Бесіди, так що Руска Бесіда являє ся одним із важнійших літературних і просвітних осередків цілої Русн. На доказ сего досить сказати, що Руска Бесіда пустила межн нарід рускій около 200.000 аркушів друку, а се число не абняке!

Від тої пори стали і члени прибувати. Коли перед тим до Рускої Бесіди належала лиш не велика горстка черновецької інтеллігенції, то тепер Руска Бесіда має своїх членів трохи не в кожній рускій громаді. Майже в кожній школі народній є в бібліотеці єї виданя — і діточки любують ся ними, і читаючи їх своїм неписьменним родичам багато дечому доброму їх навчають.

1894 го р. розширила Руска Бесіда свою діяльність і на поле економічне, змінивши свої статутн на лад теперішних статутів тов. Просвіти у Львові. Від того часу заложила вона вже около 50 читалень „Рускої Бесіди“, а при тих читалнях крамниці; в посліднім часі повстало єї заходами а также і заходами тов. Народний Дім 14 кас райфайзенських.

Отсе коротко зібрана 30-літна історія Рускої Бесіди, т. зн. 30-літна історія праці і змагань буковинської рускої інтеллігенції, що почувуючись до обовязку, працювати для добра загалу, сполучила ся в Рускій Бесіді. Історія взагалі учить, і отсе історія вельми навчаюча. Скільки стараня, скільки щирої і доброї волі, скільки безкористної праці, скільки теплої любви, скільки починів і заходів, скільки пожитку і добра виявляє ся нам тут! А знов скільки нерепон і трудностей, скільки боротьби і завзятя, скільки ворогованя, скільки невдач! Та се і є живе жите.

Немов з глибокої нори поплили ріки на всі боки, аби зросити руску ниву, і нива та нині цілком инакше вже обробляє ся ніж перед 30-ма роками, коли лежала облогом і зростала бурянами. Нині вона вже добре справлена, і доброго засіву вже не годні приглушити пусті буряни. Отя історія показує zarazом, котрою дорогою Русини можуть дійти до своєї мети.

Слово на закінчене.

Отсе передаю Вам, Дорогі Земляки, висліді доволітної моєї праці про жите-буте буковинської Руси.

Зародок її найдете в відчиті, який виолосив я в липню 1886 го р. з нагоди святакованя 25-літної літературної діяльності **Осипа Федьковича**.¹⁾

Щира любов до дорогої мені країни, сердечне бажанє пізнати на скрізь жите буте буковинської Руси, порозуміти напрям її духових змагань, розяснити собі в причиновій звязи всі явища в публичнім її житю, звести до куши весь культурний її дорібок — будили мою цікавість, не давали мені спокою. Треба було багато материялу вишукати, роздобути, зібрати, перестудювати, аби з того уложив ся помалу отсей культурно-історичний образок, що бачите его перед собою.

Я виовні свідомий того, що сей образок ще не викінчений, що нема тут навіть повної і вичерпуючої відповіді на всі поставлені на стр. 11-ій питання; треба-б ще розібрати літературну працю Буковинців від 60-их років (Федькович, Воробкевичі і т. д.), показати вплив університету на ду-

¹⁾ Сей відчит надрукований в „Дзль“ (1886, ч. 76 і 77) і в Буковинськім Календарі на р. 1887.

хове життя буковинської Русі, представити новітні її організації і заходи на ниві просвітній, економічній, політичній і культурній взагалі, виказати найновітні її вклади в руску літературу (Попович, „Буковина“, Ярошинська, Кобилянська, Т. Галіп, Сикюк, Бажанський і т. д.), а наконець обізнати докладно теперішній її стан. Прийде своя пора і на се, материялу призбирало ся у мене подостатком не лише до викінчення кочатого образу, але і до доповнення новими даними вже готової его частини. Міжтим розмальоване тут тло, на котрім новітні події і явища в життю буковинської Русі то більше то менше різко виривають, визначають ся, групують ся, і его кольорит повинні в великій мірі причинити ся до того, щоб добре порозуміти теперішній стан справи рускої на Буковині.

Буду вповні вдоволений, коли мені удалось се осягнути, а ще більше, коли отся моя праця захопить і ще декого до розслідув нашої бувальщини, коли розбудить живітшу діяльність на народній ниві.

„Буковинська Русь“ почала ся друкувати в „Буковині“ 1897 го р., відтак по видрукованю 13 го аркуша зайшла перерва аж до сего року, бо міжтим мусїв я видати обемисту книгу „*Nationale und kirchliche Bestrebungen der Rumänen in der Bukowina 1848—1865*“, котра становить немов одну частину (XII-ту) отсеї студії.

В главі XI-ій, покликуючи ся на *Sendschreiben* Гакмана, подаю сторони після рукописи. В друкованім виданю сего *Sendschreiben* треба наведемиз уступів глядіти о кілька сторін наперед.

Наконець мушу вже тут маленьким додатком доповнити виводи на стр. 183- і 189-ій. З історії літератури рускої Огоновского (II., 1, стр. 29) до-

відуем ся, що „в 1849-ім р. головна Рада (у Львові) старала ся навязати взаємини з Буковиною, а дня 16-го лютого т. р. Іван Борисикевич представив Раді **послів буковинських**“, і що тоді „професор **Николай Гакман** заявив радість Буковини ізза того, що нарід галицько руский упоминає ся мужно о свої права“. Вістка се для нас цікава.

Чернівці, в грудню 1899.

Др. Ст. Смаль-Стоцкий.

Треба поправити:

на стр.	в рядку	з гори	замість	має бути :
140	17	" "	1896	1886
191	7	" долу	са	за
234	18	" гори	між	ніж
243	1	" долу	протівних	протівних
247	10	" гори	утеснені	утиснені
249	8	" "	ше	що
278	18	" "	комитету	комитет

Зміст.

	<u>Стор.</u>
I. Коротенький огляд історії молдавекої Руси	3
II. Прилучене Буковини до Австрії	11
III. Буковина в часі прилучення до Австрії	14
IV. Початки шкільництва на Буковині	30
V. Доля народного шкільництва на Буковині від р. 1786—1868	38
VI. Наука в школах народних	54
VII. Нова школа народна	61
VIII. Перші висші заклади наукові на Буковині	64
IX. Зародки руского письменства на Буковині	82
X. Наука рускої мови в школах середних на Бу- ковині	105
XI. Пробуджене почуття національного на Буковині	156
XII. Початки організації національного руху на Буковині	219
XIII. Товариство „Руска Бесіда“ в Чернівцях	232
Слово на закінчене	291

Digitized by Google

THE BORROWER WILL BE CHARGED
THE COST OF OVERDUE NOTIFICATION
IF THIS BOOK IS NOT RETURNED TO
THE LIBRARY ON OR BEFORE THE LAST
DATE STAMPED BELOW.

BOOK DUE - WIDENER

JUL 7 1979

CANCELLED
NOV 6 1979

642 799

WIDENER
AUG 20 2004
BOOK DUE
CANCELLED

